

Priručnik za

Postupanje sa djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela

**PRAVDA
ZA SVAKO
DIJETE**

Nadežda Savjak • Olga Lola Ninković • Hajrija Hadžiomerović-Muftić
Dragan Uletilović • Suvada Kuldija • Bojan Arula

PRAVDA ZA SVAKO DIJETE

Izrada i izdavanje ove publikacije realizuje se u okviru
UNICEF-ovog projekta „Pravda za svako dijete“
uz podršku Vlade Švicarske i Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida).

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Sweden
Sarajevo

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

Priručnik za postupanje sa djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela

AUTORI:

Autori ovog priručnika su istaknuti stručnjaci u njihovim oblastima:
gospoda **Nadežda Savjak** (psiholog), gospoda **Olga Lola Ninković**
(psiholog/stručni savjetnik za podršku svjedocima), gospoda **Hajrija
Hadžiomerović-Muftić** (tužilac), gospodin **Dragan Uletilović** (sudija),
gospoda **Suvada Kuldija** (Mreža žena policajaca) i gospodin **Bojan Arula**
(socijalni radnik).

UREDNIK:

Boris Topić

Jun, 2017.

Sadržaj

Sažetak	8
Indeks skraćenica	10
Glosarijum	11

1. Relevantno pravo

1.1 Uvod	16
1.2 Međunarodni pravni okvir	17
1.3 Primjenjivo domaće pravo	22

2. Forenzički intervju s djetetom

2.1 Uvod	28
2.2 Pojam, ciljevi i karakteristike forenzičkog intervjua	29
2.3 Opšte smjernice za vođenje forenzičkog intervjua	32
2.3.1 Tipovi pitanja	34
2.3.1.1 Otvorena pitanja	34
2.3.1.2 Specifična (fokusrana) pitanja	35
2.3.1.3 Zatvorena pitanja (pitanja višestrukog izbora, da/ne pitanja)	35
2.3.1.4 Sugestivna, usmjeravajuća pitanja	36
2.3.1.5 Intervencije u slučaju otežane saradnje	36
2.3.2 Faze intervjua	39
2.3.2.1 Priprema za intervju	40
2.3.2.2 Upoznavanje i razvijanje odnosa	42
2.3.2.3 Postavljanje osnovnih pravila	43

2.3.2.4 Uvježbavanje prakse intervjua	44
2.3.2.5 Uvođenje glavne teme	45
2.3.2.6 Podsticanje slobodne izjave (spontanog saopštenja) o događaju	46
2.3.2.7 Faza pitanja i razjašnjenja	48
2.3.2.8 Završetak intervjua	50
2.4 Zaključak	51

3. Psihologija djeteta žrtve ili svjedoka krivičnog djela

3.1 Uvod	52
3.2 Retraumatzacija i stigmatizacija djece u krivičnom postupku	53
3.2.1 Trauma i retraumatizacija	53
3.2.2 Uticaj zlostavljanja na promjenu sistema uvjerenja	56
3.2.3 Traumatske reakcije kod djece	58
3.2.4 Stigmatizacija i viktimizacija	61
3.2.5 Intervencije i načini podrške	63
3.3 Psihološke kompetencije djece za svjedočenje	65
3.3.1 Emocionalne reakcije	65
3.3.2 Dječije shvatanje seksualnosti	70
3.3.3 Dječije pamćenje i zaboravljanje	75
3.3.4 Govor i komunikativnost djece	77
3.3.5 Moralnost	81
3.3.6 Sugestibilnost	83
3.3.7 Ćutanje kod zlostavljane djece	85

4. Tok postupka

4.1 Uvod	90
4.2 Prijavljivanje krivičnog djela	91
4.3 Istraga	93
4.3.1 Planiranje saslušanja djeteta	97
4.3.2 Saslušanje djeteta u fazi istrage	100
4.4 Asistencija djetetu žrtvi i svjedoku	107
4.5 Suđenje	109
4.5.1 Opšte napomene	109
4.5.2 Procesne mjere zaštite djece žrtava i svjedoka	112
4.5.3 Korištenje ranijih iskaza	112
4.5.4 Priprema djeteta za svjedočenje na sudu	114
4.5.4.1 Ciljevi i faze psihološke pripreme	115
4.5.5 Saslušavanje djeteta u sudskom postupku	118
4.5.5.1 Prije pretresa	118
4.5.5.2 Na suđenju	122
4.6 Nakon suđenja	124
4.6.1 Podrška djeci žrtvama i svjedocima nakon svjedočenja	124
4.6.2 Naknada štete	126

Kontrolne liste

Kontrolna lista 1

Policijski službenici	130

Kontrolna lista 2

Tužioci – Razgovor s djetetom svjedokom ili žrtvom krivičnog djela	134

Kontrolna lista 3

Sudije – Saslušanje djeteta u sudskom postupku	136

Kontrolna lista 4

Radnici centra za socijalni rad	138

Kontrolna lista 5

Stražari – Saradnici/savjetnici (lica za podršku svjedocima)	141

Aneks 1

Izvodi iz posebnih zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	143

Aneks 2

Opšti komentar Komiteta za prava djeteta broj 14	149

Literatura	174

Sažetak

Djeca na razne načine mogu doći u kontakt sa zakonom i pravosudnim sistemom. Tako djeca mogu prekršiti zakonske norme i tada ih označavamo kao djecu u sukobu sa zakonom. Takođe, djeca mogu doći u kontakt s pravosudnim sistemom i zbog toga što su povrijeđena krivičnim djelom bilo direktno ili indirektno. Konačno, djeca mogu doći u kontakt s pravosudnim sistemom i zbog toga što su opazila izvršenje krivičnog djela ili na neki drugi način došla do saznanja o krivičnom djelu ili njegovom učinocu. Drugim riječima, djeca u kontaktu sa zakonom su i ona djeca koja su žrtve ili svjedoci krivičnog djela.

Dijete žrtva kriminalnog ponašanja ili dijete koje je svjedočilo krivičnom djelu svakako je prošlo kroz negativno iskustvo koje može uticati na mnoge oblasti djetetovog života, kao što je školovanje, sposobnost interakcije s vršnjacima ili drugim osobama uopšte. Pored toga, učestvovanje djeteta žrtve ili svjedoka krivičnog djela u krivičnom postupku može se pokazati traumatičnim iskustvom. Stoga svi oni koji dolaze u kontakt s djetetom u okviru krivičnog postupka ili u vezi s njim moraju prvenstveno imati na umu najbolji interes djeteta i postu-

pati na obazriv način koji će spriječiti sekundarnu viktimizaciju koju može izazvati učestvovanje djeteta u krivičnom postupku.

Namjera ovog priručnika je da uključi relevantne informacije koje mogu pomoći izbjegavanju ove sekundarne viktimizacije. U nastojanju da ostvari svoju namjeru, ovaj priručnik sadrži četiri vrste informacija raspoređene u četiri poglavlja.

Poglavlje 1 nudi kratak osvrt na primjenjivo pravo i standarde u vezi s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela.

Poglavlje 2 daje definiciju i karakteristike forenzičkog intervjua.

Poglavlje 3 sadrži osnovne informacije o psihološkim karakteristikama i problemima djece žrtava i svjedoka krivičnog djela. Oslanjajući se na prethodna poglavlja.

Poglavlje 4 nastoji da stručnjacima koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama i/ili svjedocima krivičnog djela pruži određena uputstva za postupanje s tom djecom u toku krivičnog postupka.

Svako poglavlje sadrži poseban uvod u kojem se objašnjava koje vrste informacija se nalaze u konkretnom poglavlju. Kroz čitav Priručnik na marginama se pojavljuju testovi za samostalnu provjeru znanja. Namjera tih testova je da korisnicima skrenu pažnju na bitne informacije u tekstu koje im zauzvrat mogu pomoći u njihovom radu s djecom u kontaktu sa zakonom. Pored toga, u pojedinim poglavljima se navode i primjeri dobre prakse koji mogu djelovati inspirativno na stručnjake koji rade s djecom žrtvama ili svjedocima krivičnog djela. Konačno, nakon Poglavlja 4, korisnik Priručnika može naći kontrolne liste osmišljene tako da pojedinim učesnicima u postupku posluže kao svojevrsne smjernice u radu s djecom u kontaktu sa zakonom. U aneksima se mogu naći dodatne informacije o zakonodavnom okviru i principu najboljeg interesa djeteta.

Radi lakšeg korištenja, na početku Priručnika nalaze se indeks korištenih skraćenica i glosarijum koji sadrži definicije pojmova koji se spominju u Priručniku ili su relevantni za stručnjake koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama ili svjedocima krivičnog djela.

Priručnik takođe može poslužiti i kao referentni materijal jer upućuje na izvore korištene prilikom njegove izrade. Relevantni izvori se navode u fusnotama kao i u literaturi koja se nalazi na kraju Priručnika.

Indeks skraćenica

BD	Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
ECOSOC	Ekonomski i socijalni savjet (eng. Economic and Social Council)
EKLJP	Evropska konvencija o ljudskim pravima
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
KPD	Konvencija o pravima djeteta
KZ	Krivični zakon
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
RS	Republika Srpska
UN	Ujedinjene nacije
UNICEF	Fond za djecu Ujedinjenih nacija (eng. United Nations International Children's Emergency Fund)
UNODC	Kancelarija Ujedinjenih nacija za pitanja droge i kriminala (eng. United Nations Office of Drugs and Crime)
VSTS	Visoki sudski i tužilački savjet
ZKP	Zakon o krivičnom postupku
ZZS	Zakon o zaštiti svjedoka
ZZPDMKP	Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku

Glosarijum

U ovom priručniku pod pojmom **dijete** podrazumijeva se svaka osoba koja nije navršila 18 godina života.

Pojam **dijete žrtva krivičnog djela** označava svako dijete koje je viktimizirano krivičnim djelom odnosno koje je pretrpjelo fizičku ili duševnu povredu ili oštećenje, materijalni gubitak ili štetu ili društvenu nepravdu kao rezultat krivičnog djela.

Dijete svjedok krivičnog djela je svako dijete koje je okolnosti u vezi s krivičnim djelom vidjelo, čulo, omirisalo ili nekim drugim čulom percipiralo, potom zapamtilo i u mogućnosti je da to iskaže.

Izraz **sekundarna viktimizacija** označava viktimizaciju koja nije posljedica krivičnog djela nego se pojavljuje kroz neadekvatnu reakciju pojedinaca i državnih organa i organizacija.

U nastavku je dat pregled definicija pojmova relevantnih za stručnjake koji se u svom radu susreću s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela. Dolje navedene definicije su preuzete iz propisa u Bosni i Hercegovini koji regulišu materijalno i procesno krivično pravo, maloljetničko pravosuđe i pitanja vezana za zaštitu svjedoka.

Centar za socijalni rad	Organ starateljstva i socijalne zaštite
Direktno ispitivanje	Ispitivanje svjedoka i vještaka od stranke, odnosno branitelja/branioca, koja je pozvala svjedoka, odnosno vještaka
Fizički razvoj pojedinca	Označava stepen usklađenosti visine, težine i drugih fizičko-fizioloških karakteristika pojedinca s utvrđenim normama za ciljani uzrast
Istraga	Aktivnosti koje je preduzeo tužilac/tužitelj ili ovlaštena službena osoba/ovlašćeno službeno lice u skladu s primjenjivim zakonima o krivičnom postupku, uključujući prikupljanje i čuvanje izjava i dokaza
Kognitivni razvoj	Psihički proces tokom kojeg osoba/ličnost postaje svjesna činjenica iz svoje spoljašnje i djelimično unutrašnje stvarnosti. Odvija se kroz percipiranje, pažnju, rasuđivanje, memorisanje

Krivično djelo	Protupravno/protivpravno djelo koje je zakonom propisano kao krivično djelo, čija su obilježja propisana zakonom i za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija
Stariji maloljetnik	Dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16 godina a nije navršilo 18 godina života i prema kome se mogu izreći krivične sankcije i druge mjere predviđene odgovarajućim zakonom i prema kome se može postupati na način koji se razlikuje od načina postupanja s odraslim osobama
Mlađi maloljetnik	Dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14 godina a nije navršilo 16 godina života i prema kome se mogu izreći krivične sankcije i druge mjere predviđene odgovarajućim zakonom i prema kome se može postupati na način koji se razlikuje od načina postupanja s odraslim osobama
Mentalni razvoj	Promjene u mentalnom funkcionisanju od oživljavanja fetusa do smrti jedinke ili neki dio tih promjena. Mentalni razvoj posljedica je učenja i sazrijevanja, s tim što na ranijim uzrastima preovladava sazrijevanje, a na starijim učenje
Mlađa punoljetna osoba/lice	Osoba/lice koja/e je navršila/o 18 a nije navršila/o 21 godinu života i čiji razvoj nije na tom nivou da bi se mogla/o smatrati punoljetnom osobom/licem
Optuženi	Osoba/lice protiv koje/kojeg je jedna ili više tačaka u optužnici potvrđena;
Organ starateljstva	Centar za socijalni rad, a tamo gdje nema centra za socijalni rad odgovarajuća općinska/opštinska služba socijalne zaštite koja ima ista prava i dužnosti prema djeci u sukobu sa zakonom i sprečavanju društveno neprihvatljivog ponašanja
Osjetljiva grupa djece, rizična grupa djece	Djeca kojoj treba osigurati poseban tretman, aktivnosti i mjere zaštite, kao što su djeca u sukobu sa zakonom, beskućnici, djeca bez roditelja, djeca s posebnim potrebama, djeca pripadnika manjina, imigranata itd.;
Osnovana sumnja	Viši stepen sumnje zasnovan na prikupljenim dokazima koji upućuju na zaključak da je izvršeno krivično djelo

Oštećeni	Osoba kojoj je osobno/lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo
Osuđeni	Osoba/lice za koju/kojeg je pravomoćnom/pravosnažnom odlukom utvrđeno da je krivično odgovorna/o za određeno krivično djelo
Osumnjičeni	Osoba/lice za koju/kojeg postoje osnovi sumnje da je počinila/o krivično djelo
Ovlaštena službena osoba/ovlašćeno službeno lice	Osoba/lice koja/e ima odgovarajuća ovlaštenja unutar policijskih organa Bosne i Hercegovine, uključujući Državnu agenciju za istrage i zaštitu, Državnu graničnu službu, policijske organe Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, sudsku i finansijsku policiju, kao i unutar carinskih organa, poreskih organa i organa vojne policije u Bosni i Hercegovini. Pod ovlaštenim službenim osobama/ovlašćenim službenim licima smatraju se i stručni saradnici odnosno istražitelji tužilaštva koji rade po ovlastima tužioca/tužitelja
Socijalna anamneza	Nalaz i mišljenje koje socijalni radnik dostavlja na zahtjev ovlaštene službene osobe/ovlašćenog službenog lica, tužitelja/tužioca ili sudije i sadrži podatke o identitetu i ličnosti maloljetnika, razloge zbog kojih je došlo do prikupljanja podataka, analizu prikupljenih podataka, podatke o porodici, socijalnu dijagnozu i prognozu, kao i prijedlog mjera koje treba preduzeti
Stranke u krivičnom postupku	Tužilac/tužitelj i osumnjičeni, odnosno optuženi
Stručni savjetnici suda i tužiteljstva/tužilaštva	Socijalni pedagozi-defektolozi, socijalni radnici, pedagozi i psiholozi koji imaju aktivnu ulogu u predmetima maloljetničkog prijestupništva/prestupništva: daju stručno mišljenje, prikupljaju potrebne podatke, vode evidencije i obavljaju druge poslove po nalogu tužitelja ili sudije
Sudija za maloljetnike	Sudija koji posjeduje afinitet za rad s djecom i specijalna znanja iz oblasti prava djeteta i prijestupništva/prestupništva mladih, kao i druga znanja i vještine koje ga čine kompetentnim za rad na slučajevima maloljetničkog prijestupništva/prestupništva
Sudija za prethodni postupak	Sudija koji u toku istrage postupa u slučajevima kada je to propisano zakonom o krivičnom postupku

Sudija za prethodno saslušanje	Sudija koji nakon podizanja optužnice postupa u slučajevima kada je to propisano zakonom o krivičnom postupku i koji ima ovlaštenja koja pripadaju sudiji za prethodni postupak
Svjedok	Osoba/lice za koje je vjerovatno da će moći dati obavijesti o krivičnom djelu i počinitelju/učiniocu i o drugim važnim okolnostima
Svjedok pod prijetnjom	Onaj svjedok čija je lična sigurnost ili sigurnost njegove porodice dovedena u opasnost zbog njegovog učešća u postupku, kao rezultat prijetnji, zastrašivanja ili sličnih radnji koje su vezane za njegovu svjedočenje, ili svjedok koji smatra da postoji razumna osnova za bojazan da bi takva opasnost vjerovatno proistekla kao posljedica njegovog svjedočenja
Tužitelj/tužilac za maloljetnike	Tužitelj/tužilac koji posjeduje afinitet za rad s djecom i specijalna znanja o pravima djeteta i prijestupništva/prestupništva mladih, kao i druga znanja i vještine koje ga čine kompetentnim za rad na slučajevima maloljetničkog prijestupništva/prestupništva
Ugroženi svjedok	Svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, odnosno dijete i maloljetnik
Unakrsno ispitivanje	Ispitivanje svjedoka i vještaka od stranke, odnosno branioca/branitelja, koja nije pozvala svjedoka, odnosno vještaka
Zaštićeni svjedok	Svjedok koji se saslušava prema odgovarajućim odredbama zakona o zaštiti svjedoka
Žrtva	Osoba koja je, samostalno ili kolektivno, pretrpjela štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje svojih osnovnih prava, usljed činjenja ili nečinjenja koje predstavlja kršenje nekog od krivičnih zakona ..., uključujući i one zakone kojima se zloupotreba moći propisuje kao krivično djelo

*„Svakom djetetu su,
s obzirom na
njegovu fizičku i
mentalnu nezrelost,
potrebni posebna
briga i zaštita.“*

1. Relevantno pravo

1.1 Uvod

Namjera prvog poglavlja Priručnika je da ukratko predstavi odredbe domaćeg i međunarodnog prava koje su stručnjaci koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela dužni poznavati. Ovo poglavlje stoga, pored uvoda, sadrži još dva dijela. U prvom dijelu ovog poglavlja

date su kratke napomene o najvažnijim međunarodnim standardima koji se odnose na prava i položaj djece žrtava i svjedoka krivičnog djela. U drugom dijelu sumiraju se zakonska rješenja primjenjiva na djecu žrtve i svjedoke u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini.

Ovaj dio Priručnika nastoji korisnicima pružiti informacije o sljedećem:

KOJI su to relevantni izvori međunarodnog i domaćeg prava koji se odnose na djecu žrtve i svjedoke krivičnog djela

ŠTA sadržavaju ovi relevantni međunarodni i domaći izvori koji se odnose na djecu žrtve i svjedoke krivičnog djela

ZAŠTO se položaj djece žrtava i svjedoka razlikuje od procesnog položaja odraslih osoba

KADA su relevantni izvori prava usvojeni ili stupili na snagu

GDJE se relevantni pravni izvori domaćeg prava mogu naći

1.2 Međunarodni pravni okvir

Djeci u kontaktu sa zakonom su posvećene mnogobrojne norme međunarodnog prava. Kao objekat zaštite međunarodnog prava djeca se prvi put spominju u Ženevskoj deklaraciji o pravima djeteta koju je Skupština Društva naroda usvojila 1924. godine. Opšti konsenzus o važnosti dječijih prava potvrđen je jednoglasnim usvajanjem **Deklaracije o pravima djeteta** od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u novembru 1959. godine. Ovom deklaracijom, između ostalog, naglašava se da su djetetu, s obzirom na njegovu fizičku i mentalnu nezrelost, potrebni posebna briga i zaštita uključujući i odgovarajuću pravnu zaštitu.

Konvencijom o pravima djeteta¹ (KPD), jedinim instrumentom međunarodnog prava o ljudskim pravima koji je dostigao skoro univerzalnu ratifikaciju, utvrđena su prava koja pripadaju djeci u svim aspektima života uključujući tu i prava djece u kontaktu sa zakonom. Ovaj međunarodni ugovor definiše dijete kao svako ljudsko biće ispod 18 godina, osim ako se po zakonu primjenjivom na dijete punoljetnost ne stiče ranije.²

Konvencija obavezuje države da u svim aktivnostima u vezi s djecom, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne društvene dobrotvorne institucije, sudovi, upravne vlasti

ili zakonska tijela, osiguraju da su najbolji interesi djeteta od prvenstvenog značaja.³ Poštovanje principa najboljeg interesa djeteta naročito je značajno u sudskim postupcima jer je učešće u sudskom postupku stresno iskustvo i za odrasle a kamoli za djecu. Konvencija garantuje prava djeteta na život i lični razvoj⁴ kao i da bude obaviješteno o svojim pravima i slobodno od bilo kakve diskriminacije.⁵ U kontekstu djece žrtava i svjedoka krivičnog djela, pravo djeteta da bude saslušano, garantovano članom 12. KPD, od naročitog je značaja.⁶

¹ Konvencija o pravima djeteta otvorena je za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje odlukom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/25 od 20. novembra 1989. godine. Ovaj međunarodni ugovor je stupio na snagu 2. septembra 1990. godine nakon što ga je ratifikovalo 20 država. Bosna i Hercegovina je notifikacijom o sukcesiji od 23. novembra 1993. godine preuzela Konvenciju o pravima djeteta. Ova konvencija je navedena i u Aneksu 2 Ustava Bosne i Hercegovine kao jedan od međunarodnih ugovora koji će se direktno primjenjivati u Bosni i Hercegovini.

² Član 1. KPD.

³ Član 3. KPD. O principu najboljeg interesa djeteta vidi više u Opštem komentaru broj 14 Komiteta za prava djeteta koji je uvršten u ovaj priručnik kao jedan od njegovih dodataka.

⁴ Član 6. KPD.

⁵ Član 2. KPD.

⁶ Navedena prava iz članova 2, 3, 6. i 12. KPD predstavljaju **osnovne principe** na kojim se temelji KPD, te iz kojih jasno proizilazi da se djeca ne mogu posmatrati kao puki objekat zaštite nego kao nosioci prava i obaveza.

U svom **Opštem komentaru br. 12** Komitet za prava djeteta⁷ objašnjava koje sve korake treba preduzeti da bi se osigurala efikasna realizacija prava djeteta da bude saslušano. Prvi korak se odnosi na pripremu djeteta za saslušanje, prilikom koje mu se moraju pružiti objašnjenja o mjestu, vremenu i načinu saslušanja i licima koja će biti prisutna na saslušanju, te uzeti u obzir mišljenje djeteta o navedenom. Dalje, Komitet za prava djeteta ističe da cijelo okruženje u kojem dijete ostvaruje svoje pravo da bude saslušano mora biti podsticajno te da dijete mora znati da ga odrasla osoba pred kojom daje iskaz uzima ozbiljno.⁸ Sposobnost djeteta da izrazi svoje stavove i mišljenja se mora procijeniti a dijete se mora obavijestiti o ishodu postupka i o tome kako su njegovi navodi razmotreni. Konačno efektivno uživanje prava djeteta da bude saslušano podrazumijeva i postojanje efikasnog pravnog lijeka u slučaju da je ovo pravo povrijeđeno.⁹

Komitet takođe objašnjava da ostvarivanje djetetovog prava da slobodno izrazi svoje stavove praktično znači da se djetetu žrtvi ili djetetu svjedoku krivičnog djela mora omogućiti da slobodno i na svoj način, u potpunosti izrazi svoje stavove o uključivanju u sudski postupak. Pravo djece žrtava i svjedoka, objašnjava Komitet, takođe je povezano s pravom da se bude informisan o pitanjima vezanim za psihološke i socijalne usluge, ulogom djeteta svjedoka, načinima na koje se ispitivanje provodi ili mogućnostima upotrebe zaštitnih mjera kao i drugim

pitanjima koja se odnose na učešće u sudskom postupku.¹⁰

Opcioni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji¹¹ obavezuje države da usvoje odgovarajuće mjere za zaštitu prava i interesa djece žrtava a naročito da priznaju ugroženost djece žrtava i prilagode postupak potrebama djeteta žrtve i svjedoka. Takođe obavezuje države da obezbijede djeci odgovara-

⁷ Komitet za prava djeteta je nadzorno tijelo uspostavljeno KPD. Sastoji se od 18 nezavisnih eksperata i nadgleda implementaciju Konvencije o pravima djeteta i njenih protokola. Kao i ostala ugovorna tijela UN (o sistemu ugovornih tijela UN vidi više u *Factsheet No. 30*, United Nations, Geneva, 2012, dostupna na <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet30Rev1.pdf>), Komitet izdaje Opšte komentare u kojima daje tumačenje pojedinih odredbi KPD.

⁸ A. K. Graovac „Pravo djeteta da bude saslušano – opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta (2009. god.), (Pravobranitelj za djecu, Zagreb, 2012. god.).

⁹ Opšti komentar br. 12 Komiteta za prava djeteta, tačke 62-64.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Ovaj protokol uz Konvenciju o pravima djeteta otvoren je za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje odlukom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija A/RES/54 od 25. maja 2000. godine. Ovaj međunarodni ugovor je stupio na snagu 18. januara 2002. godine nakon što ga je ratifikovalo 10 država. Bosna i Hercegovina je postala članicom ovog protokola na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji 2002. godine („Službeni glasnik BiH Međunarodni ugovori”, broj 5/02), na osnovu koje je BiH potpisala akt o ratifikaciji 4. septembra 2002. godine.

juće službe za podršku tokom cijelog postupka, zaštite njihovu privatnost i njihovu bezbjednost kao i bezbjednost njihovih porodica i svjedoka koji svjedoče u njihovo ime.

Pored Konvencije o pravima djeteta i njenih protokola, razni instrumenti „mekog prava”¹² utvrđuju standarde primjenjive na djecu u kontaktu sa zakonom. Tako **Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kri-**

¹² Pod pojmom „meko pravo” (eng. *soft law*) imaju se u vidu „norme sadržane u međunarodnim dokumentima, kojima se utvrđuju odgovarajuće obaveze (pravila ponašanja) za države i druge subjekte međunarodnog prava, ali sve to bez pravne sankcije”. Njime se dopunjuje ili pojašnjava [r]jedovno, pravno obavezujuće međunarodno pravo, koje se često naziva i „čvrstim pravom” (eng. *hard law*). Za više vidi: B. Krivokapić, Pojam međunarodnog javnog prava, u J. Ćirić (ur), *Strani pravni život* 1/2009 str. 7-37, (Institut za uporedno pravo, Beograd, 2009), str. 23.

¹³ *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* (A/RES/40/34).

¹⁴ Vidi Glosarijum.

¹⁵ *Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime*, 22 July 2005, E/RES/2005/20.

¹⁶ Ekonomski i socijalni savjet (eng. *Economic and Social Council – ECOSOC*) jedan je od 6 organa Ujedinjenih nacija uspostavljenih Poveljom UN. Sastoji se od predstavnika 54 države članice Ujedinjenih nacija koje bira Generalna skupština. Ovaj organ UN vrši i pokreće istraživanja i priprema izvještaje o međunarodnim ekonomskim, socijalnim, kulturnim, obrazovnim, zdravstvenim i srodnim pitanjima te daje preporuke za unapređenje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

minaliteta i zloupotrebe moći¹³ daje definiciju žrtve¹⁴ i sugeriše državama koje mjere i aktivnosti treba preduzeti da bi se podržala i unaprijedila prava žrtava krivičnih djela u pogledu njihovih prava na pristup pravdi te prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu ili naknadu štete.

Smjernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela¹⁵ koje je usvojio ECOSOC¹⁶ pružaju praktičarima koji rade s djecom svjedocima i žrtvama krivičnog djela korisna uputstva kako da u svom radu poštuju principe utvrđene Deklaracijom o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći. Ovaj instrument se sastoji od 46 smjernica kojima se nastoji osigurati zaštita djece koja su svjedočila izvršenju krivičnog djela ili koja su time oštećena od štetnih posljedica koje može proizvesti njihovo uključivanje u sudski postupak uz istovremeno uvažavanje potreba efikasnog krivičnog gonjenja i zaštite prava optuženih. Smjernice ustanovljavaju četiri principa kojima se moraju rukovoditi stručnjaci koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela. Ti principi su: **a)** zabrana diskriminacije; **b)** pravo na učestvovanje; **c)** zaštita najboljeg interesa djeteta i **d)** djetetovo dostojanstvo.

Da bi pomogao državama u primjeni odredaba sadržanih u Smjernicama, UNODC je u saradnji sa UNICEF-om i Međunarodnim birooom za dječija prava izradio **Priručnik za stručnja-**

ke i donosiocje pravosudnih odluka u pitanjima koja uključuju djecu žrtve ili svjedoke krivičnih djela.

Oslanjajući se na sadržaj Smjernica, ovaj priručnik obrađuje 12 tema: najbolji interes djeteta, pravo djeteta da se prema njemu postupi dostojanstveno i sa suosjećanjem, pravo djeteta na zaštitu od diskriminacije, pravo djeteta na informacije, pravo

¹⁷ U smislu namjene ovog priručnika kao korisnog referentnog materijala stručnjacima u Bosni i Hercegovini, termin regionalan, upotrijebljen u ovom poglavlju, odnosi se na evropski kontinent.

¹⁸ CM/Del/Dec(2010)1098/10.2abc-app617/11/2010, koje je usvojio Savjet ministara 17. novembra 2010. godine.

¹⁹ U pogledu sekundarne viktimizacije korisno je napomenuti da pojedini autori ukazuju na potrebu razlikovanja više oblika sekundarne viktimizacije. Nikolić-Ristanović objašnjava kako *Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka* razlikuje „direktnu i indirektnu sekundarnu viktimizaciju”. Prema tom autoru pod *direktnom sekundarnom* viktimizacijom se podrazumijeva „nesenzitivni tretman od strane policije, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljna zaštita od neprimjerenog publiciteta i nedovoljna zaštita od zastrašivanja ili osvete”, dok indirektna sekundarna viktimizacija obuhvata „nedovoljan protok informacija između žrtve i krivičnogpravnog sistema”, te druge „teškoće u vezi s pravom žrtve na kompenzaciju” bilo od strane države ili učinioca krivičnog djela. Vidi: Vesna Nikolić-Ristanović „Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa”, u *Zaštita žrtava i svedoka*, (Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2003), str. 4, dostupno na <http://www.vds.org.rs/File/Tem0303.pdf> (zadnji put pristupljeno 11. 9. 2016. godine).

djeteta da bude saslušano i da izrazi svoje stavove i brige, pravo djeteta na efikasnu pomoć, pravo djeteta na privatnost, pravo djeteta na zaštitu od patnje tokom pravosudnog postupka, pravo djeteta na sigurnost, pravo djeteta na naknadu štete, pravo djeteta na posebne preventivne mjere i primjena Smjernica.

Model zakona o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela koji su pripremili UNODC i UNICEF nastoji pomoći državama da u svoje sisteme ugrade mehanizme za zaštitu žrtava i svjedoka krivičnih djela. Model zakona potiče sudove da osiguraju zaštitu privatnosti djeteta svjedoka u toku i nakon postupka te osiguraju pravo djeteta da bude saslušano.

Uputstvo generalnog sekretara Ujedinjenih nacija: Pristup Ujedinjenih nacija prema pravdi za djecu ohrabruje države da osiguraju potpuno poštovanje međunarodnih normi i standarda koji se odnose na djecu koja su u dodiru s pravosudnim sistemom.

Na regionalnom planu¹⁷, pod okriljem Savjeta Evrope, usvojene su **Smjernice o pravosuđu po mjeri djeteta** (*Guidelines on Child – Friendly Justice*)¹⁸. One nastoje pružiti uputstva vladama i profesionalcima koji rade s djecom da u postupcima koji se odnose na djecu izbjegnju sekundarnu viktimizaciju djece¹⁹ a u isto vrijeme ne ugroze prava optuženih. Smjernice zagovaraju uspostavljanje sistema

pravosuda prilagođenog djeci koji je zasnovan na osnovnim principima nediskriminacije i najboljeg interesa djeteta. Prilikom saslušavanja djece mora se koristiti jezik prilagođen djeci a s djecom se mora postupati u skladu s njihovim godinama i njihovim posebnim potrebama. Saslušanje djece u pravilu treba da se obavlja u okruženju prilagođenom djeci. Od prvog kontakta s predstavnicima zakona djeca i njihovi roditelji moraju biti obaviješteni o njihovim pravima, toku postupka kao i postojećim mjerama podrške. Svi postupci koji se tiču djeteta moraju da se provedu hitno uz ulaganje maksimalnih napora na izbjegavanju nepotrebnih odlaganja. Smjernice, iako pravno neobavezujući dokument, zasnovane su na postojećim međunarodnim standardima kao što su Konvencija o pravima djeteta i Evropska konvencija o ljudskim pravima (EKLJP) kao i na praksi Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP).

U svojoj praksi Evropski sud za ljudska prava je našao da **Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama** ustanovljava pozitivnu obavezu države da zaštiti prava i interese žrtava. Naravno, zaštita tih interesa ne smije ugroziti prava odbrane.

Ilustrativan primjer toga je predmet *Kovač protiv Hrvatske*.²⁰ U tom predmetu sud je ispitivao navode podnosioca predstavke o povredi njegovog prava na pravično suđenje jer mu je uskraćeno pravo da ispita svjedoka. U postupku pred domaćim sudovima

Test 1

1. Navedite četiri osnovna principa na kojima se temelji KPD!
2. Koji princip je od prvenstvenog značaja u vezi sa svim postupcima koji se tiču djece?
3. Kako ESLJP tumači pozitivnu obavezu države da zaštiti prava žrtava koje svjedoče u krivičnom postupku?

podnosilac predstavke je oglašen krivim zbog krivičnog djela bludne radnje počinjenog nad djetetom. Osnovni dokaz na osnovu kojeg je utvrđena krivica podnosioca predstavke bila je izjava dvanaestogodišnje žrtve data pred istražnim sudijom. Prilikom davanja iskaza podnosilac predstavke nije bio prisutan niti mu je u daljnjem toku postupka pružena mogućnost da ospori ovako dat iskaz. Pored toga, ta izjava nije ni pročitana na glavnom pretresu. Evropski sud je našao da u konkretnom slučaju nije postignut balans između zaštite interesa maloljet-

²⁰ Aplikacija br. 503/05, 12. juli 2007.

ne žrtve i prava optuženog te utvrdio povredu prava na pravično suđenje garantovanog članom 6. EKLJP.

S druge strane, u predmetu *S. N. protiv Švedske*²¹ Evropski sud nije utvrdio povredu EKLJP. U tom predmetu desetogodišnjak je dao izjavu policijskim službenicima u kojoj je opisao kako ga je seksualno uznemiravao podnosilac predstavke. Izjava je snimljena, a nju su uzeli službenici s iskustvom u predmetima zloupotrebe djece. Advokat odbrane imao je mogućnost postaviti pitanja posredstvom ispitivača ali se složio da ne prisustvuje saslušanju. Na suđenju je snimak izjave korišten kao dokaz. ESLJP je našao da je postignut balans između zaštite interesa maloljetne žrtve i prava optuženog i utvrdio da nema povrede odredbi EKLJP.

Evropska konvencija obavezuje državu da zaštiti i prava svjedoka u krivičnom postupku. Tako je u predmetu *R. R. i drugi protiv Mađarske*²² ESLJP utvrdio povredu Konvencije, zbog toga što su vlasti isključile iz programa zaštite svjedoka podnosioca predstavke i njegovu suprugu i djecu samo zbog kršenja uslova korištenja

programa za zaštitu svjedoka.

U pravu Evropske unije značajna je **Direktiva 2012/29/EU od 25. oktobra 2012. godine kojom se ustanovljavaju minimalni standardi koji se odnose na prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnog djela.**²³ Prema toj direktivi najbolji interes djeteta žrtve je od prvenstvenog značaja a prema djetetu se mora postupati na način prilagođen njegovom uzrastu. Takođe, potrebe i brige djeteta moraju se uzeti u obzir. Direktiva, pored toga, reguliše audiovizuelno snimanje saslušanja djeteta i korištenje tog snimka u krivičnom postupku, imenovanje posebnih predstavnika i pravnih zastupnika u slučaju sukoba interesa između djeteta žrtve i roditelja.

1.3 Primjenjivo domaće pravo

U sklopu sveukupne reforme krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini su na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH usvojeni posebni **zakoni o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.** Na nivou Bosne i Hercegovine nije usvojen poseban zakon, nego se na djecu žrtve i svjedoke primjenjuju opšte procesne odredbe sadržane u **Zakonu o krivičnom postupku BiH,** kao i odgovarajuće odredbe **Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH.**

²¹ Aplikacija br. 34209/96, ECHR 2002-V.

²² Aplikacija broj 19400-11, 4. decembar 2012.

²³ Iako nije članica Evropske unije, potpisivanjem i stupanjem na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) Bosna i Hercegovina ima pravnu obavezu usklađivanja zakonodavstva s EU pravnom stečevinom (tzv. *acquis communautaire*). Više o SSP vidi: <http://www.dei.gov.ba>.

Međunarodni instrumenti (djeca žrtve i svjedoci krivičnih djela)

Ujedinjene nacije	Deklaracija o pravima djeteta (1959)
	Konvencija o pravima djeteta (1989)
	Opcioni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (2000)
	Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985)
	Smjernice Ujedinjenih nacija za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa – Bečke smjernice (1997)
	Smjernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela (2005)
	Priručnik za stručnjake i donosiocje pravosudnih odluka u pitanjima koja uključuju djecu žrtve ili svjedoke krivičnih djela (2009)
	Model zakona o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela (2009)
	Uputstvo generalnog sekretara Ujedinjenih nacija: Pristup Ujedinjenih nacija prema pravdi za djecu (2008)
Savjet Evrope	Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)
	Smjernice o pravosuđu po mjeri djeteta (2010)
Evropska unija	Direktiva 2012/29/EU kojom se ustanovljavaju minimalni standardi koji se odnose na prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnog djela (2012)

Posebni zakoni nabrajaju krivična djela u kojima se suđi punoljetnim licima kada se u krivičnom postupku kao oštećeni pojavljuje dijete i maloljetno lice. Zakoni daju široko ovlaštenje tužiocu da pokrene krivični postupak protiv punoljetnih učinilaca i za druga krivična djela propisana krivičnim zakonom, ako ocijeni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti djece i maloljetnih lica koja kao oštećeni učestvuju u krivičnom postupku.

Ti propisi utvrđuju niz posebnih odredbi koje imaju za cilj zaštitu djece od retraumatizacije i viktimizacije kao što su: obavezno postupanje specijalizovanih profesionalaca, ograničenje broja saslušanja djece koja nisu navršila 16 godina na maksimalno dva puta, svjedočenje putem tehničkih uređaja iz druge prostorije, postavljanje pitanja preko predsjedavajućeg sudskog vijeća. Zakonskom odredbom da u tim krivičnim predmetima postupaju isključivo specijalizovani profesionalci (policijski službenici, tužioci, sudije), koji imaju posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica, naglašava se jasna namjera zakonodavca da se na taj način zaštite interesi djece i maloljetnika. U pogledu nadležnosti i sastava suda koji suđi punoljetnim učiniocima krivičnih djela, na štetu djece i maloljetnika shodno tome se primjenjuju odredbe odgovarajućih zakona o krivičnom postupku ako posebnim zakonima nije drugačije propisano. To praktično znači da su osnovni (općinski) sudovi

Test 2

1. Sumirajte odredbe kojima se štite djeca od retraumatizacije u krivičnom postupku!
2. Kako se sasluša dijete žrtva krivičnog djela?
3. Da li se dijete svjedok sasluša na isti način?
4. Kako se izvodi radnja prepoznavanja kad ona uključuje djecu očevice krivičnog djela?
5. Kako se garantuje zaštita privatnosti djeteta u krivičnom postupku?

stvarno nadležni da postupaju za krivična djela za koja je propisana kao glavna kazna novčana kazna ili kazna zatvora do deset godina, a za krivična djela za koja je zakonom propisana kazna veća od deset godina ili dugotrajni zatvor stvarno nadležni su okružni (kantonalni) sudovi.²⁴

Interes djece kao oštećenih lica u krivičnim postupcima prema punoljetnim licima zaštićen je na taj način da se pri provođenju procesnih radnji prema njima postupa posebno obazrivo imajući u vidu njihov uzrast, osobine ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima žive kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njihov budući život, vaspitanje i razvoj. Treba napomenuti da se odredbe zakona primjenjuju i onda kada se saslušava dijete ili maloljetnik koji je svjedok-očevidac učinjenog djela. **Saslušanje** se obavlja putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka **iz druge prostorije**, uz pomoć pedagoga, psihologa i drugih stručnih lica, i to najviše **dva puta** tokom trajanja postupka. Posebni zakoni, između ostalog, dozvoljavaju da se dijete mlađe od 16 godina pored suda može saslušati i na drugom pogodnom mjestu kao npr. u njegovom stanu ili drugom prostoru u kojem boravi ili centru za socijalni rad.

U svrhu zaštite djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom primjenjuju se i druge odgovarajuće odredbe opštih procesnih zakona. Tako se **pozivanje** kao svjedoka maloljetne osobe koja nije navršila šesnaest godina života vrši preko roditelja, odnosno zakonskog zastupnika, osim ako to nije moguće zbog potrebe da se hitno postupa ili drugih okolnosti. Zatim saslušanje maloljetne osoba koja nije navršila šesnaest godina života i koja je oštećena krivičnim djelom mora se snimati audio ili audiovizuelnim sredstvima. Djeci svjedocima takođe

pripada pravo da odbiju svjedočenje zbog svog odnosa s okrivljenikom.

Odredbe kojim se reguliše postupanje prema djeci žrtvama i svjedocima nalaze se i u zakonskim aktima kojima se propisuje zaštita svjedoka u krivičnom postupku. Riječ je o **Zakonu o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka FBiH, Zakonu o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku RS i Zakonu o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BD BiH**. Tim zakonima se, između ostalog, uređuju mjere koje obezbjeđuju zaštitu ugroženih svjedoka u krivičnim postupcima. Pod terminom ugroženi svjedok podrazumijeva se onaj svjedok koji je ozbiljno fizički i psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, kao i dijete i maloljetnik. Dakle, odredbe tih zakona automatski daju djetetu i maloljetniku status ugroženog svjedoka.

Posebnim zakonima o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku se predviđa **zabrana suočenja** s učiniocem krivičnog djela ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga

²⁴ Op. u Brčko Distriktu BiH u prvom stepenu je za sva krivična djela stvarno nadležan Osnovni sud Brčko Distrikta BiH.

Pravo Bosne i Hercegovine primjenjivo na žrtve i svjedoke u krivičnom postupku

Bosna i Hercegovina	Pravni akt	Službeni glasnik
	Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine	„Službeni glasnik BiH“, broj 03/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09 i 72/13
	Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službeni glasnik BiH“, broj 21/03, 61/04 i 55/05
Federacija Bosne i Hercegovine	Pravni akt	Službene novine
	Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službene novine FBiH“, broj 7/14
	Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine	„Službene novine FBiH“, broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13 i 59/14
	Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službene novine FBiH“, broj 36/03

čine posebno osjetljivim. **Radnja prepoznavanja** u svim fazama postupka vrši se na način koji u potpunosti onemogućava da optuženi vidi maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom ili očevica učinjenog krivičnog djela. U krivičnom postupku protiv punoljetnih učinilaca krivičnog djela u kojem se djeca i maloljetnici pojav-

ljuju kao svjedoci takođe važi pravilo zaštite **privatnosti** koje se odnosi na to da se ne smije objaviti tok krivičnog postupka ni odluka donesena u tom postupku, niti se može u svrhu objavljivanja vršiti video i audiosnimanje. Može se objaviti pravosnažna presuda, ali bez navođenja imena djeteta i drugih podataka iz kojih bi se

Republika Srpska	Pravni akt	Službeni glasnik
	Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službeni glasnik RS”, broj 13/10, 61/13
	Zakon o krivičnom postupku	„Službeni glasnik RS”, broj 53/12
	Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku	„Službeni glasnik RS”, broj 48/03
Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine	Pravni akt	Službeni glasnik
	Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službeni glasnik BD BiH”, broj 44/11
	Zakon o krivičnom postupku	„Službeni glasnik BD BiH”, broj 10/03, 48/04, 06/05, 12/07, 14/07, 21/07 i 27/14
	Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službeni glasnik BD BiH”, broj 10/03, 19/07, 8/07

mogao utvrditi njegov identitet. Ti postupci su po svojoj prirodi **hitni**. Djeca trebaju biti saslušana što prije jer se protekom vremena potiskuju sjećanja na događaj koji žele da zaborave. Neopravdano i nepotrebno dugo trajanje postupka može doprinijeti da dijete ili maloljetnik bude dodatno viktimizirano i stigmatizirano zbog reakcije

sredine koja na različite načine vidi i interpretira njegovu ulogu u konkretnom događaju.²⁵

²⁵ Priručnik za obuku sudija i tužilaca o odredbama Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine, grupa autora, Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH, 2014. god.

2. Forenzički intervju s djetetom

2.1 Uvod

Nakon brojnih psiholoških istraživanja dječije sugestibilnosti, započetih osamdesetih godina prošlog vijeka, status djeteta kao žrtve/svjedoka u krivičnom postupku mijenjao se od stava da se krupne pravne odluke ne smiju temeljiti na dječijem doživljaju svijeta – do uvažavanja da djeca mogu ponuditi validan i pouzdan iskaz o onom što su doživjela (Bruck & Ceci, 1999). Više se ne postavlja uopšteno pitanje imaju li djeca kao svjedoci kredibilitet, nego kakve su saznajne kompetencije *konkretnog djeteta*, ko ga sasluša, na koji način i u kakvim uslovima (Srna, 2001).

Međutim, razotkrivanje istine o učinjenom krivičnom djelu kroz razgovor s djetetom nije nimalo lak poduhvat.²⁶ Posljednjih decenija je mnogo toga urađeno na unapređenje forenzičkog intervjuja. U većini razvijenih zemalja stručnjaci prolaze specijalizovane treninge na kojima stiču znanja relevantna za prikuplja-

U ovom poglavlju nastoji se korisnicima Priručnika objasniti:

ŠTA je to forenzički intervju

ZAŠTO vršimo forenzički intervju

KO obavlja forenzički intervju

KAKO se provodi forenzički intervju

KADA je najprimjerenije obaviti forenzički intervju

nje maksimuma validnih podataka na način koji će minimalno emocionalno ugroziti dijete. Lica koja saslušavaju dijete obično slijede neku od usvojenih procedura, koje se od zemlje do zemlje međusobno neznatno

razlikuju. Prilikom izrade ovog dijela Priručnika konsultovali smo one koje se čine najiscrpnijim: NICHD Protokol Nacionalnog instituta *Eunice Kennedy Shriver* za dječije zdravlje i ljudski razvoj iz Mičigena,²⁷ *Cornerhaus RATAc* Protokol forenzičkog intervjua, kreiran u Centru za evaluaciju seksualnog zlostavljanja i trening iz Minneapolisa,²⁸ Protokol za forenzičko ispitivanje²⁹ koji je razvila Radna grupa o zlostavljanju i zanemarivanju djeteta guvernera države Mičigen i Vodič za intervjuisanje djece svjedoka u Škotskoj.³⁰

Tekst koji slijedi ima za cilj da svim profilima stručnjaka uključenim u uzimanje izjave od djeteta približi principe i tehniku komuniciranja s djecom u cilju efikasnijeg prikupljanja podataka i minimiziranja retraumatizacije i djece žrtava i svjedoka krivičnog djela.

²⁶ Vidi: J. Zorić: Forenzični (postupni) intervjui, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 119-142.

²⁷ Za više informacija vidi: <http://nichdprotocol.com/>.

²⁸ Za više informacija vidi: https://cornerhousemn.org/images/Anderson_2013_CornerHouse_Forensic_Interview_Protocol.pdf

²⁹ State of Michigan Governor's Task Force on Child Abuse and Neglect and Department of Human Services, *Forensic Interviewing Protocol (third edition, 2011)* dostupno na: https://www.michigan.gov/documents/dhs/DHS-PUB-0779_211637_7.pdf (zadnji put posjećeno 2. decembra 2016).

³⁰ Za više informacija vidi: <http://www.gov.scot/Publications/2011/12/16102728/0>.

2.2 Pojam, ciljevi i karakteristike forenzičkog intervjua

Razgovor s djetetom putem kojeg se nastoje otkriti činjenice koje je dijete doživjelo ili koje je opazilo često se naziva forenzički intervjui.³¹ Forenzički intervjui je svojevrsna strategija ispitivanja³² čiji je cilj *ustanoviti šta je žrtva/svjedok krivičnog djela doživjela, hronologiju zbivanja, identitet učinioca, ali je i paralelno zaštititi od sekundarne viktimizacije.*

³¹ Potrebno je naglasiti da se forenzički intervjui (naziv potiče od lat. *forensis* – prav. sudski; koji služi sudskom istražnom i dokaznom postupku; i eng. *interview* – razgovor, ispitivanje, vidi: M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980, str. 354 i 975.) takođe može koristiti i za ispitivanje osumnjičenih, kako djece tako i odraslih. Imajući to u vidu, korisno je napomenuti da možemo razlikovati tri vrste forenzičkog intervjua: a) forenzički intervjui osumnjičenog; b) forenzički intervjui žrtve i c) forenzički intervjui svjedoka. Svaki od tih intervjua ima svoje specifičnosti, no forenzički intervjui žrtve i forenzički intervjui svjedoka su u principu dosta slični i fokusirani pored otkrivanja istine i na umanjavanje njihove retraumatizacije. U ovom priručniku izraz *forenzički intervjui* se odnosi na intervjui s djetetom kako žrtvom tako i svjedokom.

³² D. Modly, N. Bojanić, *Djeca kao izvori informacija o kriminalnom događaju*, Kriminalističke teme, godište XII, broj 3-4, 2012.

Test 3

1. Šta je svrha forenzičkog intervjua?

2. Nabrojte karakteristike uspješnog ispitivača!

3. Šta ispitivač treba izbjegavati prilikom obavljanja forenzičkog intervjua?

Prilikom saslušanja djeteta mora se imati na umu da djeca nisu odrasli u malom; njihov način opažanja, pamćenja, mišljenja i emocionalnog doživljavanja je specifičan, određen uzrastom. Stoga pristup osobe koja provodi saslušanje, način izražavanja i sadržaj komunikacije moraju biti **razvojno senzitivni, prilagođeni individualnim osobenostima i karakteristikama konteksta iz kojeg dijete dolazi**.

Zaštita dječijih prava, ali i imperativ zaštite prava osumnjičenog odnosno optuženog, nameće izbjegavanje pristrasnosti i sugestivnosti u pristupu: ispitivač tokom intervjua više ima zadatak da **testira alternativne hipoteze** o tome šta se stvarno desilo,

Forenzički intervjua spada u kategoriju intervjua radi prikupljanja činjenica, odnosno dokaza o eventualnom krivičnom djelu. Specifičan zadatak forenzičkog intervjua može biti da ustanovi šta je dijete koje je bilo žrtva ili svjedok krivičnog djela vidjelo, hronologiju događaja, identitet onih koji su u tom događaju učestvovali itd. Oslanjajući se na istraživanja dječije memorije i prisjećanja forenzički intervjua je razvio posebne strategije za pomoć djeci da unaprijede svoja sjećanja na minuli kritični događaj i povećaju pouzdanost i validnost dječijih iskaza. Takvi intervjui se ponekad nazivaju i kognitivni intervjui. Ova vrsta intervjua uvijek je centrirana na dijete, njegove potrebe, mogućnosti i njegov trajni interes.

(Stakić, 2013, str. 116)

nego da traži dokaze za samo jednu mogućnost, polazeći od predubjeđenja da se zlostavljanje sigurno dogodilo (Ceci & Bruck, 1995).

U kontaktu sa žrtvom zlostavljanja, naročito seksualnog (pogotovo incesta), reagovanje stručnjaka varira od pretjerane empatije (uživljavanja) i osjetljivosti za problem, s tendencijom spasavanja žrtve i trenutnog djelovanja, preko empatijskog povlačenja i povećane distanciranosti, sve do negiranja da je dijete moglo imati takvo iskustvo.

(Srna, 2001)

Intervju je interaktivni proces, tako da uspješnost u velikoj mjeri zavisi ne samo od profesionalnih kompetencija osobe koja vrši saslušanje, nego i ličnih činilaca. Emocionalno reagovanje stručnjaka u kontaktu sa žrtvom može ozbiljno ugroziti objektivnost. Užas, anksioznost, gađenje, ljutnja i tuga su uobičajene reakcije odraslih, na koje ni profesionalci nisu imuni, ali se ta osjećanja ne smiju ispoljiti pred djetetom. Latentni stavovi prema zlostavljanju takođe utiču na tok i ishod interakcije: neki od nas su skloni da precijene, a neki pak da potcijene rizik kojem su djeca izložena. U odnosu na socijalne radnike, psihologe i psihijatre, policajci i sudije pokazuju više skepse prema dječijoj izjavi da su zlostavljana (Srna, 2001). Neke stručnjake više plaši mogućnost

da dijete bude ostavljeno u teškoj situaciji, a druge rizik potvrđivanja lažne optužbe i nepravedne osude nevine osobe (Sladović, 2002).

Uspješan ispitivač je **realističan, otvoren za sve mogućnosti, „nekontaminiran“**: nema ni smanjenu, niti povećanu distancu prema prirodi, značaju i ozbiljnosti problema zlostavljanja. Pripremajući se za intervju, na osnovu uvida u dostupne podatke i konsultovanja s istražnim timom, on razmišlja o alternativnim scenarijima vezanim za izvore i motive dječijeg iskaza. Ishod njegovog razmišljanja su **preliminarne hipoteze** o kritičnom događaju koje će biti provjerene tokom razgovora.

Važno je voditi računa da se stres tokom prikupljanja informacija maksimalno smanji. Dobijeni podaci mogu poslužiti kao osnov za kasnije psihološko i socijalno zbrinjavanje djeteta, mada **primarni cilj istražnog intervjua nije pružanje psihološke pomoći**. Psihoterapeuti su, naravno, vješti ispitivači, dobro poznaju psihološki svijet traume i mogu minuciozno istražiti dječije iskustvo, ali nije preporučljivo da forenzički intervju vodi osoba koja kasnije planira razvijanje terapijske relacije s djetetom.

Osnovni ciljevi forenzičkog intervjua su:

- Pružanje mogućnosti djetetu da bude pažljivo saslušano, to jest da dâ spontano, *autentično i podrobno saopštenje* o određenom događaju;
- Sagledavanje *djetetovog viđenja i doživljaja zbivanja*, kao i pratećih okolnosti;
- Ispitivanje *da li se zlostavljanje dogodilo i prikupljanje dokaza ...*;
- Prikupljanje informacija za donošenje odluke o *potrebi za posebnim mjerama društvene zaštite*;
- Racionalizovanje *plana dalje psihosocijalne i krivičnopravne intervencije*.

(Stakić, 2013)

2.3 Opšte smjernice za vođenje forenzičkog intervjua

U nastavku teksta ispitivačima se predstavljaju smjernice za vođenje forenzičkog intervjua. Stoga se ovaj dio teksta i obraća direktno ispitivačima. Većina autora (*Anderson, Wakefield and Underwager, 1989; Stakić, 2013*) preporučuje da izbjegnute:

- **Projekcije sopstvenih stavova** o situaciji u kojoj se dijete nalazi, pogotovo na početku intervjua: „*Znam da si imao teško iskustvo.*” Ne sugerišite mu šta osjeća: „*Sigurno je bilo zastrašujuće.*” Nemojte pretpostavljati da je dijete traumatizovano iskustvom: „*Čula sam da si doživio nešto užasno.*” Manja djeca ponekad ne razumiju šta im se desilo, a tek reakcije odraslih ili autoriteta počnu izazivati strah.
- **Vrednovanje djeteta, učinilaca ili radnji.** Nipošto ne nastupajte kao da ste sigurni da se zlostavljanje dogodilo, ne upotrebljavajte riječ „*zlostavljanje*”, izraze „*loše*”, „*grozno*”, ne zovite zlostavljača „*lošim čikom koji će ići u zatvor*”. Nipošto ne izražavajte iznenađenje, gađenje, nevjericu ili druge emocionalne reakcije prilikom opisa zloupotrebe.

• **Tepanje manjoj djeci** („*dušo*“, „*maco*“, „*luče*“). **Zovite dijete imenom i govorite kao odrasla osoba.** Dovoljno je da imate podržavajući stav i kreirate opuštenu atmosferu. Na neautentičnu bliskost i pretjerano hvaljenje djeca mogu reagovati nepovjerenjem i udaljavanjem („*Sad ćemo razgovarati kao pravi drugari*“; „*Ti si divna curica*“; „*Znam da si hrabar dječak*.“). Ako želite ohrabriti dijete, onda to učinite na početku intervjuja, nakon razgovora o neutralnim temama, nikako ne dok ono govori o zloupotrebi. Ukoliko dijete otkrije zloupotrebu, nikad ga ne hvalite da je bilo hrabro, jer to kasnije može postati podloga osjećanja krivice (npr. ako bliska osoba bude osuđena na zatvor). Dovoljno je zahvaliti na saradnji i reći da je bilo prijatno upoznati ga.

• **„Podmićivanje”** djeteta da biste ga naveli na saradnju:

„*Poslije razgovora mama će te odvesti na jedno lijepo mjesto.*“
 „*Pokazaću ti kakve igrice imam na kompjuteru.*“

Ne obećavajte slatkiše i igračke na početku intervjuja, dovoljno je da na stolu bude sok. Ne poklanjajte bojice, sveske, igračke. Takvo ponašanje može tokom krivičnog postupka biti interpretirano kao uslovljavanje i potkupljivanje.

• **Dodirivanje djeteta.** Poštujte njegov lični prostor, nemojte biti ni preblizu ni predaleko. Neka između vas bude što manje barijera u vidu

namještaja ili predmeta na stolu.

• **Obećanja** „*da će sve biti u redu*“, da više nikad neće morati ponavljati priču o tome što se desilo, da će učinilac završiti u zatvoru.

• **Opširne komentare ili prezaštićivanje** ako se pojave uznemirenost, plač, tuga. Samo prepoznajte (reflektujte) osjećanja djeteta, eventualno normalizujte i validirajte reakcije, ponudite maramicu i strpljivo sačekajte da se dijete smiri.

„*Vidim da ti je teško sjećati se.*“
 „*U redu je da kažeš. U redu je razgovarati o tome.*“
 „*Mnoga djeca se teško osjećaju kad pričaju o onom što se desilo.*“

• **Upotrebu riječi „zamisli” ili „pretpostavi”**, jer tako dajete dozvolu za maštanje i igru.

• **Pitanja koja počinju sa ZAŠTO** – jer ih mlađa djeca ne razumiju: „*Zašto si otišla s njim u šumu kad te je pozvao? Zašto nisi pobjegla? Zašto nisi odmah rekla majci?*” ZAŠTO ima konotaciju optužbe i okrivljavanja te izaziva osjećanje neadekvatnosti/krivice, a može produbiti traumatsku bespomoćnost.

• **Nepotrebno kritikovanje djetetovog ponašanja**, pogotovo ako ono ne utiče na sam tok intervjuja. Primjedba tipa: „*Nemoj biti toliko nervozna*” ili „*Pretiho govoriš*” pojačava anksioznost djeteta. Radije recite: „*Malo te slabije čujem.*”
 „*Voljela bih da me gledaš dok razgova-*

ramo.”

„Hoćeš ponoviti, nisam te čula.”

Ne kritikujte dijete kad učestalo ponavlja „**ne znam**” ili „**ne sjećam se**”. Nastojte shvatiti razloge takvog ponašanja:

„*Ne sjećaš se ili ne želiš razgovarati o tome?*”

Prisustvo bliskih osoba

Iako dijete sigurno ima potrebu za podrškom, postoji mogućnost da ga prisustvo bliske osoba inhibira u saopštavanju pojedinosti, pogotovo ako se radi o seksualnoj zloupotrebi i ako je zlostavljač jedan od roditelja. Ukoliko je neophodno, nenasilni roditelj može prisustvovati upoznavanju i objašnjenju pravila intervju, a poslije sačekati u obližnjoj prostoriji. Ako dijete ispoljava strah od odvajanja, dozvolite mu da provjeri da ga bliska osoba čeka. Nekad je nemoguće izbjeći prisustvo roditelja, ali je tad važno da on sjedi van vidokruga djeteta, da ne bi neverbalnim signalima uticao na njegove izjave. U tom slučaju ispitivač treba opomenuti roditelja da je samo djetetu dozvoljeno da govori.

2.3.1 Tipovi pitanja

Vaš cilj je da variranjem različitih tipova pitanja dobijete maksimalni broj tačnih informacija. Kombinujte otvorena pitanja podstičući slobodno prisjećanje, preko specifičnih, fokusiranih pitanja s pitanjima višestrukog izbora i da/ne pitanjima, izbjegavajući koliko je moguće sugestivna pitanja.

Otvorena i specifična pitanja imaju mnogo veću informativnu vrijednost od da/ne pitanja i eksplicitnih sugestija. I kad postavite pitanje višestrukog izbora ili da/ne pitanje da biste nešto razjasnili, nastojte da poslije toga slijedi otvoreno pitanje, kako biste pokazali da je dijete u stanju dati spontani iskaz. Npr., ako dijete na pitanje gdje se nešto desilo odgovori: „*U kupatilu*”, podstaknite slobodnu naraciju: „*Reci mi šta se sve dešavalo u kupatilu.*”

2.3.1.1 Otvorena pitanja

Otvorena pitanja djeluju prirodno, ne ugrožavaju dijete i ostavljaju mu mogućnost da svojim riječima formuliše odgovor i odabere pojedinosti o kojima će govoriti. Ona povećavaju izgled za opširniji i detaljniji odgovor. Ponekad i nemaju formu pitanja, više su poziv djetetu da priča o nekoj temi.

„*Ispričaj mi šta se desilo.*”

„*Možeš li mi nešto više reći o tome?*”

2.3.1.2 Specifična (fokusirana) pitanja

Specifičnim, ali i dalje otvorenim pitanjima, prikupljaju se pojedinosti o onome što je dijete već spomenulo u slobodnom iskazu. Na njih dobijamo samo nekoliko riječi ili kratak komentar.

„Šta si ti radila kada je tata došao?”
„Rekla si da je ušao Nenad. Ko je Nenad?”
„Šta je tvoja mama rekla kad si joj sve rekao?”
„Gde si tačno ti stajala kada je ... to uradio?”
„Kakve je boje bio peškir?”

Koristite ova pitanja samo kad su detalji važni. Ne zaboravite da manja djeca pokušavaju odgovoriti na specifična pitanja čak i kada ne znaju relevantne informacije.

2.3.1.3 Zatvorena pitanja (pitanja višestrukog izbora, da/ne pitanja)

Zatvorena pitanja pružaju ograničen broj mogućnosti za odgovor. Koristite se u sljedećim situacijama:

- kad djeca ne reaguju na otvorena pitanja;
- kad ne postoji očigledno otvoreno pitanje koje će izazvati željene informacije;

- kad su specifična pitanja razvojno neprimjerena. Na primjer, pitanje: „Koliko puta se to dogodilo?” je vrlo teško za malu djecu.

Pitanja višestrukog izbora, posebno kad su ponuđene više od dvije mogućnosti, imaju prednost nad DA/NE pitanjima.

Primjeri pitanja višestrukog izbora:

- „Da li se... (događaj) *desio jednom ili više puta?*” Slijedi podsticaj otvorenim pitanjem: „*Pričaj mi o tome kad se posljednji put desilo da...* (događaj opisan riječima koje dijete koristi).”
- „Da li se... (događaj) *desio u vašoj kući, kod djeda ili na nekom drugom mjestu?*” Podsticaj: „*Reci mi više o...* (lokacija koju je dijete opisalo).”

Ako želite potvrditi specifične detalje optužbe, a dijete je zbunjeno otvorenim ili specifičnim pitanjima ili na njih ne odgovara, **najbolje je da se tačan odgovor izostavi iz pitanja višestrukog izbora**. Npr., ukoliko iz drugih izvora već znate da se događaj desio u kupatilu, možete pitati tako da izostavite kupatilo iz pitanja i navedete dijete da samo imenuje prostoriju.

„Gdje se to dogodilo, u spavaćoj sobi, kuhinji, ili na nekom drugom mjestu?”

Primjer da/ne pitanja:

„Da li te je boljelo kad... (ranija izjava djeteta)?”

Da/ne pitanja treba koristiti oprezno, naročito s djecom predškolskog uzrasta. Poslije njih bi valjalo opet postavljati otvorena pitanja.

„Je li tvoja mama bila kod kuće kad se... (događaj) dogodio?” Podsticaj: *„Šta je tvoja mama radila?”*

„Jeste li ikada gledali filmove?” (Slijedi otvoreno pitanje: *„Pričaj mi o tim filmovima.”*)

Poslije zatvorenih postavite otvorena pitanja, jer to pokazuje da dijete može spontano pružiti informacije:

„Rekao si da ste bili u sobi. Opiši mi sve stvari koje su u toj sobi.”
„Rekao si: 'To je bilo drugi put.' Pričaj mi šta je bilo drugi put.”

2.3.1.4 Sugestivna, usmjeravajuća pitanja

Sugestivna pitanja sugeriraju željeni odgovor ili pretpostavljaju činjenicu koja može biti sporna.

Određivanje da li je pitanje sugestivno zavisi od mnoštva činilaca, uključujući uzrast djeteta, njegovu zrelost i ton ispitivačevog glasa. Ova pitanja mogu sadržavati informacije koje dijete još nije ponudilo. Mnogi psiholozi smatraju da su i da/ne pitanja sugestivna, naročito kad se radi o mlađima ili ispitivač ne naglasi pravo djeteta da smije reći „ne”.

„Rekao si da se mama plaši tvog očuha, zar ne?”

„Čula sam da se tvoji roditelji često svađaju, je li to istina?”

„Šta je imao na sebi kada je legao kraj tebe?” (Dijete prethodno nije spomenulo da je muškarac koji je u pitanju legao kraj njega.)

„A onda te on počeo dirati, zar ne?” (Eksplicitna sugestija, dijete još nije spomenulo da je učinilac legao kraj njega.)

Izbjegavajte sugestivna pitanja budući da je informacije dobijene na taj način lako obezvrijediti na glavnom pretresu. Međutim, suočen s nekooperativnim djetetom koje čuti, šturo odgovara ili često odgovara „ne znam”, ispitivač može upasti u zamku postavljanja sugestivnih pitanja. Stoga ćemo ponuditi nekoliko vrsta intervencija koje se mogu primjenjivati u slučaju otežane saradnje.

2.3.1.5 Intervencije u slučaju otežane saradnje

Za razjašnjenje situacije, osim analize neverbalnih signala koje dijete šalje, može pomoći sljedeća intervencija:

„Zbunjena sam tvojim ćutanjem. Ako ne znaš odgovor na moje pitanje, u redu je da mi kažeš da ne znaš. U redu je i da mi kažeš ako ne želiš razgovarati o tome što se desilo. Voljela bih znati o čemu se radi.” Ako dijete kaže:

„Ne želim razgovarati o tome”, pitajte:
„Hoće li se nešto dogoditi ako pričaš o tome?”

Može pomoći i ohrabrenje tipa:
„U redu je da razgovaramo o tome.
Postoji li nešto što bi nam olakšalo razgovor?”

Ukoliko nastupi **pauza u razgovoru**, možete intervenisati na sljedeći način:

„Reci mi više.”
„Rekao si...” (Ponovite posljednju djetetovu rečenicu prije nego što je ono prestalo govoriti). „Šta se onda dogodilo?”

Pitanja nisu jedini „alat” ispitivača. Ne zaboravite da **ćutanje**:

- može suptilno povećati stres i podstaći opširnije otvaranje;
- daje vrijeme djetetu da se prisjeti nekog podatka i „razbistri” misli;
- omogućava djetetu preplavljenom emocijama vrijeme da se pribere;
- omogućava da se razlikuju momenti u kojima dijete razmišlja da li da iznese još neke podatke – od momenta kada se trudi izbjeći odgovor;
- ako je praćeno upitnim pogledom ispitivača, šalje poruku djetetu da postoji nesklad u podacima koje daje ili neusklađenost njegovih riječi i neverbalnih signala...

Dijete koje ćuti možete podstaći i na sljedeći način:

Test 4

1. Kojim tipom pitanja osiguravamo najviše informacija?

2. Navedite tri pitanja kojima možete navesti dijete na saradnju?

3. Nabrojte najmanje četiri greške koje treba izbjeći pri obavljanju forenzičkog intervjua!

„Razgovarala sam s mnogo djece o ovim stvarima. U redu je da mi kažeš sve o tome, od samog početka do samog kraja.”

Ukoliko procijenite da dijete izbjegava traumatsku uznemirenost, pokažite razumijevanje, normalizujte i validirajte takvo ponašanje, ali uključite i podsticaj:

„Mnoga su se djeca s kojima sam razgovarala osjećala loše nakon teških iskustava. Razumijem da ti nije lako prisjećati se.”

Ako dijete ne reaguje ili postane uznemireno, počne plakati ili pokazuje znakove straha, prepoznajte reakcije,

ali se nemojte opširno baviti njima. Dajte mu vremena da odgovori i pribere se. Ako i dalje ne reaguje, nježnim tonom reflektujte situaciju:

„*Prestao/la si da govoriš.*”

Ako je i dalje uznemireno, možete ponoviti posljednju izjavu:

„*Vidim da suzdržavaš plač. Reci mi šta se događa.*”

Uplašenom djetetu ne treba reći:

„*Nema razloga da se plašiš.*”

Ono sigurno ima razlog, ali ga vi ne znate. Radije pitajte:

„*Šta je najgore što bi se moglo dogoditi ako nastavimo razgovarati?*”

Traumatizovana djeca mogu djelovati nekooperativno, odbijati razgovor ili odgovarati jako šturo. Tako izbjegavaju bolna, uznemiravajuća prisjećanja. Alternativno, dijete može pod pritiskom odraslih odbiti da otkrije šta je doživjelo. Međutim, ponekad je nekooperativno ponašanje tokom intervjua rezultat nelagodnosti djeteta koje je izmanipulisano od strane odraslih da nekoga lažno optuži, ali ne uspijeva u tom scenariju istrajati do kraja. Treba obratiti pažnju na to da li govori rječnikom uobičajenim za dijete ili koristi terminologiju odraslih. Korisno je postaviti i pitanje: „*Kako znaš za to?*”

Korištenje anatomskih lutki i crteža tijela

Većina intervjua može se uspješno provesti i bez korištenja anatomskih lutaka ili crteža tijela, tim prije što djetetovo ponašanje prema lutki ne potvrđuje nužno da je zlostavljano. Ni istraživanja ne potvrđuju da upotreba pomagala povećava tačnost dječijih izjava

(Dickinson i sar., 2005, prema Kuehnle, 2003; Garrison, 1998).

Osim toga, ispitivač može biti kritikovan što uvođenjem lutaka sugerise seksualne teme prije nego što je dijete govorilo o zlostavljanju. **Upamtite: nedopustivo je tražiti da dijete pokaže i imenuje dijelove tijela na lutki ili crtežu, a onda ga pitati da li ga je neko dodirivao po intimnim područjima!**

Manje sporno je uvođenje pomagala u fazi pitanja i pojašnjavanja, kada anatomske lutke i crteži tijela olakšavaju rješavanje nejasnoća u dječijim izjavama.

(Everson i Brodom, 2002, prema Kuehnle, 2003).

I depresivna djeca mogu izgledati odsutna, nezainteresovana, što nikako ne treba protumačiti kao nekooperativnost ili znak laganja.

Identifikacija razloga nekooperativnog ponašanja, ćutanja i učestalog odgovaranja s „*Ne znam*” traži dobro poznavanje posljedica psihotrauma-

³³ State of Michigan Governor`s Task Force on Child Abuse and Neglect and Department of Human Services, *Forensic Interviewing Protocol (third edition, 2011)* dostupno na: https://www.michigan.gov/documents/dhs/DHS-PUB-0779_211637_7.pdf (zadnji put posjećeno 2. decembra 2016).

³⁴ Governor`s Task Force on Child Abuse and Neglect.

tizacije, vješto vođenu intervenciju te procjenu dječijih reakcija u odnosu na cjelokupan kontekst.

2.3.2 Faze intervjuja

Forenzički intervju možemo opisati i kao višeslojnu aktivnost koja se obavlja u nekoliko faza. Svaka od tih faza ima svoju posebnu svrhu. Prema Protokolu za forenzičko ispitivanje³³ koji je razvila Radna grupa o zlostavljanju i zanemarivanju djeteta guvernera države Mičigen³⁴, forenzički intervju prolazi kroz osam faza:

Faze forenzičkog intervjua

1. Priprema za intervju;
 2. Predstavljanje i uspostavljanje kontakta;
 3. Postavljanje pravila;
 4. Uvježbavanje procedure intervjua;
 5. Uvođenje glavne teme;
 6. Podsticanje slobodne izjave;
 7. Pitanja i razjašnjenja;
 8. Zatvaranje intervjua.
-

Iako je ovaj protokol razvijen u kontekstu različitom od bosanskohercegovačkog, faze i tehnike opisane u ovom protokolu nisu ništa manje primjenjive i na saslušanje djeteta od strane ovlaštenog službenog lica odnosno tužioca kako je to predviđeno procesnim rješenjima u Bosni i Hercegovini. Stoga se u nastavku teksta i sumiraju objašnjenja ovih faza, detaljno opisanih u navedenom protokolu. Prije nego što izložimo svaku fazu, skrenućemo vam pažnju na deset najčešćih grešaka koje ispitivači prave prilikom obavljanja forenzičkog intervjua:

10 čestih grešaka

- Neobjašnjavanje cilja intervjua;
- Propuštanje objašnjenja osnovnih pravila intervjua;
- Propuštanje da se s djetetom uspostavi odgovarajući odnos;
- Propuštanje da se djetetu dopusti da samo opiše svoje viđenje događaja i situacije;
- Isključivo oslanjanje na zatvorena pitanja, uz propust da se postavljaju otvorena pitanja;
- Postavljanje neadekvatnih pitanja;
- Propuštanje da se produži, proširi ili produbi ono što je dijete već samo reklo;
- Propuštanje da se djetetu omoguće pauze, ako su one bile potrebne;
- Prekidanje djeteta dok govori;
- Propuštanje da se intervju na odgovarajući način zatvori.

(Stakić, 2013)

2.3.2.1 Priprema za intervju

Uzimajući u obzir vrstu krivičnog djela, dostupne resurse i vrijeme koje vam stoji na raspolaganju prije kontakta s djetetom, detaljno se pripremite: skicirajte ciljeve, predvidite moguće prepreke, odredite teme koje treba pokriti.

Osnovni zadaci u pripremačkoj fazi su:

- prikupljanje informacija o kontekstu/pozadini;
- kreiranje alternativnih hipoteza i pitanja kojima se testiraju hipoteze;
- određivanje mjesta i vremena obavljanja intervjua.

Ukoliko postoji potreba za dodatnim informacijama i vrijeme za njihovo prikupljanje, možete kontaktirati s članovima porodice, školskim osobljem, socijalnim radnicima, ljekarima. Potrebu za dodatnim informacijama nameću sljedeće okolnosti:

- dijete je predškolskog uzrasta, tako da od njega možete dobiti ograničene informacije;
- optužba je bazirana na sumnjivim informacijama;
- poremećeni odnosi u porodici/komšiluku/školi komplikuju situaciju;
- medicinski tretman komplikuje situaciju.

U slučajevima seksualne zloupotrebe, prikupite sljedeće *informacije o kontekstu/pozadini*:

- ime, uzrast, pol i relevantne razvojne ili kulturološke podatke (npr. usporen psihomotorni razvoj, mucanje, smetnje sluha ili govora i sl.);
- struktura porodice;
- imena i nadimci članova porodice i bliskih osoba (kako ih dijete zove, kvalitet odnosa);
- način vaspitanja, raspored dnevnih aktivnosti, riječi koje dijete koristi za pojedine aktivnosti, prostorije, osobe i sl.;
- medicinski nalazi i tretmani (npr. infekcije, krv u stolici, korištenje čepića);
- porodične navike ili događaji koji se odnose na probleme optužbe (npr. tuširanje ili kupanje s djetetom, fizičke igre);
- nivo seksualne informisanosti djeteta, razgovor o seksualnosti s roditeljima, kontakt s erotskim scenama na TV-u, u časopisima, porno-filmovima, na internetu, uključenost u nastavu seksualnog obrazovanja u školi ili programe prevencije zlostavljanja i sl.;
- nazivi dijelova tijela koji se koriste („piša”, „koka”, „ribica”, „guza”, „ćuna” i sl.).

(adaptirano iz Poole & Lamb, 1998, preuzeto iz Michigan Forensic Interviewing Protocol, 2011, str. 7-8)

ljanja samo jedna od pretpostavki. Nakon uvida u prethodno pribavljene informacije, formulišite alternativne hipoteze, ne gubeći iz vida sljedeće mogućnosti:

- zlostavljanje se dogodilo, ali na drugačiji način;

- dijete ili njemu bliske osobe pogrešno su percipirale situaciju ili su je pogrešno interpretirale;
- zlostavljanje se nije dogodilo, postoji motivacija za lažnu optužbu (npr. konflikt s komšijom ili članom porodice kojeg optužuju za neprimjereno ponašanje).

Evo nekoliko specifičnijih primjera:

- Neko je pogrešno shvatio izjavu djeteta;
- Dijete je zlostavljano, ali je pogrešno identifikovalo učinioca;
- Povreda je bila slučajna;
- Povreda je posljedica zdravstvenog stanja (pada zbog nesvjestice);
- Dodirivanje se pojavljuje tokom rutinske njege djeteta;
- Dijete je svjedočilo zlostavljanju, ali nije samo bilo žrtva;
- Ponovljeno ispitivanje odraslih je dovelo do toga da dijete vjeruje da se zlostavljanje dogodilo;
- Neko je instruisao dijete da prijavi zloupotrebu;

- Dijete/roditelj(i) želi/žele da se osveti/osvete osumnjičenom/optuženom;
- Dijete je izmislilo priču da se izvuče iz nevolje;
- Dijete prijavljuje zlostavljanje da prikrije sopstvenu seksualnu aktivnost;
- Dijete laže o zlostavljanju ili zanemarivanju pokušavajući da promijeni aranžman življenja ili posjećivanja roditelja nakon razvoda;
- Dijete pretjeruje da bi se pokazalo pred prijateljima;
- Dijete laže o tome ko je učinilac da bi zaštitilo stvarnog učinioca;
- Odrasli manipulišu djetetom.

(Forensic Interviewing Protocol, 2011, str. 25).

Nakon formulisanja alternativnih hipoteza, pripremite pitanja za njihovo testiranje.

Ukoliko postoje materijalni dokazi (seksi igračke, video-snimci, fotografije, lubrikanti, kaiševi, fotografije povreda i modrica), zatražite prethodno mišljenje stručne osobe da li je primjereno njihovo korišćenje. Nisu svi predmeti, slike ili snimci pogodni za pokazivanje djetetu.

U ovu fazu uključujemo i radnje koje se odnose na **prostor** gdje će se intervju obaviti pa tako i na određivanje **vremena** za obavljanje intervjua u tom prostoru. Najbolje je da se intervju odvija u prostoriji specijalno opremljenoj za tu svrhu, u kojoj će se dijete osjećati udobno i sigurno. Prisustvo naoružanih ili uniformisanih osoba u blizini nije poželjno. Prostorija u kojoj se odvija intervju treba da bude prijatna, zvučno dobro izolovana, bez predmeta koji dijete zbunjuju, plaše ili odvlače pažnju kao što su igračke, telefoni ili tome slično. Ako se razgovor mora obaviti u kući, ispitivač u dogovoru s ukućanima bira mjesto gdje neće biti ometanja. Ispitivač isto tako postupa i u slučaju da se dijete ispituje u prostorijama centra za socijalni rad, skloništa za žrtve trgovine ljudima, medicinskoj ustanovi ili nekom drugom mjestu, kada sa zaposlenima u odgovarajućoj ustanovi bira mjesto gdje neće biti ometanja.

Intervju treba obaviti u vrijeme koje najbolje odgovara životnom ritmu

djeteta, kada je ono najaktivnije i najproduktivnije. Poželjno je izbjeći napuštanje školskih časova ili za djetete važnih aktivnosti i događaja.

2.3.2.2 Upoznavanje i razvijanje odnosa

Osnovni cilj ove faze je da se dijete opusti i shvati šta će se dešavati, da bi manje strepilo i bilo pažljivije u neminovno stresnoj situaciji. Budite opušteni, strpljivi, govorite polako. Uvjerite se da roditelji ili druge osobe nisu dezinformisali dijete, provjeravajući šta su mu rekli o razgovoru koji treba da obavi. Dajte mu malo vremena da se prilagodi i osjeti ugodnije.

Razgovor započnite predstavljanjem. Kažite svoje ime, a ako mislite da je pogodno – i zanimanje. Što je dijete napetije i mlađe, predstavljanje je jednostavnije i kraće. Možete jednostavno reći:

„Ja se zovem... i moj je posao je da slušam djecu. Danas ću razgovarati s tobom.”

S manjom djecom izbjegavajte zbunjujuća pitanja tipa:

„Znaš li šta je socijalni radnik/psiholog/inspektor?”

Djeca su većinom navikla da odrasli dominiraju u razgovoru i postavljaju im brojna pitanja. Objasnite da je

ovog puta situacija drugačija i da se od njih očekuje da slobodno govore:

„Ja danas neću mnogo govoriti, više ću slušati. Hajde da se malo bolje upoznamo.”

Za početak, postavljajte im neutralna pitanja o školi/vrtiću, braći i sestrama, roditeljima. Pitanjima otvorenog tipa signalizirajte da očekujete opširnije odgovore:

„Isprčaj mi sve o svojoj sestri/mami/ učiteljici. Kakva je ona? Kako se igrate?”

„Ko sve ide s tobom u razred?”

„Isprčaj mi sve što ti i tvoja porodica radite ljeti?”

„Kakve emisije voliš gledati na TV-u?”

Tako stičete sliku o djetetovim verbalnim i saznajnim sposobnostima, kao i osnovnim karakteristikama ličnosti. Podstičite ga klimajući glavom, „aha”, „da”, „razumijem”, itd.

To je trenutak i da pohvalite otvorenost, spontanost i iskrenost djeteta:

„Baš si mi lijepo i detaljno pričao o svojoj porodici i školi! Hajde da nastavimo tako.”

Ova faza je pogodna i za upoznavanje djeteta s činjenicom da se intervju snima i obavlja putem uređaja za prenos slike i zvuka.

Dovoljno je reći da ne možete sve zapamtiti i zapisati. Možete mu čak ponuditi da pogleda opremu za snimanje. Iako ne postoji saglasnost među

profesionalcima, djecu to uglavnom ne uznemirava. Uz vještog ispitivača, u opuštenoj atmosferi inicijalne faze intervjua, većina će zaboraviti da su snimana i posmatrana.

Možete donijeti popis tema o kojima namjeravate razgovarati i tokom razgovora praviti bilješke da biste se prisjetili onog što kasnije želite razjasniti.

Sve osobe prisutne u sobi za ispitivanje trebaju biti jasno vidljive kameri i postavljene tako da se dobro čuju. Soba bi trebala biti dovoljno velika da se postavi oprema za snimanje na prihvatljivoj udaljenosti od djeteta, ali ne toliko velika da kamera ne može pratiti cijeli prostor.

2.3.2.3 Postavljanje osnovnih pravila

Neki ispitivači preferiraju da osnovna pravila postave na početku kontakta, tokom neformalne konverzacije.

„Sad se malo bolje poznajemo. Prije nego što nastavimo razgovor, hoću da ti kažem neka jednostavna pravila.

- *Kaži samo ono što se dogodilo, **samo istinu**. Kaži mi **sve što znaš**, od početka do kraja, čak i nevažno. Ti si bio/bila tamo i zato ćeš više govoriti od mene.*
- *Ako ne razumiješ pitanje, kaži mi **'NE RAZUMIJEM'**.*
- *Ako ne znaš odgovor, dozvoljeno*

je reći **'NE ZNAM'**. Ako pitanje ponavljam više puta, to ne znači da si netačno odgovorio.

- **ISPRAVI ME** ako nešto kažem **pogrešno.**

Evo opširnijeg primjera kako možete uvesti pravila i provjeriti da li ih dijete razumije:

„Prvo je pravilo da ne nagađaš. Kaži samo ono što znaš, a kad ne znaš odgovor, slobodno reci: 'Ne znam'. To je bolje nego izmišljati odgovor. Npr. ako te pitam šta sam ja jela za doručak, šta ćeš reći?” Pričekajte odgovor i dajte povratnu informaciju: „Tačno, ti ne znaš šta sam doručkovala. Razumjela si, nema pogađanja odgovora?”

„Drugo pravilo je da mi kažeš ako nešto ne razumiješ. Ako te pitam šta je derealizacija, šta ćeš mi reći?” Pričekajte odgovor i pohvalite dijete ako kaže da ne zna šta ta riječ znači.

„Dalje, slobodno me ispravi ako nešto pogriješim. Ti ideš u drugi razred, zar ne? Ako kažem da ti ideš u 8. razred, šta ćeš mi reći?” Pričekajte odgovor i pohvalite dijete ako vas ispravi i tačno kaže u koji razred ide.

„Ima još jedno važno pravilo, a to je da mi kažeš istinu, samo ono što si sam vidio, čuo i doživio.”

Sljedi provjera da li dijete razlikuje istinu od laži. Budući da djeca razmišljaju na konkretnom nivou, nećemo tražiti da definišu pojam ili opišu šta znači reći istinu, nego ćemo to provje-

riti jednostavnim pitanjem:

„Ako kažem da je sada noć i da pada kiša, da li je to istina ili laž? Ako kažem da sad ležim, da li je to istina ili laž?...”

„Bravo, razumiješ šta je istina, a šta laž. Sad je još važno da znaš da u ovoj sobi uvijek treba reći istinu. Treba da mi kažeš šta se ustvari dogodilo. Hoćeš li mi danas reći istinu?” (Pričekati odgovor.)

Manju djecu podsjećajte na pravila tokom intervjua.

2.3.2.4 Uvježbavanje prakse intervjua

Sušтина ove faze je da djetetu ponudite model davanja slobodnog saopštenja prije nego što uvedete glavnu temu. Tokom pripremne faze nastojte identifikovati događaj koji je dijete nedavno doživjelo. Povedite razgovor o tom događaju, npr. rođendanu, proslavi Nove godine, Božića, Uskrsa. Možete pitati i za neki događaj u školi ili vrtiću koji se odigrao u vrijeme kritičnog događaja. Sljedeća pitanja mogu podstaći dijete na slobodnu naraciju:

„Ispričaj mi sve šta si radio za Božić, od buđenja, pa dok nisi otišao na spavanje.”

„Reci mi nešto više o tome.”

„Šta se tad desilo? Šta je bilo poslije?”

Test 5

1. Kako ustanoviti da li dijete razlikuje istinu od laži?

2. Kako mala djeca doživljavaju jednokratne događaje?

3. Opišite tehnike za održavanje opušteno atmosfere tokom razgovora?

„Važno je da mi kažeš baš sve o stvarima koje su ti se tog dana dogodile.”

Mala djeca često nemaju mnogo toga reći o jednokratnim događajima, pa ih treba navesti da opišu događaje koji se ponavljaju i slijede određeni scenario:

„Šta se dešava svako jutro kad se probudiš. Šta prvo radiš? A šta poslije?”

„Šta se dešava kad dođeš u vrtić pa dok roditelji ne dođu po tebe?”

„Rekao si mi da voliš gledati jednu seriju na TV-u. Ispričaj mi šta se tamo dešava?”

Većina djece će shvatiti da se od njih očekuje slobodna, spontana naracija.

2.3.2.5 Uvođenje glavne teme

Nakon toga ispitivač polako prelazi na glavnu temu. Tranzicija može izgledati ovako:

„Sada kad te malo bolje poznajem, hoću da razgovaramo o nečem drugom. Želim da pričamo o tome zašto si danas ovdje. Da li ti znaš o čemu treba da razgovaramo?”

Ako dijete odgovori da ne zna, kažite:

„Ja razgovaram s djecom o stvarima koje su im se dogodile. Da li se tebi nešto dogodilo?”

„Šta misliš zašto te mama (tata, itd.) danas dovela ovamo?”

„Da li je tvoja mama (tata, itd.) možda zabrinuta zbog nečeg što se dogodilo?”

Ako dijete odgovori potvrdno, kažite:

„Reci mi zašto je mama/tata zabrinut(a).”

„Reci mi kako to da... (osoba navedena u izjavi) ne živi više s tobom.”

2.3.2.6 Podsticanje slobodne izjave (spontanog saopštenja) o događaju

U prethodnoj fazi intervjua dijete je usmjereno da slobodno priča i dobilo je poželjni obrazac prisjećanja na

uobičajene događaje. Ispitivač može sada preći na temu, postavljajući u početku otvorena, neusmjerena pitanja. **Nipošto ne smijete vi spomenuti osumnjičenu osobu i zloupotrebu.** Izbjegavajte i riječi kao što su „povreda”, „loše”, „dobar dodir/loš dodir”, ili „zlostavljanje”. **Nikako ne pitati „Šta ti je... (ime navodnog učinioca) uradio?”**

Spontano saopštenje o tome šta se desilo ima najveću vrijednost. Postavite sljedeće pitanje:

„Čuo sam da ti se nešto dogodilo. Reci mi sve o tome.”

Ukoliko dijete ne reaguje na neutralna pitanja, ispitivač postavlja specifičnija, ali i dalje izbjegava pominjanje određenog ponašanja, kao i izraze „zlostavljanje”, „loše ponašanje”, „bezobrazno”, „strašno”.

„Čuo sam da te nešto brine. Reci mi sve o tome.”

„Vidim da imaš ranu na ruci. Šta se desilo?”

„Razumijem da te nešto muči.”

„Da li tvoja mama misli da te nešto muči?”

„Shvatila sam da postoje neki problemi u porodici/školi. Pričaj mi o tome.”

„Znam da si morala da se preseliš iz kuće u... (naziv smještaja) i da drugi ljudi sada brinu o tebi. Reci mi kako se to dogodilo.”

„Čula sam da si juče vidjela socijalnog radnika/doktora. Kaži mi sve o tome.”

„Shvatila sam da su vaspitač i direktor pozvali policiju. Reci mi sve o tome.”

Ukoliko dijete odbije odgovarati na ta pitanja, možete preći na još neutralnija. Pitajte s kojim ljudima najviše voli provoditi vrijeme, a s kim ne voli biti u kontaktu. Pitajte šta najviše voli da radi, a šta ne voli. Možete ga pitati da li ga brine to što razgovara s vama i šta bi se loše moglo desiti ako razgovarate. Možete postaviti i pitanje šta bi trebalo promijeniti da lakše razgovarate.

Ukoliko dijete ne odgovara na bilo šta od gore navedenog, pitanja moraju biti direktnija i fokusirana:

„Čula sam da si govorila... (ime osobe s kojom je dijete prethodno razgovaralo) o nečemu. Kaži mi nešto o tome.”

„Imam neke informacije da se nešto desilo. Reci mi šta se desilo.”

„Reci mi sve o... (lokacija ili vrijeme incidenta).”

„Čula sam da je neko... (kratak opis optužbe bez pominjanja imena učinioca).”

Nastojte da uvijek poslije djetetovog odgovora na fokusirano pitanje postavite otvoreno pitanje:

„Reci mi sve o tome... (događaj koji je dijete opisalo).”

Kada tema „ispliva”, otvorena pitanja imaju prednost nad specifičnim (fokusiranim) jer daju više podataka. Fazu djetetovog slobodnog iskaza treba što više produžiti otvorenim pitanjima:

„A šta se poslije toga događalo?”

„Reci mi još malo o... (djetetove riječi

za događaj).”

„Reci mi sve što možeš o tome... (vraćanje na izjavu djeteta).”

„Želim da razumijem sve o... (ponavljanje djetetovih riječi). Počni s prvim što se desilo i reci mi sve što možeš, čak i ono što smatraš nevažnim i glupim.”

„Reci mi sve o... (ponavljanje djetetovih riječi) od samog početka do samog kraja.”

Odgovori na zatvorena i sugestivna pitanja imaju manju informativnu vrijednost. Ukoliko ih i postavite, važno je da ih slijede otvorena pitanja i da dijete sopstvenim riječima opiše detalje onog što se desilo. Suština ove faze je izbjegavanje direktnih pitanja koja bi u krivičnom postupku mogla biti okarakterisana kao sugestivna. Nedopustivo je da upitate: „Da li te djed prošle nedjelje dirao na mjestima koja je zabranjeno dirati?” Vodite računa da bi predškolci i oni koji su prisustvovali diskusijama odraslih mogli na tako sugestivna pitanja odgovoriti potvrdno, iako se takvi događaji nisu desili (Poole & Lindsay, 2002).

Nakon što dijete počinje pričati, budite strpljivi, tolerišite pauze u govoru, ne prelazite na drugu temu i ne postavljajte odmah pitanja. Dok dijete govori, pošaljite signale koji će ga uvjeriti da ga zainteresovano slušate. Koristite i verbalne („da”, „aha”, „shvatam...”) i neverbalne signale (povremeno klimnite glavom, uspostavite kontakt pogledom, ali ne fiksirajte). Podsticajno dejstvo imaju tzv. „papagaj refleksije”: samo doslovno ponovite posljednju riječ

ili rečenicu koju je dijete izreklo, ali upitnim tonom. (Ako dijete kaže da nije moglo izaći iz sobe iako je željelo, prosto empatično ponovite: „Nisi mogao/la?”)

Djeca često daju komentare koje odrasli ne razumiju ili koji se odnose na učinioce koji još nisu identifikovani. Ne prekidajte izjavu i ne tražite odmah razjašnjenja, jer to može blokirati razgovor. Bolje napravite bilješku koja će vas podsjetiti da kasnije pitate za detalje.

Ukoliko odgovore nije moguće dobiti i pored svih podsticanja, završetak intervjua bez potvrde zlostavljanja je prihvatljiv ishod. Možda do zlostavljanja nije ni došlo, možda se dijete plaši da ne ugrozi osobu koju voli ili događaj nije upamćen i dijete ga se u tom trenutku ne može prisjetiti. U tom ćete slučaju okončati intervju i zahvaliti djetetu.

2.3.2.7 Faza pitanja i razjašnjenja

Budući da djeca obično nude samo dio onoga čega se sjećaju, otvorenim pitanjima ih podstaknite da se prisjete što više pojedinosti i da se razjasne nejasnoće u slobodnom iskazu. Poslije završetka slobodnog saopštenja, razjasnite pravno relevantne informacije:

- opis događaja;
- identitet učinioca;
- da li se desio jedan događaj ili više njih;
- da li su bili prisutni svjedoci, a ako jesu – njihov identitet;
- da li se sličan događaj desio i drugoj djeci;
- je li dijete pričalo nekome o događaju/događajima;
- vremenski okvir i mjesto/mjesta;
- alternativna objašnjenja za optužbu.

Razmislite o pitanjima koja će uslijediti nakon djetetove slobodne izjave. Nastojte izbjeći „skakanje” s teme na temu. Na primjer, ako je dijete navelo jedan događaj, treba dobiti što više detalja o njemu prije nego što se postavi pitanje o tome da li je bilo još sličnih događaja. Iako je korisno ako se dijete sjeti vremena i lokacije svakog događaja, očekujte teškoće u prisjećanju, pogotovo ako se radi o djetetu predškolskog uzrasta, ako se događaj desio davno ili ako je zlostavljanje trajalo duže vremensko razdoblje.

Razjasnite očite kontradikcije:

„Rekla si da ste bili sami, ali onda kažeš da si čula mamu kako priča. Ne shvatam, pomoz mi da razumijem.”

Prije nego što pređete na drugu temu, pokušajte dobiti potpuni opis jednog događaja, ali očekujte da će se neke informacije pojaviti kad budete pričali o drugim situacijama.

Tokom ove faze ispitivač treba konti-

nuirano da prati da li su izjave djeteta nedvosmislene. Ako dijete govori o „babi”, utvrdite o kome se radi:

„Ko je baba?”, „Da li baba ima drugo ime?”, „Imaš li jednog babu ili više njih?”

Isto tako, ako dijete koristi neobičnu riječ, utvrdite šta ona znači. Ako se udalji od teme i tokom ove faze intervju počne govoriti o drugim događajima, važno je da ga vratite na temu o kojoj priča. Na primjer, korisno je početi pitanjima vezanim za komentare koje je dijete već dalo, poput (djetetu je lakše da se drži teme ako ga ispitivač upozorava kad skrene s teme):

„Zbunjuje me kad se to u parku desilo? Reci mi nešto o tome.”

„U vrijeme kad si bila u kuhinju s očuhom... (vratiti se na dječiju izjavu).”

Ako dijete da nove ili neobične informacije, najbolje je pitati nešto poput:

„Govoriš li sad o vremenu kad je očuh uhvatio tvoju... (dječiji izraz za genitalije ili intimna područja), ili je to neki drugi put?”

Druga strategija izbjegavanja konfuzije je imenovanje događaja na koji se želite vratiti kasnije tokom intervjuja:

„U redu, zvaćemo to vremenom kad ste bili u kuhinji.”

Nastojte izbjeći pokrivanje tema unaprijed utvrđenim redoslijedom.

Slijedite djetetov misaoni tok i postavljajte pitanja koja se odnose na njegovu priču. U slučajevima seksualnog zlostavljanja morate pitati da li se navedeni događaj dogodio jednom ili više puta, da li dijete zna da su druga djeca imala slično iskustvo i da li je druga osoba bila prisutna.

Prije završetka ove faze ispitivač treba osigurati da je dobio sve moguće informacije od djeteta i razjasnio sve što se odnosi na ljude i događaje. Na primjer, ako dijete otkrije zlostavljanje, pitajte:

„Ima li još nešto što mi želiš reći o... (korištenje riječi kojim dijete zove događaj)?”

„Je li ti još neko drugi radio isto to?”

„Da li bi sada želio promijeniti nešto u onom što si mi rekao?”

„Postoji li još nešto što bi trebalo da znam?”

„Želiš li još nešto reći, a ja te nisam pitao?”

Prikupljeni podaci treba da osiguraju samo jednu interpretaciju djetetove izjave. Tokom faze pitanja i razjašnjavanja slušajte dijete, analizirajte već prikupljene podatke, donesite odluke o daljnjem ispitivanju, istražite alternativne hipoteze i odlučite kada će završiti intervju. Održite opuštenu atmosferu i slobodno uzmite nekoliko minuta da sredite svoje misli prije nego nastavite razgovor.

2.3.2.8 Završetak intervjua

Da biste okončali razgovor u opuštenom tonu, završite ga neutralnim temama. Možete rezimirati o čemu ste sve razgovarali ili pitati dijete.

„Ima li nešto što ti želiš da pitaš mene?”

„Kako se sada osjećaš?”

„Kako ti sada mogu pomoći? Mogu li sada nešto uraditi za tebe?”

Sačekajte odgovore i odgovorite na dječija pitanja, ali nemojte davati nikakva obećanja. Možete reći da ne znate kako će se situacija dalje odvijati i da ne znate hoće li biti nekih promjena u porodici. Ukoliko vas dijete upita da li će osoba X izaći iz zatvora, možete ga pitati šta svaka mogućnost za njega znači i kako bi se osjećalo u jednom, a kako u drugom slučaju. Reflektujte osjećanja (da li se plaši, da li mu nedostaje, da li se osjeća krivim što je X u zatvoru) i nastojte ga smiriti, ali ne obećavajte da će „sve biti u redu”, a pogotovo ne nudite proizvoljna ili lažna obećanja.

Pripremite dijete na ono što ga očekuje u bliskoj budućnosti, objasnite nekoliko sljedećih koraka, ali ne pretjerujte da ga ne uplašite. Nezavisno od ishoda razgovora, zahvalite se djetetu na emocionalnom naporu koji je uložilo u razgovor. Ne zahvaljujte na detaljima razgovora, ne hvalite ga što je otkrilo učinioca, niti kritikujte učinioca. Nipošto ne kritikujte dijete ako nije saradivalo. Čak i kada nije

obezbjedilo dokaze za zlostavljanje, ono ne smije napustiti razgovor s osjećanjem da je iznevjerilo ili razočaralo ispitivača.

2.4 Zaključak

Koliko god bila detaljna uputstva o provođenju forenzičkog intervjua, svaki razgovor sa zlostavljanim djetetom je različit. Uspostavljanje mosta između svijeta odraslih i svijeta zlostavljanog/zanemarenog djeteta veoma je kompleksan i zahtjevan zadatak, kako u profesionalnom, tako i u ličnom smislu. Uspješnost u ovoj oblasti zavisi od naše spremnosti da se suočimo s vulnerabilnošću djeteta i da stalno učimo. Osim poznavanja procesnih zakona, neophodna su predznanja iz oblasti razvojne psihologije, psihotraume, komunikologije, baš kao i strpljenje, senzibilnost, fleksibilnost, empatičnost, kapacitet za praćenje i kontrolu sopstvenih emocionalnih reakcija.

Cilj prikupljanja validnih i što detaljnijih informacija relevantnih za krivični postupak ponekad je teško ostvariv, jer istovremeno treba izbjeći rizik sekundarne viktimizacije djeteta i osigurati zaštitu prava osumnjičenih osoba.

3. Psihologija djeteta žrtve ili svjedoka krivičnog djela

3.1 Uvod

Obaveza i dužnost odraslih je da pripreme djecu za svaki veliki, bitan događaj ili promjenu u njihovim životima, čak i kada su te promjene prirodne i bez rizika po njihov razvoj i odrastanje. Djecu pripremamo za polazak u vrtić, pa za polazak u školu, za dolazak novog člana u porodicu, brata i sestre. Odgovorni roditelji pozabaviće se pubertetom, razgovaraće sa djecom i uputiti ih u promjene koje se dešavaju njihovom tijelu. Sve su to normalne i prirodne promjene koje prate odrastanje i odgovorno roditeljstvo, a koje znaju da budu teške i roditeljima i djeci. Od nas odraslih, čak i kod takvih izvjesnih promjena očekuje se trud, pažnja, strpljenje i razumijevanje, ali naročito kod onih negativnih, traumatičnih kojima su sva djeca više-manje izložena tokom odrastanja, kao što je odlazak djeteta

u bolnicu na neku operaciju ili smrt bliskog člana porodice. Međutim, nekoj djeci dešavaju se izuzetno traumatične stvari koje prevazilaze uobičajena dječija iskustva i koja snažno, a često i trajno utiču na njihov razvoj i kasnije funkcionisanje u odrasloj dobi. Zbog toga je osnovno razumijevanje psihologije djece koja su žrtve i svjedoci krivičnih djela od izuzetne važnosti za njihovo uspješno svjedočenje i očuvanje mentalnog zdravlja. Ambicija poglavlja koje slijedi jeste da stručnjake koji se u svom radu susreću s djecom žrtvama i svjedocima u krivičnim postupcima upozna s razvojnom psihologijom djeteta koja je bitna za razumijevanje traumatičnih iskustava djece i njihove sposobnosti da ih prenesu odraslima, kao i da ih odrasli na pravilan način razumiju.

U ovom poglavlju saznajemo:

KAKO trauma i retraumatizacija utiču na sistem uvjerenja djeteta

ŠTA djeca pamte i zaboravljaju

KADA djeca zlostavljanje počinju smatrati napadom na integritet

GDJE i na koji način djeca grade psihološke **ograde kada su u pitanju traumatična iskustva**

ZAŠTO djeca žrtve zlostavljanja **odbijaju da govore** o svojim traumatskim iskustvima

3.2 Retraumatizacija i stigmatizacija djece u krivičnom postupku

Oblast dječijeg PTSP-a³⁵ i traume je relativno mlada i većina znanja se značajno oslanja na studije i istraživanja odraslih. Takođe različiti stručnjaci imaju različite poglede na dječiju traumu, njeno dejstvo i lepezu intervencija koje su najefikasnije u smanjenju negativnih ishoda. Za razliku od odraslih gdje imamo univerzalne faze i reakcije na traumu (faza šoka, faza reakcije, faza obrade i preorijentacije) kod djece su te faze i reakcije u prvom redu podređene njihovom stepenu razvoja. S druge strane, strategije suočavanja s traumom i oporavak zavise od mnogih faktora, prije svega od socijalnih/sredinskih.

3.2.1 Trauma i retraumatizacija

Ponovna traumatizacija djece žrtava i svjedoka krivičnih djela tokom njihovog svjedočenja je neizbježna i stručna lica mogu ublažiti ovu negativnu pojavu, ali u principu ne mogu je i potpuno spriječiti. Prepričavanje proživljene traume nužno dovodi do

³⁵ Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), eng. *posttraumatic stress disorder*, predstavlja psihološku reakciju na traumatsko iskustvo ili traumatski doživljaj u kojem je osobi ugrožen život. PTSP je dijagnostička kategorija prema Dijagnostičkom i statističkom priručniku za duševne poremećaje američkog udruženja (DSM – IV izdanje), a definisan je i Međunarodnom klasifikacijom Svjetske zdravstvene organizacije (Međunarodna klasifikacija bolesti – MKB-10), kao zakašnjeni ili produženi odgovor na izuzetno stresne događaje. *Revision of the International Classification of Diseases* (2011), <http://www.who.int/classifications/icd/revision/en/>.

retraumatizacije i zbog toga je vrlo važno prisustvo stručne osobe koja će znati pružiti pomoć kroz psihološke intervencije i nakon svjedočenja stabilizovati dijete. Pravilo koje prvo naučite o traumi jeste da poštuju njevu veličinu, da se ona “ne otkopava”, te se u radu s traumatizovanim licima ne insistira na njenom iznošenju dok to lice ne bude spremno za to. Ovo pravilo u krivičnom postupku ne može biti ispoštovano, jer rijetko žrtve imaju priliku da se odmah nakon događaja obrate psihijatrijskim klinikama, centrima za mentalno zdravlje ili psihoterapeutima kako bi se ublažile posljedice i osnažili za eventualno svjedočenje. S druge strane, tu je i sasvim opravdana zakonska odredba o hitnosti postupka.

Puno je stresnih aspekata svjedočenja, a oni koji se najčešće javljaju u praksi su sljedeći:

- Način izražavanja/rječnik,
- Ponovljeno prepričavanje događaja,
- Pitanja koja nadilaze djetetov stepen razvoja,
- Nebitna pitanja,
- Brza pitanja,
- Višestruka pitanja,
- Ponavljanje pitanja,
- Prekidanje djeteta u odgovoru,
- Insistiranje na specifičnim detaljima događaja,
- Insistiranje na tačnom vremenu,
- Insistiranje da dijete odredi sukcesiju događaja,
- Pitanja o seksualnoj prošlosti.

Vrlo stresne mogu biti iznenadne i nepredviđene situacije, kao što je situacija da dijete slučajno tokom boravka na sudu vidi optuženog.

Vrlo je uobičajeno da djeca na traumu reaguju povratkom na ranije nivoe funkcionisanja, da bi nakon nekoliko mjeseci nastavila normalan tok razvoja, bez obzira na sredinske faktore. Naime, većina nalaza govori da djeca i adolescenti uglavnom manifestuju elastičnost u periodu poslije traumatskog iskustva, ali kada se radi o izlaganju samo jednom traumatskom iskustvu. Naime, višestruka izloženost traumatskim događajima ima veće šanse da prouzrokuje trajne posljedice po formiranje ličnosti nego jedan izdvojeni incident. Postoje slučajevi gdje su dječije reakcije veoma slične odraslima, kao i djeca kod kojih će uz svu moguću pomoć i podršku doći do razvoja hroničnog PTSP-a koji će ometati normalno funkcionisanje i razvoj, te ga pratiti i u odraslom dobu. Dakle, problematika dječije traume je vrlo kompleksna i složena, a ono što je sigurno jeste **da je svaka dječija reakcija normalan traumatski odgovor na nenormalnu situaciju**. Problematika dječije traume uvijek je povezana s odnosom roditelja/staratelja djeteta, jer je traumatsko iskustvo djeteta iskustvo čitave porodice i zbog toga porodica zna da bude najslabija karika podrške djetetu. Na ovom mjestu apostrofirao se samo neke specifičnosti dječijeg mišljenja radi boljeg razumijevanja traumatskih iskustava kod djece.

a) Percepcija vremena („Nagrađi me odmah, kazni me kasnije”)

Djeca nemaju percepciju vremena kao odrasli. Ona su fokusirana na sadašnjost, na sada i ovdje, njihovi ciljevi su kratkotrajni. Ako djetetu stavite pred izbor da uzme malu nagradu sada i veliku kasnije, djeca u većini slučajeva biraju manju nagradu odmah. S druge strane, kaznu ili neprijatne situacije kao što je odlazak kod zubara djeca su u stanju odlagati, bez obzira koliko su svjesni neminovnosti situacije ili čak kazne.

b) Svijest o nepovredivosti i koncept smrti

Djeca vjeruju da su nepovrediva, da im se ništa loše ne može dogoditi i zbog toga lako ulaze u rizične situacije. Kad su djeca manja, roditeljima treba puno strpljenja da objasne djeci čega sve treba da se čuvaju, a kad dođu u doba adolescencije, roditelji se suočavaju s novim vrstama opasnosti za svoju djecu koje uključuju rizike od konzumiranja opasnih supstanci, brze vožnje i sl. Vjerovanje u sopstvenu nepovredivost djeci omogućava da testiraju sopstvene granice i ona je u razvojnom smislu neophodna.

Takođe djeca ne razumiju smrt, nisu u stanju da pojme konačnost. Za djecu je smrt reverzibilna, mrtav može da se vrati, pa odrasli pribjegavaju da manjoj djeci smrt bliske osobe objasne odlaskom na nebo ili neki drugi svijet. Manja djeca smrt roditelja doživljavaju kao napuštanje, pa

čak ispoljavaju ljutnju. Djevojčica (6) nakon majčine smrti tuče i „kažnjava” lutku koju joj je majka kupila. U većem uzrastu dolazi do razumijevanja smrti drugih lica, ali i dalje (u adolescenciji) perzistira svijest o sopstvenoj nepovredivosti.

Test 6

1. Navedite najmanje pet strešnih aspekata svjedočenja?

2. Opišite najmanje pet karakterističnih traumatskih reakcija kod adolescenata!

3. Šta je to stigmatizacija i koji su njeni oblici?

c) Magijsko mišljenje i egocentričnost

Magijsko mišljenje, karakteristično za djecu uzrasta 3-7 godina, ogleda se u uvjerenju da sopstvene radnje i misli mogu biti od uticaja na neke pojave. Magijsko mišljenje javlja se i kod starije djece u situacijama koje prevazilaze njihove sposobnosti, kada su u opasnosti ili su „satjerani u čošak”.

Djeca predškolskog uzrasta su u fazi egocentrizma, koja uključuje djetetovo shvatanje da onako kako ono vidi i razumije stvari jeste jedino tačno i zajedničko viđenje svih ostalih. Dijete nema potrebu da pojašnjava, ponekad čak ni da govori, jer podrazumijeva da odrasli znaju i shvataju šta ono misli i osjeća. Spomenuti koncepti omogućavaju djeci da prežive nepovoljne događaje i nastave koliko-toliko da funkcionišu. Na neki način osobenosti dječijeg mišljenja, uz druge specifičnosti dječijeg razvoja i mehanizme odbrane, omogućavaju adaptaciju na nepovoljne životne okolnosti i naročito su karakteristične kod djece koja su duže vrijeme izložena nasilju i zlostavljanju u porodičnom okruženju. Naravno, to ne znači da su djeca rezilijentna na traumatska iskustva, već više da se njihov nepovoljan uticaj manifestuje kasnije u odrastanju. **Nije pitanje kako će zlostavljano dijete preživjeti djetinjstvo, već kako će preživjeti mladost i odraslo doba?** Tome u prilog idu i nalazi da su pokušaji suicida i suicid kod djece i mladih vrlo rijetki ispod 15. godine života. U praksi Odjela za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjoj Luci djeca žrtve dugotrajnog seksualnog zlostavljanja mahom su izjavljivala da su prvi put (obično je više pokušaja) pokušala sebi da naude sa 16 godina.

³⁶ Kada manjem djetetu osujetite neku potrebu ili zabranite nešto, doživjeće vas kao lošu, zlu osobu, čak i roditelje, a nakon što im to dozvolite, automatski mijenjaju odnos prema vama.

3.2.2 Uticaj zlostavljanja na promjenu sistema uvjerenja

Postoje opravdane sugestije savremenih autora da se traumatska životna iskustva ne definišu kao događaji koji se dešavaju vrlo rijetko i izvan uobičajenog iskustva ljudi, već po tome što predstavljaju slom sistema uobičajenih uvjerenja. Kod djece ipak moramo uzeti u obzir da su to događaji van njihovog uobičajenog iskustva. Osnovna karakteristika traumatskog događaja je odsustvo kontrole i osjećaj bespomoćnosti.

Većina ljudi (i adolescenti) živi sa šest osnovnih misli/uvjerenja

(Layne, Salzman, Pynoos, Sander, 1997):

1. Svijet je sigurno mjesto.
2. Život ima smisla.
3. Ljudi su vrijedni povjerenja.
4. Ja sam dobra osoba.
5. Ja kontrolišem svoj život.
6. Ja sam nepovrediv.

Ove misli su zapravo predstave o nama samima, o drugima i svijetu koji nas okružuje. Kada dođe do traume, ovaj sistem se urušava, dolazi do njegove reorganizacije, odnosno do antonimije misli (svijet je sigurno mjesto – svijet nije sigurno mjesto). Kod manje djece ove misli, odnosno predstave o sebi, drugima i svijetu koji ih okružuje su neizgrađene i nestabilne.³⁶ Kod manje djece dominiraju misli o nepovredivosti i da su drugi

A black and white photograph of a hand reaching out, with a quote overlaid on the lower left. The hand is the central focus, with fingers slightly curled. The background is dark and out of focus, showing what appears to be a person's shoulder and arm. The lighting is dramatic, highlighting the texture of the skin and the lines on the hand.

„ Uspostavljanje mosta između svijeta odraslih i svijeta zlostavljanog djeteta veoma je kompleksan i zahtjevan zadatak. ”

vrijedni povjerenja. Traumatsko iskustvo u djetinjstvu zapravo onemogućava da se one izgrade u adolescenciji i kasnijem dobu, a najviše strada povjerenje u druge i uvjerenje da se nema kontrole nad svojim životom. Upravo te misli predstavljaju izvor nove ili ponovne traume u postupku svjedočenja. Zbog toga je vrlo važno objasniti djeci da to što ponovo prepričavaju događaj ne znači da im drugi ne vjeruju, a da kontrolu nad svojim životom stiču razotkrivanjem onoga što im se desilo.

3.2.3 Traumatske reakcije kod djece

Djeca različitog uzrasta reaguju na specifičan način na slične ili iste stresore što je posljedica dječijih različitih kognitivnih kapaciteta. U tabeli 1. dat je prikaz nekih karakterističnih reakcija i simptoma djece različitog uzrasta.

Dječije reakcije na traumatski događaj razvrstavamo na tri skupine:

a) Reakcije pojačane pobuđenosti organizma

Nakon doživljene traume ima se osjećaj stalnog iščekivanja opasnosti. Pažnja djece, naročito starije, usmjeren je na traženje i lovljenje znakova opasnosti. To je stanje povezano sa sljedećim reakcijama:

- poteškoće u školskom učenju,
- hiperaktivno i agresivno ponašanje,
- smeteno ili agitirano ponašanje,
- neposlušnost,
- „ljepljivost” tj. stalno prisustvo majke ili osobe koja djetetu pruža sigurnost,
- intenzivni strahovi koji se često manifestuju u poremećaju glasovno-govorne komunikacije (npr. mucanje) ili u vidu nemogućnosti kontrole sfinktera (npr. noćno mokrenje),
- „odigravanje” traumatskog događaja (dječija igra koja oponaša traumatski događaj),
- zastrašujući snovi neprepoznatljivog sadržaja.

Kod traume silovanja ili zlostavljanja u porodici:

- osjećaj stida i krivice,
- osjećaj „uprljanosti”, što rezultira opsesivnim pranjem,
- suicidalne misli i pokušaj suicida (adolescenti),
- fobične reakcije straha od uniforme, muške brade, mraka, izlazaka na otvoreni prostor,
- psihosomatske i konverzivne smetnje,
- opsesivno-kompulzivne smetnje,
- prisustvo paničnih napada i paničnog poremećaja (adolescenti),
- prisustvo socijalne anksioznosti,
- depresivne smetnje,
- poremećaji u sferi seksualnosti (adolescenti).

b) Reakcije prisilnih slika i sjećanja

Traumatska sjećanja su fragmentirana i za razliku od sjećanja na normalne životne događaje ova sjećanja su

Karakteristične reakcije i uzrast

Tabela 1.

Predškolska djeca (do 6 godina)	Djeca osnovnoškolske dobi (6–11)	Adolescenti (12–16)
• Bespomoćnost (očekuju pomoć i zaštitu odraslih)• Plač, očaj, uznemirenost• Ljepljivost za roditelje (burno reaguje na odvajanje čak i tokom spavanja)• Tišina (dijete čuti, mirno je ali ne znači da ga događaj nije pogodio)• Repetitivna traumatska igra (razlikuje se od uobičajene maštovite dječije igre po spontanosti; stereotipna je, statična, mračna, izaziva anksioznost)• Privremeni gubitak govora• Prestanak igranja• Odbijanje hrane• Noćne more, poremećaji sna i somnambulizam• Regresivni oblici ponašanja (ponovna potreba da se koriste prelazni objekti: lutka, dekica, sisanje palca, zatim mokrenje u krevet)	• Osjećaj krivice• Prerada traumatskog događaja u fantaziji• Slaba koncentracija i otežano zapamćivanje• Poteškoće u učenju i ponašanju• Nametanje traumatskog događaja• Nervoza, napetost (ljudja se u stolici, gricka nokte)• Izbirljivost u hrani, premalo jede, previše jede• Psihosomatske tegobe (bolovi razne vrste, stomačne tegobe, vrtoglavice)• Agresivnost (gruba igra, neposlušnost, eksplozivnost, rječnik pun psovki)• Povlačenje (vrlo poslušno, mirno, gubi interesovanje za igru, nezainteresovano)• Regresivni oblici ponašanja (djeca i u ovom dobu mogu da regradiraju na ranije oblike ponašanja, npr. tepaju kao kad su bili mali, spavaju s roditeljima, mokre u krevet)	• Shvataju značenje traumatskog događaja• Samokritičnost• Osjećaj krivice• Osjećaj stida, gađenja• Afektivne reakcije burne• Bijes usmjeren na uzročnike• Depresivne reakcije• Destruktivno ponašanje• Rizično ponašanje• Pokušaj suicida• Seksualizirano ponašanje• Ambivalencija seksualnog identiteta (želja da se bude drugog pola)• Fobični strahovi• Panični napadi• Ugrožena percepcija budućnosti• Cinizam

pohranjena u različite dijelove mozga. Dosjećanje funkcionise po principu sličnosti, a traumatska sjećanja po

principu „podsjetnika ili traumatskog okidača”. Podsjetnik može biti bilo koji detalj ili bilo koja svakodnevna

situacija koja je slična detalju ili situaciji traume. To može biti riječ, miris, ponašanje ili predmet koji će kod subjekta pobuditi slike i sjećanja na traumatski događaj. To je stanje povezano sa sljedećim reakcijama:

- prisilne slike i sjećanja (povratna i nametljiva sjećanja na traumatski događaj, uključujući slike, misli i percepciju),
- snovi zastrašujućeg sadržaja,
- noćne more,
- „*flash back*” reakcije u kojima se na osnovu traumatskog podsjetnika ponovo proživljava traumatski događaj u stvarnosti, kao da se odvija u sadašnjem trenutku praćen intenzivnim reakcijama organizma, često jakim strahom i osjećajem bola i neugode.

Kod manje djece dominiraju snovi zastrašujućeg sadržaja.

c) Reakcije izbjegavanja

Reakcije izbjegavanja odnose se na mehanizam odbrane „odvajanja od sebe samog” koji pored napada i bijega predstavlja treći odgovor organizma na uočenu prijetnju za život u traumatskoj situaciji. H. Seli³⁷ (Selye, 1956) govori o imobilizaciji ili umrtvljenju. Osjećaj da smo fizički prisutni u situaciji, a psihički smo se izdvojili iz nje štiti organizam od probijanja psiholoških barijera i omogućava osobi da podnese traumatsko iskustvo s osjećajem zaleđenosti, osjećajem „kao da gleda da se to nekom drugom dešava”. Zloupotreba droga i alkohola

Test 7

1. Opišite dominantne primarne emocije prisutne kod djece žrtava- svjedoka!
2. Opišite tehnike za smanjivanje anksioznosti prilikom davanja iskaza!
3. Da li odsustvo relevantnih detalja iz iskaza djeteta znači da ono nije u stanju zapamtiti konkretan događaj?

kod adolescenata koji su preživjeli zlostavljanja često ima ulogu da omogući odvajanje od vlastitih osjećanja i preživljavanja nepodnošljivih traumatskih iskustava. Umrtrljenje je često kod djece koja su dugotrajno izložena seksualnom zlostavljanju ili seksualnom ropstvu, odnosno prostituciji.

³⁷ Hans Seli (Hans Selye), endokrinolog iz Montreala, u okviru svog učenja o opštem adaptacionom sistemu 1936. godine dao je prvu definiciju stresa označavajući ga kao nespecifičan odgovor organizma na bilo koji zahtjev. Prema Seliju, čovjek može da reaguje borbom, bijegom, imobilizacijom (umrtvljenjem) ili adaptacijom.

Karakteristične reakcije:

- izbjegavanje mjesta traumatskog događaja,
- izbjegavanje razgovora o traumatskom događaju,
- izbjegavanje osoba vezanih za traumatski događaj,
- izbjegavanje uključivanja u nove aktivnosti,
- osjećaj besperspektivnosti,
- osjećaj da budućnost ne donosi ništa dobro,
- narušen osjećaj sigurnosti, smisla i kontrole nad vlastitim životom,
- narušen fizički, seksualni, psihički i socijalni integritet,
- narušene lične fizičke i procesne (psihološke) granice,
- narušen osjećaj povjerenja u druge ljude.

3.2.4 Stigmatizacija i viktimizacija

Stigmatizacija je posljedica negativnog etiketiranja koje uključuje obezvređivanje etiketirane osobe i ponašanje prema toj osobi u skladu s pridodanom etiketom (Goffman, 1963.). Etiketa žrtve je vrlo specifična, jer žrtve žele da im priznate da su žrtve i pokažete vjeru i razumijevanje za ono što im se dogodilo, ali s druge strane ne žele da ih ta etiketa obilježi kao osobu u svim segmentima njenog života. Stigmatizacija djece u krivičnom postupku je vrlo izražena i može snažno uticati na razvoj identiteta. Čak se i manja djeca opiru stigmati-

zaciji, naročito u školskoj sredini s vršnjacima gdje je potreba za pripadnošću, prihvaćenošću i ravnopravnosti vrlo bitna. Djevojčica (8) koja je nakon pokretanja krivičnog postupka kao žrtva smještena u hraniteljsku porodicu, mijenja školu i suočava se sa znatizeljom druge djece. „Stalno su mi dosađivali s pitanjima gdje su ti roditelji i šta se tebi dogodilo. Prvo sam im govorila: ‘To je moja privatna stvar’, ali jednom su mi toliko dosađivali da sam i opsovala.... Ostavili su me na miru, ali nisu se baš puno družili sa mnom.... Ma, ni ja nisam htjela da se družim s njima, da mi ne dosađuju.”

I u ovom, kao i u mnogim drugim slučajevima, govorimo o dva oblika stigmatizacije: formalnom i neformalnom. Formalna stigmatizacija je neminovna kada je riječ o žrtvama krivičnih djela i kao što je naglašeno, formalno priznanje zadovoljava potrebe žrtve da joj se vjeruje i da se s njom saosjeća. Djeca i odrasli se ne razlikuju po tome, dakle bitno im je saosjećanje, ali ne žele sažaljenje. Neformalna stigmatizacija dolazi od okoline, naročito vršnjaka, nastavnika, rođaka, komšiluka i vrlo je nepoželjna i ima negativne efekte na djecu, a jedan od najčešćih je povlačenje, odnosno izolacija. Često od žrtava možete čuti: „Ne želim da me žale”; „Ne želim da me doživljavaju kao robu s greškom”; „Imam osjećaj kad uđem u razred da svi učute”. Zbog toga je važno u toku pripreme djece za saslušanje dobiti informacije o tome kakve su reakcije okoline na ono što se desilo, te kako dijete to doživljava. Djeca se

zatim mogu uputiti prema institucijama i organizacijama koje im mogu pomoći, pa su regionalni projekti mreža podrške u koje su uključene vladine i nevladine institucije koje se razvijaju u BiH od velike koristi. Dijete koje ne može da promijeni školsku sredinu u kojoj svi znaju šta se dogodilo dobro je uputiti na neku aktivnost s vršnjacima kom grupom koju najčešće organizuju nevladine organizacije, a gdje niko ne zna šta mu se dogodilo i gdje se dijete ne osjeća drugačijim, niti ga druga djeca tako posmatraju.

Posebno problematičan vid stigmatizacije koji se ne može svrstati ni u formalni, niti u neformalni je onaj koji dolazi kao posljedica nepažljivog medijskog izvještavanja o djeci žrtvama. Ta problematika zaslužuje dužnu pažnju i prostor da se o njoj mnogo više govori.

Sociološke teorije i istraživanja obilato su se bavila stigmatizacijom marginalizovanih grupa u kontekstu predrasuda. Teorije etiketiranja³⁸ smatraju da društvene reakcije određuju koje ponašanje se smatra kriminalnim ili konvencionalnim. Određenjem da je neko ponašanje krivično djelo stvara se mogućnost stigmatizacije i na taj način doprinosi razvoju društveno neprihvatljivog ponašanja. Posebno je zanimljiva teorija posramljivanja³⁹ koja govori o uticaju formalne i neformalne stigmatizacije na učinoce krivičnih djela koja je potpuno obrnuta uticaju na žrtve. Dok kod žrtava formalna stigmatizacija može imati pozitivan uticaj, kod učini-

laca formalno sramoćenje povećava rizik kod vršenja krivičnih djela. S druge strane, za njih neformalna stigmatizacija može biti pozitivna, dok je za žrtve ona uglavnom negativna.

Iako se teorije etiketiranja bave reperkusijama stigmatizacije mladih na društveno neprihvatljivo ponašanje, bitno ih je spomenuti u kontekstu žrtava kako bi se valorizovao snažan uticaj koji društvena reakcija ima na samopoštovanje i izgradnju identiteta kod djece.

Nesumljivo je da je naše ponašanje i samo poimanje pod uticajem toga kako nas drugi doživljavaju i kakve nam poruke šalju. Predrasude prema djeci žrtvama kao „oštećenoj djeci”, koja zbog svoje traume nikada neće

38 Začetnik prvonastale teorije etiketiranja je G. H. Mead (Mead, 1863-1931.) i ona je doživjela mnoge promjene, tako danas govorimo o nekoliko pravaca teorije etiketiranja od kojih su za ovu oblast važna dva: utemeljena teorija etiketiranja (*grounded labeling theory*, osnivači: Glasser i sur. 1967, prema Melossi, 1985; Matsueda i Heimer, 1994, prema Bartush i Matsueda, 1996; Brown, 1999) i teorija posramljivanja (*shaming theory*, osnivač Braithwaite, J., 1989).

39 Prema teoretičarima posramljivanja, sram kao osjećaj koji se javlja vezano uz etiketiranje i stigmatizaciju može biti dobar ili loš, a ima ključan uticaj na razvoj identiteta, savjesti i digniteta. Loš sram (formalno etiketiranje, osramoćenje) vodi stigmatizaciji koja povećava rizik za vršenje krivičnih djela, a dobar - nestigmatizirajući (posramljivanje od važnih bliskih osoba s kojima smo svakodnevno u kontaktu) može djelovati podsticajno za promjenu ponašanja i reintegraciju.

biti normalna, vrlo su raširene i među djecom i među odraslima. O tome govori i tzv. Pigmalionov efekat koji se koristi za označavanje situacije u kojoj socijalne predrasude utiču na pojedinca da se i sam doživljava onako kako je projektovan u socijalnoj predrasudi (Milosavljević, 2001). Pigmalionov efekat ili naučena (možda bi termin nametnuta bio još adekvatniji) bespomoćnost u smislu djece žrtava ne govori o tome da drugi djecu vide kao žrtve, pa da se i djeca sama počnu osjećati tako. Ovdje se radi o tome da su djeca žrtve svjesna svoje pozicije, ali im okolina šalje poruke da kao takva ne mogu imati iste šanse za napredak, razvoj i sreću. Djeca osjećaju da drugi pesimistično posmatraju njihovu budućnost, pa su stalno opterećena dilemom o sreći i normalnom životu.

Dakle, žrtve su svjesne svoje pozicije i tada govorimo o primarnoj viktimizaciji koja je izazvana samim djelom. Sekundarna viktimizacija česta je kod žrtava, a nastaje kroz negativnu, neadekvatnu ili izostajuću reakciju sredine, organa krivičnog gonjenja, suda i drugih službi. Postoji i terciarna viktimizacija koja se odnosi na doživljavanje sebe kao žrtve kroz internalizaciju⁴⁰ uloge žrtve zbog prethodna dva stadijuma viktimizacije. Tu se zapravo radi o sličnim, već opi-

⁴⁰ Internalizacija u ovom smislu označava prenošenje spoljnih normi, standarda, odnosa i akcije na unutrašnji mentalni plan, koji se tako doživljava kao vlastiti.

sanim procesima, ali ne treba ispustiti iz vida intenciju sredine/društva da se žrtvi nameće odgovornost za ono što joj se desilo. Zbog toga se većina žrtava suočava sa snažnim osjećajem krivice. Kada je riječ o sekundarnoj viktimizaciji, ona je kod djece prije svega pod uticajem doživljaja odraslih (roditelja) o statusu koji dijete/žrtva ima, jer djeca nemaju ili imaju skromna znanja o sistemu koji se bavi tom problematikom, te na taj način ne mogu da registruju njihove propuste ili negativan uticaj.

3.2.5 Intervencije i načini podrške

Smisao intervencija i psihološke podrške jeste da smanji anksioznost i strah, ublaži sekundarnu traumatizaciju i viktimizaciju. Intervencije koje se mogu koristiti tokom saslušanja djece u istražnom i sudskom postupku su zapravo vještine aktivnog slušanja. Njima se postiže normalizacija i stabilizacija djeteta kako bi ono funkcionisalo na tom nivou da može pružiti jasan i razumljiv iskaz. Aktivno slušanje podrazumijeva verbalne i neverbalne vještine. Vrlo važno je djetetu dati dozvolu da govori i ispoljava svoja osjećanja tokom davanja iskaza. U tom smislu nije loše djetete pitati: „Kako si, kako se osjećaš?“, jer na taj način pokazujemo da nam je stalo do njega.

a) Reflektovanje

Pružanjem refleksije na empatičan način pomažete djetetu da ono shvati šta misli i osjeća na osnovu onoga što je reklo. Takođe pomaže nama da provjerimo da li dobro razumijemo ono što dijete govori. Reflektovanje se odnosi na osjećanja i to osjećanje koje reflektujemo uvijek treba imenovati: „Djeluješ mi napeto...”; „Zvučiš ljuto kada...”; „Osjećaš se uplašeno kada...” Dobro je da se osjećanje stavi u kontekst, jer bi u suprotnom djeci slali poruku da su ovakvi ili onakvi, odnosno etiketirali ga na neki način. Uvijek treba provjeriti tačnost reflektovanja: „Da li sam te dobro shvatio/la?”

b) Validacija i normalizacija

Validacija i normalizacija osjećanja možda predstavlja najvažniju podršku djetetu koje tokom davanja iskaza afektivno reaguje plaćem, strahom,

tugom/ćutnjom. Normalizacijom pokazujemo da su reakcije i emocije djece realne. Validacijom opravdavamo misli i osjećanja. „Svako bi se osjećao tako na tvom mjestu”; „Normalno je da si zabrinut”; „Razumljivo je da osjećaš strah”; „I odrasli plaču kada se nađu u takvoj situaciji”; „Normalno je da je teško pričati o ...”

c) Afirmacija

Jednostavnim, direktnim rečenicama djetetu možete dodatno uliti samopouzdanje, nadu, umirenje, naročito kada osjetite da je dijete na ivici da se rasplače, začuti.

„Odlično... a sad mi reci...”; „Hrabro je od tebe da ispričaš šta se dogodilo”; „Ti si pametna djevojčica”; „Djeluješ mi kao da možeš da...”

Karakteristike djece koje mogu pomoći ispitivaču u vođenju razgovora

Tabela 2.

Djeca osnovnoškolskog uzrasta

- Vole pravila
- Teško se otvaraju, boje se da će pogriješiti
- Traže potvrdu za „tačan odgovor”
- Mogu da oklijevaju da daju odgovor na jednostavna ili čak neutralna pitanja

Adolescenti

- Vole da imaju osjećaj kontrole nad svojom pričom/iskazom
 - Teško se usuđuju pričati o onome što ne razumiju
 - Bitan im je pol ispitivača
 - Imaju otpor prema odraslima
-

d) Minimalno verbalno ohrabrivanje

Dobar slušalac je onaj koji malo govori, a s tim „malo” podstiče sagovornika da kaže što više, što preciznije i ono što želi reći. „Da...”; „Samo nastavi...”; „I... šta se onda dogodilo?”

e) Rezimiranje

Rezimiranje se radi na kraju razgovora ili jednog dijela razgovora. Na taj način djetetu dajemo do znanja da smo ga aktivno slušali i ujedno provjeravamo da li smo dobro razumjeli ono što je dijete reklo.

f) Neverbalna podrška

Uključuje kontakt očima, odobravanje klimanjem glave i tjelesni stav blago naklonjen prema djetetu.

3.3 Psihološke kompetencije djece za svjedočenje

3.3.1 Emocionalne reakcije

Dijete se ne rađa sa izdiferenciranim emocijama i za njihov razvoj zaslužan je uzajamni uticaj sazrijevanja i učenja. Djeca se bez razlike u tačno određenom urastu boje stranih lica, mraka

i drugo, te ove pojave tumačimo kao odliku dječije zrelosti. S druge strane, uticaj učenja (učenje identifikacijom, imitacijom, uslovljavanje) takođe je snažan, pa su česti primjeri emocionalnog reagovanja djeteta i majke na iste objekte i stimulse. Tako će djeca čija majka ima izražen strah od pasa i sami imati strah od pasa. Učenje je važno i u kontroli vlastitih, kao i u prepoznavanju emocija kod drugih. Djecu od ranog uzrasta, naročito u periodu pred školu, učimo da emocije izražavaju na socijalno prihvatljiv način, pa da ih i potiskuju. Ne treba zaboraviti ni kulturološki uticaj na različito vaspitanje dječaka i djevojčica, pa je u našoj kulturi normalno da djevojčice otvoreno ispoljavaju emocije, dok se dječaci uče da ih potiskuju.

Kao što je rečeno, dijete po rođenju nema emocije kakve poznajemo i opšteprihvaćena je teorija Katarine Bridžes (Bridges, 1932) da kod novorođenčeta postoji jedno neizdiferencirano emocionalno stanje koje se naziva opštim uzbuđenjem (*excitement*) iz kojeg se nakon tri mjeseca razvijaju dvije osnovne emocionalne reakcije: prijetnost (zadovoljstvo) i neprijetnost (nezadovoljstvo). Ta dva emocionalna stanja u vezi su sa zadovoljenjem ili osujećivanjem osnovnih dječijih potreba (potreba za hranjenjem, bliskošću, snom i sl). Tako se po tačno određenom redu iz neprijetnosti razvijaju emocije poput gnjeva, gađenja i straha, a iz prijetnog emocionalnog stanja oduševljenje, naklonost prema odraslima, naklonost prema djeci i radost. Te emocije, koje se javljaju

kod djece svih kultura i koje su očito pod uticajem sazrijevanja, nazivamo primarne, ali je njihov način ispoljavanja pod uticajem učenja.

Od primarnih emocija (gnjev, strah, radost i tuga) ovdje ćemo spomenuti one koje su značajne za djecu žrtve/ svjedoke i dominantne su kod takve djece.

a) Strah

Emocija straha kod djece zavisi od cjelokupne situacije i stanja djeteta. U prvim godinama života strah kod djece izazivaju nove i neobične stvari, lica, objekti, situacije. Za djecu nije važan samo izvor straha, već način na koji on djeluje, pa su neočekivanost i iznenadnost osobine koje najviše doprinose njegovom javljanju. Treba navesti i to da je strah u evolutivnom smislu

Primjer iz prakse

Grupa srednjoškolaca (17-18) bila je očevidac bombaškog napada (kvalifikovano krivično djelo: Teško ubistvo) na stanici gradskog autobusnog stajališta koje se nalazi ispred njihove škole. Na licu mjesta je stradao vozač gradskog autobusa i nekoliko lica lakše ranjeno, među kojima i njihov školski drug. Učinioc je bio neko vrijeme u bjegstvu, slučaj je bio jako medijski praćen, pa je u javnost vrlo brzo dospjela i informacija da se radi o licu s problemima u mentalnom zdravlju. Mladići i djevojke pozvani na svjedočenje bili su jako uznemireni i uplašeni, svi su navodili strah od učinioca, što je bilo razumljivo i opravdano.

Priprema za svjedočenje, kao i prisustvo roditelja tokom svjedočenja ublažili su strah i anksioznost. Iz grupe se izdvojila djevojka koju je u sud dovela majka navodeći da je dobila napad panike i završila u hitnoj službi nakon što su zaprimili poziv za svjedočenje. Prilikom prvog dolaska u sud svjedokinja uopšte nije mogla da govori, te se kroz dva susreta prije svjedočenja radila psihološka priprema. Djevojka je svjedočila uz teškoće koje su se najviše manifestovale u govoru (mucanje i zamuckivanje) zbog čega joj je bilo neprijatno, pa se u jednom momentu samo ukočila i prestala da govori, nakon čega je predsjedavajući udskog savjeta prekinuo ispitivanje.

koristan, jer doprinosi preživljavanju i samozaštiti. Djecu učimo da se boje stvari koje bi ih mogle povrijediti. U principu strah se javlja u situacijama (realnim ili anticipiranim) koje procjenjujemo kao ugrožavajuće, a gdje gubimo kontrolu nad situacijom.

Strah prate promjene u organizmu i ponašanju kao što su bljedilo, znojenje, drhtavica, bježanje, skrivanje, agresija i slično. Emocija straha javlja se u rasponu od strepnje (zabrinutost, trema, anksioznost) do užasa i panike koji izazivaju dramatične promjene u organizmu i ponašanju (kočenje, paralisano, gubljenje ravnoteže, uriniranje, defeciranje, padanje u nesvijest).

Situaciju svjedočenja djeca anticipiraju kao ugrožavajuću, te se prije i u toku svjedočenja javljaju anksioznost i trema. Te se reakcije, kako je već navedeno, mogu ublažiti adekvatnom i pravovremenom pripremom djece, prije svega informisanjem, jer poznato izaziva manje straha od nepoznatog. Prije saslušanja mogu da se jave i napadi panike (kod starije djece od 14 do 15 godina), jer su pretjerana briga i anksioznost uvod u panične napade. Šanse za panični napad su veće ako je dijete već imalo napade panike, a jedan od faktora rizika je i ženski pol. Takođe, pripremom i prisustvom stručnog lica ili osobe od povjerenja umanjuje se rizik od pojave paničnog napada.

Strah se neminovno javlja kod djece žrtava i svjedoka kojima je priječe-

no. Zlostavljači koriste vezanost i zavisnost djece od drugih, pa su često prijetnje usmjerene na njima bliske osobe, odnosno primarnu porodicu.

b) Ljutnja

Ljutnja se javlja kada nešto ili neko osujećuje dječiju aktivnost ili postizanje nekog cilja. Manja djeca reaguju fizičkom agresijom, pa s uzrastom fizičke reakcije opadaju, a verbalne

Primjer iz prakse

Dječak (17) nakon svjedočenja o svom seksualnom zlostavljanju, tokom kojeg su dominirali osjećaj straha, krivice i stida, ispoljava snažnu reakciju ljutnje prema zlostavljačima. Iako je svjedočio iz posebne prostorije i nije mogao da vidi optužena lica, njegovu ljutnju pobudila je fantazija da su mu se optuženi smijali, cerili dok je on davao iskaz pred sudom. Povrijeđen, odjednom želi da se suoči s optuženima (psuje, prijeti im smrću), da bi nakon toga zaključio „da im ništa ne može” i prebacio agresiju na sebe (udara se šakama po glavi i prsima, prijeti samoubistvom).

rastu. Ljutnja je karakteristična za dječake žrtve i zna se javiti nakon svjedočenja.

Dijete prvo verbalno reaguje, a zatim zbog stanja intenzivne pobuđenosti ljutnja eskalira na fizičku agresiju, koja može biti usmjerena na sebe i/ili na druge.

c) Tuga

Tuga nastaje nakon gubitka osobe ili nečega što nam je vrijedno, što volimo. Tuga se kod djece javlja nešto kasnije, jer je za tu emociju potrebna svijest o shvatanju gubitka i posljedica do kojih ona dovodi. U principu što je izgubljeni objekat bio značajniji, to se njegov gubitak doživljava s većom tugom.

Za djecu žrtve krivičnih djela tuga može biti povezana sa stradanjem bliskog člana porodice, ali je često prisutna uslijed rasturanja porodice ili porodične kohezije ukoliko je optuženi član porodice.

d) Gađenje

Gađenje ili odvratnost izazivaju objekti kad ih vidimo, pomirišemo ili dodirnemo. Za taj osjećaj veže se karakteristično neprijatno čulno i motorno stanje. Ono izaziva muku, povraćanje i druge gastrističke reakcije. Gađenje je povezano sa snažnom tendencijom izbjegavanja. Javlja se kod seksualno zlostavljane djece, najčešće kao reakcija na oralni seks. Počinje karakterističnom facijalnom

Primjer iz prakse

Djevojčica (11) svjedoči o zlostavljanju koje je učinio njen rođak kada je ona imala 9 godina s izraženom neprijatnosti, stidom i tremom, ali saraduje, jasno odgovara na pitanja do momenta kada ju je odbrana upitala kako je reagovala njena majka kada je saznala za taj događaj. Naime, reakcija majke bila je vrlo burna, te je hospitalizovana neko vrijeme na psihijatrijsku kliniku zbog pokušaja suicida. Djevojčica je vrlo emotivno odreagovala na to pitanje, počela je da plače, trese se i nije bila u stanju da pruži odgovor, zbog čega je napravljena pauza kako bi se djetetu pružila psihološka pomoć. U tom slučaju dijete je veću traumu (strah od gubitka majke) doživjelo zbog majčinog postupka, nego zbog zlostavljanja.

ekspresijom, mučninom, a zatim i osjećajem bola u predjelu želuca. Nakon svjedočenja djeca još dugo osjećaju ove simptome, uz koje se javlja i gubitak apetita.

Složene emocije javljaju se kao proces socijalizacije i tu spadaju emocije koje se odnose na samooocjenu, kao što su osjećanje uspjeha, ponosa, srama, krivice i kajanja, te emocije koje se odnose na druge ljude kao što su prezir, mržnja, zavist, sažaljenje, divljenje i druge.

Karakteristične složene emocije koje se javljaju kao posljedice primarne traume izazvane djelom ili sekundarne izazvane opetovanim prepričavanjem traume su:

- **Osjećanje krivice**
- **Osjećanje srama**
- **Osjećaj uprljanosti**

Tokom pripreme i saslušanja djece žrtava javljaju se specifične i nespecifične emocionalne reakcije (ne moraju uvijek biti u vezi s primarnim traumatskim iskustvom) koje su uslovljene stepenom razvoja djeteta, ali i drugim faktorima. Javnost ima predbjeđenja o tome kako bi se trebala ponašati „dobra žrtva”, pa se odsustvo suza tokom iskaza o zlostavljanju smatra vrlo sumnjivim. **Zbog toga je važno naglasiti da je i izostanak očekivane emocionalne reakcije zapravo reakcija na traumu koju je pretrpjelo dijete.** Emocionalne reakcije tokom iskaza djeteta ne moraju biti u vezi s povredom koju je pretrpjelo dijete, već mogu biti u vezi s reakcijom drugih (bliskih osoba) na ono što se desilo djetetu.

Radi boljeg razumijevanja emocionalnih reakcija bitno je poznavati pojmove koji se koriste pri opisu emocionalnih reakcija:

Afektivni ton predstavlja najjednostavniju emocionalnu reakciju koja se izražava kao doživljaj priyatnosti ili nepriyatnosti. Ta emocionalna reakcija prati naše doživljaje, ali i složene emocionalne reakcije.

Osjećanja su emocije kao izdiferencirani subjektivni doživljaji poput straha, radosti, tuge.

Sentiment predstavlja emociju prema nečemu (osobi, objektu, ideji) i određuje ga trajni afektivni i konativni odnos. Za razliku od stavova, sentiment ne zahtijeva racionalno objašnjenje.

Afekt je vrlo intenzivno i često kratkotrajno emocionalno stanje praćeno izrazitim tjelesnim promjenama i burnim reakcijama (bijes, panični strah). Afekt dovodi do suženja svijesti i ponekad za posljedicu ima neuračunljivo ponašanje.

Raspoloženje može biti prijatno i neprijatno stanje koje karakteriše nizak intenzitet, ali zato duže traje. Dominirajuće raspoloženje vezujemo za određene tipove ličnosti i temperament.

Iz dosadašnjeg izlaganja potpuno je jasno da se dječije emocije razlikuju od emocija odraslih. One su površinske po načinu izražavanja, češće se javljaju, brzo se smjenjuju, kratko traju, ali su uprkos tome snažne. Bitna osobina dječijeg emocionalnog izražavanja jeste brzo smjenjivanje vrlo oprečnih emocionalnih stanja. Začas

djetetu koje plače možete izazvati smijeh i ozarenost, pa će izgledati kao da plače i smije se u isto vrijeme. Takve i druge karakteristike dječijih emocija vidljive su i kroz saslušanja djece u krivičnom postupku, pa će needukovane stranke navesti na pogrešne zaključke i reakcije koje mogu uticati i na kvalitet dječijeg iskaza, ali i na pogoršanje njihovog psihickog statusa.

3.3.2 Dječije shvatanje seksualnosti

Poznavanje psihoseksualnog razvoja djece vrlo je važno za sve sudionike u postupcima gdje se pojavljuju djeca žrtve i svjedoci seksualnih delikata. Postupnost tog razvoja objašnjava zašto manja djeca seksualno zlostavljanje ne doživljavaju kao povredu cjelokupnog integriteta (osim kada se radi i o fizičkim povredama praćenim jakim boli) i zašto neke polne radnje mogu doživjeti kao igru, pogotovo ako su zlostavljači djeci veoma bliski. Takođe razjašnjava zašto neko dijete zlostavljano u ranom djetinjstvu, tek u pubertetu spoznaje značenje tog odnosa i zašto tad nastupaju dramatičnije reakcije i posljedice nego u vrijeme njegovog dešavanja. Iako postoji značajna razlika u shvatanju i doživljavanju seksualnog zlostavljanja kod djece prije doba adolescencije i u periodu kada ona nastupi, posljedice su jednako teške za svu djecu i dugoročno

utiču na njihov daljnji razvoj, ali i na funkcionisanje u odraslom dobu.

Dugoročne posljedice, kao što su pokušaji suicida i suicid, delinkventno ponašanje, posttraumatski stresni poremećaj, poremećaj ishrane i seksualna disfunkcija u odrasloj dobi, zavise od vrste i dugotrajnosti zlostavljanja, veze s učiniocem, ali u velikoj mjeri i od odnosa sredine, pomoći i podrške koju dijete ima nakon otkrivanja zlostavljanja. Posljedice koje uslovno možemo nazvati tranzitorne, a koje se javljaju nakon traumatičnog događaja (mada je kod ovih djela obično u pitanju više događaja, odnosno njihovo duže trajanje) uslovljene su stepenom razvoja u kojem se dijete nalazi, te imamo vrlo široku lepezu reakcija i ponašanja. Kod neke djece registrućemo presocijalizovano ponašanje (anđeosko ponašanje), a kod neke hiperaktivnost i agresivnost (demonško ponašanje). Jedni će za posledicu imati seksualizirano ponašanje, a drugi želju da se bude drugog pola (ambivalencija seksualnog identiteta) i sl.

Radi boljeg uvida u problematiku seksualnog zlostavljanja djece poslućićemo se Frojdomovom psihoanalitičkom teorijom (Freud, 1916–1918), ne kao teorijom razvoja ličnosti, već teorijom koja daje dobru predstavu shvatanja razvoja seksualnosti kod djece. Doprinos Frojda da u čovjekovom razvoju djetinjstvo igra ključnu ulogu, odnosno da su iskustva u ranom djetinjstvu krucijalna za kasniji razvoj ličnosti i da kao takva ostavljaju

trajne posljedice i danas je nemjerljiv. Po Frojdu, seksualni instinkt prisutan je od rođenja i posredstvom njega u tačno određenim fazama oblikuje se psihički razvoj. Taj instinkt traži svoje zadovoljenje kroz erogene zone (usta, polni organi, anus, prsa) koje su dominantne za svaku fazu razvoja. S obzirom da svaka od faza u značajnoj mjeri utiče na funkcionisanje odrasle osobe, one su nazvane psihoseksualne faze razvoja. I pored opravdanih kritika Frojdovoj teoriji koje se u najvećoj mjeri svode na pre naglašavanje uloge seksualnog instinkta u razvoju ličnosti (dok se zanemaruje uticaj drugih faktora kao što su društveni), savremena psihološka nauka prihvata Frojdovo djelo kao veliko naučno djelo.

1. Oralna faza (0–18 mj.)

Djetetove aktivnosti i zadovoljstva odvijaju se preko usta. Osim što je ovaj izvor suštinski za sisanje i hranjenje, usta su djetetu izvor saznanja (dijete stavlja sve u usta i na taj način ispituje svijet oko sebe) i izvor prvih socijalnih kontakata. Na osnovi takvih rudimentarnih zadovoljenja dijete razvija osnovno povjerenje ili nepovjerenje u osobe i okolinu. Djeca koja u ovoj fazi doživljavaju premalo ili preveliko zadovoljenje postaju oralno-pasivne ličnosti u odrasloj dobi (pasivne, nezrele, zavisne) pa govorimo o oralnom tipu ličnosti.

2. Analna faza (18. mj. – 3. godine)

U ovoj fazi erogena zona je područje anusa, te su u tom smislu izvori zadovoljstva retencija ili ispuštanje fekalija. S obzirom da se u ovom periodu djeca navikavaju na čistoću (toalet), odnosno uče se kontroli ovog postupka, dolazi i do prvih konflikata s okolinom. Okolina trenira dijete da odgodi neposredno zadovoljavanje i ugodi socijalnim zahtjevima, što se djetetu ne dopada. Zbog toga se način i metode kojima roditelji uče dijete na toalet smatraju vrlo važnim. Po Frojdu je to važan period jer snažno utiče na razvoj karaktera. Tako će, po njemu, prestrogi zahtjevi dovesti do razvoja **analno-retentivnog karaktera** (tendencija zadržavanja fekalija) koji se ogleda u osobinama kao što su škrtost, tvrdoglavost, urednost i pedantnost. Preblagi zahtjevi dovešće do razvoja **analno-agresivnog karaktera**, pa govorimo o nesređenoj, destruktivnoj, okrutnoj osobi koja je u ljubavnim odnosima vrlo posesivna. Međutim, ono što je karakteristično za ovaj razvojni period jeste javljanje svijesti o postojanju genitalija, što omogućava razvoj polnog identiteta. U toj fazi djeca su sklona pokazivati genitalije i javlja se genitalna igra koja se ni u kojem smislu ne povezuje sa seksualnošću kao takvom. Dodirivanje genitalija je normalna faza u dječijem istraživanju i određivanju granica sopstvenog tijela. Ono može biti povezano sa izazivanjem zadovoljstva ili načinom na koji se djeca smiruju kada su zbog nečeg uznemirena. Masturbacija se javlja između

1. i 3. godine i smatra se normalnim ponašanjem u tom dobu, a prati je osjećaj ponosa i potrebe za pokazivanjem.

3. Falusna faza (3. god. – 5/6. god.)

U ovoj fazi djeca se interesuju za polne razlike, te odrasle znaju iznenaditi pitanjima o tome kako nastaju djeca, curice pitaju zašto nemaju pišu kao dječaci i sl. Uočavanjem polnih razlika djeca formiraju polni identitet, odnosno svjesnost o tome kojem polu pripadaju. Česta je igra pokazivanja genitalija. Zbunjujuće može djelovati što dječija seksualnost postaje društvena, pa su česte igre među djecom suprotnog pola „mame i tate” ili „doktora”. Oko 5/6. godine dijete postaje svjesno socijalnih ograničenja izražavanja svog seksualnog ponašanja i javlja se stid. Dijete tada razumije i da ga niko (pa čak ni članovi porodice) ne smiju dodirivati na način koji mu

41 Superego ili Nad Ja predstavlja tradicionalne vrijednosti i ideale društva protumačene djetetu i sprovedene pomoću sistema nagrađivanja i kažnjavanja djeteta. Superego je moralni sudija, koji teži savršenstvu, a ne zadovoljstvu, pa su njegove glavne funkcije da koči impulse Ida, naročito one seksualne i agresivne prirode.

42 Libido je oznaka za psihičku energiju. Libido predstavlja jedan od ključnih pojmova Frojdove psihoanalitičke teorije i odnosi se na energiju seksualnog nagona. Po G. Jungu libido je cjelokupna životna energija kojom raspolaže svaki čovjek.

43 Pra-scena je termin koji se odnosi na fantazmu (zamišljanje) roditeljskog polnog odnosa ili prizor (realni) roditeljskog seksualnog odnosa.

izaziva nelagodu.

Dječije interesovanje za seksualnost u ovom periodu pogrešno je vezivati za želju za seksom, iako Frojd naznačava da je to period kada su seksualni organi i stimulacija polnih organa izvor zadovoljstva. Tačno je da u ovom periodu stimulacija polnih organa dovodi do zadovoljstva, ali povod za tu vrstu zadovoljstva nije čulne prirode.

Po Frojdu, ovaj period razvoja je ključan, jer se tada rješava najveći konflikt u životu pojedinca, kod dječaka Edipov kompleks, a kod djevojčica Elektrin kompleks. Uspješno rješavanje tog konflikta vodi do uspješnog razvoja superega.⁴¹ Konflikt predstavljaju incestuozne želje djece prema roditelju suprotnog pola i nesvjesna želja za „uklanjanjem” roditelja istog pola koje, s obzirom da su ugrožavajuće, dijete potiskuje i nastaje konflikt. Razrješenje Edipovog konflikta omogućava identifikaciju s ocem, preuzimanje njegovih stavova, mišljenja, vrijednosti, morala, seksualnog ponašanja, ali i njegovih zabluda, predrasuda i sl. Kod djevojčica prihvaćanje ženske uloge i sticanje ženskog identiteta omogućava uspješno razrješenje Elektrinog kompleksa.

4. Faza latencije (6. god. – 12. god., do puberteta)

Ova faza je vrlo specifična, jer po Frojdu nema erogene zone. Naime, libido⁴² je smanjen i usmjeren na neseksualne aktivnosti. Ova faza se naziva još aseksualna faza. Iako je

Primjer iz prakse

Djevojčica (8) svjedoči o seksualnom zlostavljanju i pored medicinskih vještačenja o povredi analnog otvora i himena, djevojčica na pitanje tužioca odgovara da je optuženi „dirao samo guzu“, negira da je dirao „pišu“. Vrlo vjerovatno je da se u ovom slučaju radilo o nepoznavanju anatomije ljudskog tijela, jer dijete „pišu“ i „guzu“ vezuje samo za funkcije pražnjenja (uriniranje i defeciranje) i s obzirom da su u analnoj sferi nastali ozbiljni medicinski problemi uslijed zlostavljanja, a uriniranje je nesmetano, dječiji odgovor je razumljiv.

ovaj period veoma dug i zauzima značajan dio, Frojd ga je prilično zanemario. Činjenica je da je u ovom periodu vrlo intenzivan intelektualni razvoj, da se kod djece tada javljaju najrazličitiji interesi i aktivnosti kao što su knjige, nauka, sport, prijatelji... U ovoj fazi izbjegava se suprotni pol, ali je intenzivirano druženje s vršnjacima istog pola. U ovoj fazi djeca još uvijek nemaju razvijen pojam seksualnosti niti se interesuju za anatomiju ljudskog tijela i funkcije

Test 8

1. Koji problemi u komunikaciji mogu nastati prilikom dječijeg svjedočenja?
2. Koja je glavna motivacija kod djeteta da izricanje laži?
3. Šta povećava dječiju sugestibilnost?

genitalija. Prizori seksa ili pra-scene¹³ kod djece u ovom periodu izazivaju gađenje i odvratnost. Ovaj period možemo označiti kao period mirovanja u seksualnom sazrijevanju, ali on je vrlo buran i produktivan u drugim sferama razvoja.

5. Genitalna faza (od 12. god.)

U ovom periodu, po Frojdu, opet su seksualni organi dominantna erogena zona i izvor zadovoljstva koji je sad usmjeren na heteroseksualne odnose. Intenziviraju se promjene na tijelu, budi se seksualni nagon, javlja se svijest o seksualnosti. Kako su kognitivne sposobnosti na višem nivou, dolazi i do drugačijeg poimanja emocionalnog i seksualnog ponašanja i njihove međusobne povezanosti. Djeca zapažaju i razumiju emocije i seksualnost,

„ Svaka dječija reakcija je normalan traumatski odgovor na nenormalnu situaciju. „

kako kod drugih, tako i kod sebe. Ipak rana seksualna iskustva ne uključuju druge osobe. Svjedočenja adolescenata govore da su prva iskustva na nivou maštanja i samozadovoljavanja. Donedavno je opstajao i mit o negativnom, gotovo traumatičnom uticaju ranog (dobrovoljnog) seksualnog iskustva, ali savremene studije pokazuju da rana seksualna iskustva ne ostavljaju posljedice ni po seksualni razvoj, niti po razvoj uopšte, naročito ako su praktikovana nakon 16. godine.

Bez obzira na kritike prenaplašene uloge seksualnosti u razvoju, Frojddov doprinos razumijevanju u područjima tijela koja su vezana za seksualnost, reprodukciju, hranjenje i pražnjenje je izuzetan i kod objašnjenja seksualnog zlostavljanja. Naime, ta područja tijela su od rođenja povezana s njegovom, ljubavi, zaštitom i intimnošću, a na taj način i s učenjem o sebi i socijalnim odnosima. Zadovoljavajući potrebe djeteta od najranijih dana, od kojih su pored hranjenja i presvlačenja bitne i potrebe za dodirima, nježnošću i bliskošću, djeca formiraju osjećaj sigurnosti, osjećaj o granicama svoga tijela i u fizičkom i u psihološkom smislu. Zbog toga povreda tih područja, kada je riječ o seksualnom zlostavljanju, ima poseban simbolički značaj, jer predstavlja antitezu svega dobrog. Upravo je to razlog što seksualno nasilje nad djecom ostavlja tako snažne i trajne posljedice, jer oštećenja nastupaju na više nivoa (fizičkom, psihološkom i socijalnom) koji, kada je riječ o djeci, nisu ni formirani u

potpunosti.

Dakle, djeca su seksualna bića, ali razlika u dječijoj seksualnosti i zreloj seksualnosti kod odraslih bitno se razlikuje po njihovom doživljavanju i shvatanju seksualnosti.

3.3.3 Dječije pamćenje i zaboravljanje

Proces pamćenja i rekonstrukcije upamćenog vrlo je kompleksan i uslovljen raznim faktorima, kod djece prije svega kalendarskim uzrastom. Treba imati na umu da ljudsko pamćenje (pamćenje odraslih) nije savršeno, odnosno da je podložno kvalitativnim i kvantitativnim promjenama. Brojni su primjeri iz svakodnevnog života kada grupa ljudi prisustvuje istom događaju, ali se njihov opis u pogledu činjenica zna dijametralno razlikovati. Brojni eksperimenti potvrđuju da pamćenje ne funkcioniše kao kamera na kojoj vjerno bilježimo sliku i ton nekog događaja. Proces retencije umnogome zavisi i od toga kako vrednujemo određeni događaj i da li postoji namjera i motiv da se on upamti.

Kada je riječ o pamćenju traumatskih događaja, odnosno događaja u kojima je osoba životno ugrožena, dolazi do pojačane sposobnosti pamćenja, ali zbog tendencije da se branimo od negativnih iskustava, traumatski događaji su više nego ostali podložni

mehanizmima odbrane, u prvom disocijacije. Proces prisjećanja događaja u kojem su bitni periferni detalji kao što su vremenska i prostorna lokacija naziva se rekolekcija i ovaj dio za svjedoke, naročito djecu, zna biti otežan ili nedostupan, jer je kod traumatičnog događaja fokus na centralnom događaju. Dakle, moglo bi se reći da se traumatski događaj snažno utiskuje u naše pamćenje, da se nikada ne zaboravlja, ali da li će kao takav uvijek biti i dostupan našoj svijesti zavisi od mnogo faktora.

Kod djece imamo problem razumijevanja mnogih događaja koje označavamo kao traumatske, pa je i njihov način pohranjivanja specifičan. Uslov da dijete upoređi opaženo s ranije saznatim je pojava radnog ili operativnog pamćenja koje se javlja od 8. mjeseca života. Početni opseg radnog pamćenja je jedan element i taj opseg se povećava s uzrastom, pa će za dijete od četiri godine ono iznositi dva elementa. Takođe s uzrastom se povećava i vremenski interval poslije kojeg dijete može da prepozna blisku osobu ili predmet. Tako, na primjer, dijete od dvije godine prepoznaje osobu i nakon nekoliko nedjelja, u trećoj godini nakon nekoliko mjeseci, dok je u četvrtoj godini u stanju da prepozna blisku osobu i nakon rastanka od godinu dana.

Tek s razvojem dugoročnog pamćenja raste naša sposobnost reprodukcije. Kod male djece zapamćivanje i sjećanje odvija se spontano, nenamjerno, a veliki uticaj na tu aktivnost imaju

i distraktori pažnje koji kod manje djece mogu biti praktično sve. U uzrastu od oko 5 godina počinje razvoj namjernog zapamćivanja i sjećanja, jer se u tom periodu počinju razvijati kapaciteti pomoću kojih je dijete u stanju da shvati da nešto treba da upamti.

Dakle, **PREPOZNAVANJE** je najjednostavniji oblik sjećanja i dijete već u uzrastu od 3 godine može da odgovori na pitanje da li je neka osoba bila tu, da li je čiko imao brkove i sl.

SPONTANO sjećanje na događaj moguće je kod adolescenata i starije djece. Ako dijete od 7 godina pitamo: „Ispričaj mi čega se sjećaš/šta se dogodilo?“, dijete u tom uzrastu će najčešće reći: „Ne znam/Ništa“ ili kratko: „Igrali smo se/Bili smo vani“.

Dakle, otvorena pitanja pogodna su za djecu od 12 godina, dok su direktna/specifična pitanja pogodna za djecu ispod 12 godina.⁴⁴

Istraživanja su pokazala da djeca predškolskog uzrasta imaju kapacitet upamćivanja kao i odrasli. Međutim, problemi mogu nastati uslijed toga što djeca ne obraćaju uvijek pažnju na detalje koje odrasli smatraju relevantnim. Stoga eventualno odsustvo relevantnih detalja u iskazu djeteta ne znači da ono slabije pamti, već da se njegova pažnja zadržala prije na centralnim nego na perifernim

⁴⁴ Vidi supra, Tipovi pitanja.

aspektima određenog događaja (Srna, 2001).

Osim što djeca ne obraćaju pažnju na detalje koji su bitni odraslim osobama, djeca nisu u stanju da interpretiraju iskustva koja ne razumiju.

Isto tako, djetetu je teško da dekodira iskustva koja nije razumjelo ili o kojima nema dovoljno znanja, pa ni jezičkih kapaciteta da ih opiše (Faller, 1998).

Kao što je već navedeno, protok vremena od događaja do njegove interpretacije za djecu je od velike važnosti, jer je i ta sposobnost podređena kalendarskom uzrastu. Vrlo je važno dijete ispitati o događaju što prije, jer vrijeme u slučaju djece devalvira njihovu sposobnost sjećanja.

Kod slučajeva nasilja u porodici ili seksualnog zlostavljanja djece često imamo slučajeve dugotrajne izloženosti negativnim iskustvima, pa se u postupku dokazivanja od djece traži da odrede sukcesiju tih događaja i da prepričaju više njih. U praksi se dešava da se dijete „vraća” na jedan događaj – onaj koji najbolje pamti, a to je najčešće zadnje, prvo ili najtraumatičnije iskustvo.

3.3.4 Govor i komunikativnost djece

Prvi plač/krik djeteta po rođenju koji predstavlja prirodnu refleksnu reakciju zapravo je prva vokalizacija i prva komunikacija djeteta s okolinom. Prvi plač je znak da su organi koji učestvuju u govoru u stanju da proizvedu neke glasove, a dijete kasnije nauči da koristi plač kao sredstvo komunikacije s odraslima i njegova učestalost i trajanje zavisi od načina staranja o djetetovim potrebama.

Prva riječ koju dijete izgovori, a koja ima značenje javlja se između 11–14. mjeseca života i najčešće je to riječ „ma-ma”, što povežujemo s dječijim prepoznavanjem majke, mada u početku to može da predstavlja samo dječiju igru glasovima.

Razvoj strukture jezika koji obuhvata morfološki i sintaksički sistem teče u fazama. Vidi tabelu 3.

Razumijevanje govora razvija se prije nego sam govor. Male bebe prepoznaju glas roditelja (na osnovu melodijske strukture) i reaguju gukanjem, uvijanjem, trzanjem da bi pred kraj prve godine došlo i do razumijevanja glasovnog sastava nekih riječi (poruka, pitanja) na šta reaguju gestovima i radnjama. Najprije se razvija situacioni govor čija je uloga instrumentalna (dijete moli, traži, zapovijeda, zabavlja), regulativna, interakcijska ili personalna. Kasnije nastaje kontekсни

Razvoj strukture jezika prema Slobinu (Slobin, 1959)

Tabela 3.

I faza (do 18 mj.)	Stadij brbljanja
II faza (18–24 mj.)	Stadij telegrafskog govora (jedna-dvije riječi)
III faza (3 god.)	Javljaju se svi tipovi gramatičkih rješenja
IV faza (6–7 god.)	Savladana je većina padeža i složenih oblika, preostali period zaokupljen je savladavanjem finijih aspekata jezičkog sistema

govor, razvija se dijalog, dijete postepeno shvata socijalni svijet i svoju ulogu u njemu.

Za razvoj govora značajni su: **organski faktori** (formiran govorni aparat, dobar sluh i sazrijevanje moždane kore), **psihički faktori** (razvijanje opažanja, predstava, učenja i mišljenja, emocionalna stabilnost i potkrepljivanje govorne aktivnosti) i posljednjih godina sve više radova dokazuje i snažan **uticaj sredine** na razvoj govora. Naime, jedan od najbitnijih činilaca jeste govorni uzor koji stimulise imitaciju, što su obično roditelji, u prvom redu majka. Tako je nađeno da su kod djece s ubrzanim ili prosječnim razvojem govora majke više stimulisale uspjehe djeteta u usvajanju jezika, češće ponavljale i/ili proširivale dječiju iskazanu misao (Brković, 2011, prema: Mussen et al., 1984), dok se „lingvistička depriviranost” kod djece pojavljivala u sredinama koje ne utiču stimulativno na razvoj (Brković, 2011, prema: Bernstein, 1967).

Novija istraživanja ukazuju na veliku povezanost govorne deprivacije kod djece majki koje pate od depresije. Nađeno je i da se govor djece koja rastu u dječijim domovima usporeno razvija.

Pored uticaja majke na razvoj govora kod djeteta, značajna je i govorna sredina, te su tako i u novije vrijeme na našim prostorima rađena istraživanja o uticaju seoske i gradske sredine na veličinu rječnika kod djece različitog uzrasta. Prema nalazima tih istraživanja, Brković navodi da u mlađem školskom uzrastu postoji značajna razlika u bogatstvu rječnika u korist djece gradskih sredina i da se ta razlika smanjuje tokom daljnjeg školovanja.

Tokom prakse saslušanja djece u sudu, uviđaju se određene specifičnosti govora djece koja dolaze iz ruralnih i gradskih sredina, kako u fondu rječnika tako i u pogledu nekonvencionalnog imenovanja određenih pojava, predmeta, a naročito imenovanja

dijelova ljudskog tijela, što je u prilog uticaja govorne kulturne sredine na razvoj govora kod djece.

Zbog toga je za razumijevanje onoga što dijete govori vrlo važno kroz socijalnu anamnezu dobiti saznanja iz kakve sredine dijete dolazi. Tako je na jednom primjeru iz prakse djevojčica (12) tokom svjedočenja za muški polni organ koristila termin „život”. Njena majka je kasnije u svom svjedočenju sudu objasnila da se „kod njih to tako kaže”, odnosno da djeca u njihovom selu tako označavaju muški polni organ, dok odrasli ne koriste taj termin.

I drugi autori, posebno sociolingvisti, naglašavaju značaj socijalnog konteksta i nalaze da i jezik okoline s kojim se dijete susreće ima svoje osobenosti (semantičke, sintaksičke, fonološke) koje su rezultat sistematskog prilagođavanja odraslih jezičkom saznajnom nivou djeteta (Brković, 2011).

Razumijevanje dječijeg iskaza zahtijeva i elementarna znanja o razvoju mišljenja i govora koji su povezani i uzjamao zavisi. Ž. Pijaže (Piaget, 1923) je još zaključio da mišljenje prethodi govoru, a većina razvojnih psihologa u svojim ispitivanjima potvrdila je da kognitivne vještine igraju značajnu ulogu u razvoju govora.

J. Srna (Srna, 2001) ističe: Mala djeca, već u uzrastu od 2 do 3 godine imaju kapacitet za komunikaciju i mogu jednostavnim jezikom da opišu opaženi događaj. Sa 5 godina djeca su u stanju da koriste gramatička pravila i složene

Test 9

1. Kako gestikulacije ispitivača mogu uticati na iskaz djeteta?

2. Navedite najmanje pet razloga zbog kojih dijete ne saopštava iskustvo zlostavljanja!

ne rečenice, a sa 10 da opišu vrijeme, procijene trajanje, odrede sukcesiju i broj događaja (jer se očekuje da su u tom uzrastu već ovladala satom i kalendarom).

Prema kognitivnom razvoju, djeca u uzrastu od 10 do 12 godina u stanju su da potpuno ovladaju vremenom, kalendarom i mjerama za visinu, dužinu, težinu. Naravno treba uzeti u obzir i individualne razlike između djece, pa će neka djeca prije ovladati tim sposobnostima, a neka kasnije. Radeći na psihološkoj pripremi djece za saslušanje na sudu i prisustvujući njihovim svjedočenjima, opaža se razlika kod djece iz ruralnih i gradskih sredina u pogledu ovladavanja vremenom i prostorom. Djeca koja dolaze iz seoskih područja lako odgovaraju na pitanja koja se odnose na snalaženje u prostoru, na primjer, koliko je neki objekat udaljen od mjesta gdje se nešto dogodilo, dok

će se za velike udaljenosti izražavati u jedinicama vremena. Na primjer: „Koliko je udaljena tvoja kuća od kuće tvoje tetke?“, djeca će reći: „Pa jedno pet minuta pješice“. S druge strane, djeca gradskih sredina vrlo dobro vladaju vremenom, ali bi bilo vrlo pretenciozno navoditi na zaljučak da djeca ruralnih sredina bolje vladaju prostorom, a djeca gradskih vremenom, jer bi za tako nešto trebalo opsežno istraživanje. Ono što se ovim željelo podvući jeste da djeca iz gradskih i ruralnih sredina imaju ne toliko različita interesovanja, koliko drugačiju organizaciju života i slobodnog vremena, koje utiče na njihovo poimanje vremena i prostora. Djeca iz gradskih sredina više su vezana za vrijeme, njihovi roditelji rade u tačno određenom vremenskom periodu, obično imaju dvije vannastavne aktivnosti koje su takođe povezane s tačno određenim vremenskim rasporedom, a s druge strane zbog karakteristika grada (velike udaljenosti, saobraćaj) često u školu i na druge aktivnosti idu u pratnji odraslih. Za razliku od gradske, seoska djeca do škole znaju svakodnevno prepješčiti kilometre i to bez pratnje odraslih.

Osobe koje rade s djecom, naročito učitelji i nastavnici u školi, često se susreću s problemima koje djeca imaju u govoru kada trebaju da odgovaraju, bez obzira što je škola poznata i prirodna sredina za dijete. Problemi koji se javljaju u toku saslušanja djece žrtava i svjedoka, u sredini koja nije prirodna za dijete (policija, sud, tužilaštvo), praktično su očekivani. Najče-

šći problemi u govoru kod ove djece, a koji su psihološkog porijekla su:

a) **Nejasan govor** koji je posljedica treme, zbunjenosti, straha, uzbuđenja i slično.

b) **Zamuckivanje** koje je takođe posljedica navale emocija, a manifestuje se ponavljanjem prvog glasa ili cijele riječi. Ponekad se javlja i zbog neslaganja u tempu mišljenja i govora.

c) **Mucanje** predstavlja najteži defekt govora iz ove grupe, a koje dolazi zbog grčenja mišića govornih organa. Grčevi izazivaju nevoljan prekid tečnosti govornog procesa – uzastopno ponavljanje ili napeto izgovaranje slogova i glasova, prisilne pauze između riječi i usred riječi, prekid govora i različite kombinacije svega navedenog. Iako porijeklo može biti i organsko, češće je psihološko i povezuje se s emocionalnom nestabilnošću, koja nastaje kao posljedica stresa ili traume koju je dijete doživjelo.

U sudskom postupku djeca svjedoci komuniciraju isključivo s odraslima i tu mogu da nastanu dva problema:

a) da dijete ne razumije odraslog,
b) da odrasli ne razumije dijete, odnosno da pogrešno interpretira ono što djeca iskažu (ne samo verbalno/).

Nalazi ukazuju (Reich, 1986, prema: Marjanović i sar., 2004) da postoji čak sedam mogućih odnosa između dječijih značenja i značenja koje iste riječi imaju za odrasle. S razvojem

jezika dijete počinje da shvata različite vidove jezičke mnogoznačnosti, najprije fonološku, a zatim leksičku mnogoznačnost.

Opšte je poznato da manja djeca bolje i lakše komuniciraju neverbalno i zbog toga se prilikom njihovog ispitivanja koriste pomoćna sredstva kao što su crteži i lutke. Tumačenje i interpretacija neverbalnog govora jeste i treba da bude posao stručnih lica.

3.3.5 Moralnost

Među brojnim dilemama koje se vezuju za kredibilnost i akuratnost dječijeg iskaza, prva se odnosi na sposobnost djece da razlikuju istinu od laži. Imanentnost dječijeg doba ka maštanju pogrešno se povezuje sa sklonosti djece laganju. Istina je zapravo da djeca ne lažu više od odraslih. Već u uzrastu od 3 do 4 godine djeca su u stanju da razlikuju istinito od lažnog i da razumiju da na sudu treba da govore istinu (Mayers, 1997). Problem nastaje što za djecu govoriti istinu znači govoriti ono čega se sjećaju, zbog toga se i preporučuje da se manjoj djeci da instrukcija : „Ispričaj čega se sjećaš.”

Važno je uzeti u obzir i to da djeca što zbog svog razvoja, što zbog interesovanja, nisu u stanju da registruju detalje na kojima obično insistiraju odrasli uzimajući ih kao reper istinitog svjedočenja. Tako je potpuno

nesvrshodno dijete od 7 godina koje nije ovladalo vremenom pitati u koliko se sati i kojeg dana nešto desilo. Takvim pogrešnim pristupom kod djece će se izazvati zbuđenost i anksioznost, a dijete će u pokušaju da udovolji izjaviti prvo što mu padne na pamet i što ne odgovara činjenicama.

Glavna motivacija kod djece za laganje je strah.

Razvoj moralnosti za razliku od drugih psiholoških dimenzija počinje kasnije, ali se i najkasnije završava. Ponekad se ovaj razvoj proteže i u duboku starost. Zanimljivo je spomenuti da se raspad ličnosti odvija upravo od posljednje razvijenih instanci razvoja, što znači da je moralnost prva ugrožena.

Razvoj moralnosti je uslovljen kognitivnim razvojem i obrazovno-vaspitnim uticajem. Iako je poimanje moralnosti relativno za određena društva, a imalo je i značajne promjene kroz istorijske periode, moralnost kao skup društveno prihvatljivih vrijednosti (dobro, ispravno, pravedno) jedne zajednice od davnina se prenosila djeci kroz bajke i basne.

Najrazrađeniji koncept razvoja moralnosti, kojem su baza Pijažeevi (Piaget, 1923–1924) razvojni stadijumi, dao je Lorens Kolberg (Kohlberg, 1968) bazirajući ga na istraživanjima, te se smatra najprihvaćenijim konceptom univerzalnim za sve kulture. Prema Kolbergu moralno suđenje prolazi kroz šest osnovnih stadijuma i tri

razvojna nivoa, bez promjene redosljeda i nezavisno od uticaja sredine u kojoj dijete odrasta.

I Predkonvencionalni stadijum (4–10. god.)

1. Orijentacija na kaznu i poslušnost

Dijete prihvata kulturne oznake za dobro i loše i tumači ih pomoću fizičkih/materijalnih posljedica (nagrada/kazna). Shvatanje odgovornosti procjenjuje se na osnovu posljedice, a ne namjere. U ovom periodu djeca najčešće eksploatišu odgovor „slučajno se desilo“ kako bi izbjegla kaznu. Dakle, djeca su u ovom periodu u stanju da slažu kako bi izbjegla kaznu.

2. Naivni instrumentalni hedonizam

U ovom stadijumu dijete je u stanju da postupa u skladu s moralnim normama da bi nešto dobilo. Iako se još uvijek radi o primitivnoj moralnosti, ova faza predstavlja razvojni napredak jer dijete postaje svjesno svojih interesa.

Već s pet godina razumiju potrebu da govore istinu. Predškolska djeca će to učiniti zbog straha od kazne (roditelja, sudije, boga) dok školska djeca već razumiju samu potrebu utvrđivanja činjenica. S 10 godina djeca su već u stanju da razumiju osnove istražnog i sudskog postupka (Srna, 2001). Kada je riječ o djeci koja su pretrpjela nasilje i zlostavljanje, J. Srna zaključuje da će djeca takva ekstremno neprijatna i neprihvatljiva iskustva prije potpuno negirati nego dati lažni iskaz o tome šta se dogodilo.

II Konvencionalni konformistički stadijum (od 10. god.)

3. Orijentacija na interpersonalno slaganje

Dobro ponašanje je ono što se dopada drugima i koje drugi odobravaju. Dijete shvata da se pravila mogu mijenjati ako se većina o tome dogovori. U ovoj fazi dijete je u stanju da se konformira da bi izbjeglo neodobranje drugih, sebi ravnih.

4. Orijentacija na autoritet

Biti dobar više ne znači biti samo poslušan, već i pravedan. Pravednost se doživljava kao dvosmjernan proces. Razvija se i uviđanje posljedica nemoralnog ponašanja. Moralnost je opredijeljena prema autoritetu i ispravno ponašanje se doživljava kao ispunjavanje dužnosti. Dakle, u ovoj fazi konformiranje dolazi kako bi se izbjeglo neodobranje autoriteta.

III Postkonvencionalni stadijum

5. Orijentacija na društveni ugovor

Ispravno ponašanje se određuje u smislu standarda oko kojih postoji slaganje u društvu. Javlja se svijest o relativnosti ličnih vrijednosti i pridaje se važnost usaglašavanju individualnih vrijednosti radi opšteg dobra. Pojedinaac se konformira upravo radi opšteg dobra.

6. Orijentacija na univerzalne etičke principe

Osoba posjeduje autonomne moralne principe čija je valjanost nezavisna od autoriteta ili grupe. Moralno odlučivanje je po savjesti. Nažalost neki ljudi prožive život a da nikada ne stignu do ovog stadijuma.

Preuzeto iz Prof. dr Nada Korać, "Razvojna psihologija, izabrane teme za studente pedagoškog fakulteta", dostupno na www.peffa.kg.ac.rs/.../Razvojna_psihologija_izabrane_teme.doc

Kao što je već rečeno, djeca jesu u stanju da slažu da bi izbjegla kaznu, ali pripisivati djeci sklonost laganju je pogrešno. Prema Šternu (Štern, 1938) postoje tri elementa u laganju. Prvi element odnosi se na svijest o netačnosti, drugi na namjeru obmane i treći predstavlja svijest da se nešto postigne. Lako je zaključiti da ti elementi zahtijevaju određeni stepen zrelosti.

3.3.6 Sugestibilnost

Kao što je zabluda da su djeca u odnosu na odrasle sklonija laganju, tako opstaje i zabluda da su sugestibilnija u odnosu na odrasle. Naime, djeca nemaju monopol na sugestibilnost, čak i mala djeca su u stanju da odole sugestiji.

Djeca mlađa od 6 godina su sugestibilnija od starije djece i odraslih. Sugestibilnost djece na uzrastu od 9 do 11 godina slična je sugestibilnosti odraslih (Srna, 2001).

Stručnjaci smatraju da veću ulogu u pogledu sugestibilnosti imaju individualne razlike među djecom nego starosna dob. Neki preškolci će odoliti sugestiji, dok će starija djeca pasti pod najmanji uticaj. Individualne razlike u ovom pogledu najviše su povezane s kognitivnim sposobnostima djece, ali i sredinskim faktorima (sredina u kojoj dijete odrasta, porodično okruženje i sl.) i psihosocijalnom podrškom.

Kako djeca vrlo rijetko (ili nikada) lažu o zlostavljanju, njihovi iskazi u pogledu iznošenja činjenica neće biti dovedeni u pitanje pod uticajem odraslih. Ono što može biti problematično jeste dječija interpretacija tih činjenica.

ca koja jeste često pod uticajem odraslih. Uticaj odraslih lako je provjeriti upućivanjem jednostavnih pitanja djetetu, npr.: „Kako ti to znaš?”

Sugestibilnost se odnosi na stepen kojim se može uticati na razumijevanje, prisjećanje i izvještavanje o događaju, te o unutrašnjim i spoljnjim faktorima (Ceci, Bruk, 1995).

Sugestibilnost djece povećava se ispitivanjem od strane autoriteta (policajac u uniformi, sudija u togi), te u prijetećoj i za djetete zastrašujućoj situaciji. To se prevazilazi izbjegavanjem takvih situacija kao i izbjegavanjem sugestibilnih pitanja.

Djeca ponekad pokušavaju da svoje odgovore usklade s onim što oni vide kao namjeru ispitivača, a ne u skladu sa svojim znanjem o događaju (Ceci, Bruk, 1993). Sugestivan razgovor može navesti djecu da daju izjave koje imaju ozbiljne pravne posljedice. U jednom istraživanju (Bruk i dr., 1997) većina predškolaca na sugestivno postavljeno pitanje tvrdila je da je vidjela lopova u svom dnevnom boravku.

Takođe, tendencija mijenjanja odgovora kod djece povećava se s ponavljanjem istih pitanja. Osim ponavljanja pitanja, učinak ponavljanja razgovora povećava rizik od sugestivnosti i lažnog svjedočenja kod djece.

Djeca će češće pristati na lažni događaj u trećem intervjuu nego u drugom. (Ceci, Bruk, 1999). Studije

pokazuju da se ta tendencija povećava što je veći protok vremena između događaja i davanja prvog iskaza, odnosno između dva ispitivanja.

Smatra se i da detalji koje dijete ne pominje u prvom razgovoru imaju veliku vjerovatnoću da su neistiniti (vidi: Bruk i dr. 1997; Losos i Pipe, 1997).

Diskrepancu između sjećanja na sam događaj i informacija koje je dijete dobilo o događaju nakon što se desio najbolje je provjeriti odmah u prvom kontaktu s djetetom, što je uloga ispitivača u fazi istrage. Od njegove sposobnosti vođenja intervjua s djetetom, da se razdvoji dio onoga što je dijete preživjelo i onoga što je čulo da je preživjelo. Najčešće se radi o tome da dijete nije svjesno da su njegovi doživljaji i sjećanja pod uticajem drugih. Posebno nepovoljan učinak može imati kada razgovor s djetetom vodi needukovano lice koje će tokom iznošenja dječije priče iznijeti i svoj moralni sud/komentar koji ne mora ni verbalizovati, dovoljna je gestikulacija (podizanje obrva, mahanje glavom, izraz gađenja i sl.).

Treba voditi računa i o tome da su djeca, kao i uostalom odrasli, podložna sugestiji kada se nalaze u posebnom fizičkom i emotivnom stanju, uslijed bolesti, iscrpljenosti, traume i slično. Djeca svoje fiziološke potrebe teže mogu odlagati, pa će vam dijete u vrlo kratkom roku potvrditi sve što ste ga pitali, jer je moralo da piški.

Sugestibilnost pojačava:

- Optužujući ton ispitivača,
- Pristrasnost ispitivača,
- Ponovljena sugestija,
- Ponovljeno pitanje,
- Opetovano prepričavanje događaja različitim licima,
- Veliki protok vremena od događaja do ispitivanja,
- Netačne informacije nakon događaja,
- „Logična” sugestija,
- Sugestija koja je mješavina tačnih i netačnih informacija o događaju,
- Specifične psihofizičke i individualne karakteristike djeteta,
- Nepovoljni sredinski faktori i nedostatak podrške,
- Što je dijete mlađe,
- Strah.

Dok je moralnost djeteta uslovljena razvojem i vaspitanjem, sugestibilnost djece uglavnom zavisi od odnosa odraslih (načina ispitivanja) i njihov uticaj više se reflektuje na dječiju interpretaciju događaja nego na iznošenje činjenica.

3.3.7 Čutanje kod zlostavljane djece

Saznajna nezrelost, socijalna i emocionalna zavisnost od odraslih, kao i brojni strahovi vezani za saopštavanje, čine dijete „idealnom” žrtvom nasilja. Zlostavljanje često zna biti dugotrajno, a objelodanjivanje odloženo i slučajno. Istražni intervju u slučaje-

vima seksualne zloupotrebe dobija na značaju jer medicinski dokazi obično nedostaju, zlostavljač poriče djelo, a dijete je najčešće jedini svjedok. Porodica je šokirana, suočena s ozbiljnom krizom i polarizovanim stavovima, a često i pritiscima javnosti. Mediji se prema takvim događajima odnose senzacionalistički, satanizuju osumnjičenog, zahtijevajući ekstremne kazne, ili uskraćuju povjerenje djetetu, pozivajući se na nerazlikovanje istine i laži, stvarnosti i fantazije, na sugestibilnost, mogućnost manipulacije od strane odraslih, rizik lažnih optužbi.

Podaci govore da su učinioci seksualnog nasilja najčešće osobe koje dijete poznaje – u 80% slučajeva to su roditelji i bliski srodnici. Praksa sugerise: **što je učinilac bliži djetetu, a nasilje ekstremnije i dugotrajnije – manja je vjerovatnoća da će dijete otkriti da je zlostavljano.** (Russell, 1988, prema Sladović, 2002). Čak 25% djece poriče seksualno zlostavljanje u slučajevima koji su nesumnjivo potvrđeni (Lakić, 2001). Istraživanja ukazuju da tamna brojka iznosi 5:1 do 10:1 u Hrvatskoj, što nalikuje procjenama u svijetu od 6:1 (Singer i sar., 1989, prema Sladović, 2002).

Razgovor o sopstvenoj i porodičnoj intimi, a pogotovo seksualnim temama, stresan je i odraslim osobama, a pogotovo djeci traumatizovanoj zlostavljanjem. Mnoga djeca u našoj sredini dolaze iz porodica u kojima seksualna radoznalost nije ohrabrivana, a tabu su i ubičajene seksualne teme (npr. pitanja o polnim razlikama, rađanju dje-

ce i sl.). Nije rijetkost da se kanal na TV-u mijenja kad naiđe neka erotska scena ili da se djetetu naređuje da zažmuri / ode u drugu sobu.

Reakcije uobičajenog stida i anksioznosti prilikom razgovora o intimnim temama su kod zlostavljane djece potencirane snažnom posttraumatskom uznemirenošću. Nadalje, posttraumatski stresni poremećaj uključuje težnju da se izbjegnju sva podsjećanja na traumu.

Dijete može biti zbunjeno, jer osjećanja koje ima prema zlostavljaču (npr. ocu) znaju biti veoma kompleksna: kćerka često voli incestuoznog oca i ne želi da mu se išta loše dogodi, iako mrzi nasilje. Kako je učinilac seksualnog zlostavljanja/zanemarivanja najčešće bliska osoba, ne čudi što proces saopštavanja iskustva zna biti krajnje mučan, a ponekad i nemoguć.

Odlaganje djeteta da otkrije zlopotrebu, često u slučajevima incesta i dugotrajnog zlostavljanja, kod većine laika izaziva sumnju u istinitost optužbe. Ponekad odsustvo emocionalnih reakcija žrtve stvara utisak laganja jer ispitivač nije upoznat s činjenicom da, u slučajevima dugotrajne traumatizacije, može doći do tzv. emocionalnog „smrzavanja”. Odrasli se štite od anksioznosti negiranjem raširenosti zlopotrebe, a pogotovo odbijaju prihvatanje činjenice da dječije povjerenje zlopotrebljavaju upravo oni koji bi trebalo da pruže sigurnost i ljubav.

Stručnjacima koji poznaju tzv. **sindrom prilagođavanja na seksualno zlostavljanje** lakše je razumjeti dugotrajno dječije ćutanje u svjetlu kompleksne i kontroverzne porodične dinamike. Od pet kategorija u ovom modelu koji je osamdesetih godina prošlog vijeka predložio Summit (prema Kuehnle, 2003; Garrisom, 1998), prve dvije se odnose na dječiju ranjivost, a sljedeće tri sukcesivno opisuju obrazac prilagođavanja djeteta:

1. Tajnost

Djeca vjeruju odraslima. Oni ih uče da se poslušnost nagrađuje, a neposlušnost kažnjava, tako da se djeca automatski pokoravaju njima. Ako je seksualna zlopotreba počela u ranom uzrastu, kada dijete ne razumije šta se događa, zlostavljač nema težak zadatak. Neznanje, povjerenje i poslušnost isključuju potrebu za primjenom fizičke sile, pa čak i prijetnje; ćutanje se obezbjeđuje stidom, potkupljivanjem ili nagovještajima da će se nešto loše dogoditi ako dijete nekome povjeri „malu tajnu”. S druge strane, zlostavljač svoje postupke najčešće naziva „igrom”, vodeći računa da žrtva sebe doživi kao saučesnika. Ukoliko neko me ne saopšti odmah šta mu se desilo, dijete stvarno počinje vjerovati da je ono krivo za zlopotrebu. „Zid tišine” postaje tako vremenom sve viši.

2. Bescomoćnost

Djeca su fizički slabija od odraslih, emocionalno zavisna od njih, potčinjena i poslušna. Ne mogu pobjeći

iz opasne situacije, pogotovo kad je učinilac jedan od roditelja ili član šire porodice. Kada pokušaji da sami sebe zaštite propadaju, doživljaj bespomoćnosti se fiksira.

Žrtva upada u zamku sopstvenog čutanja i razvija iracionalno osjećanje krivice: smatra da je saučesnik i da je na neki način sama izazvala zlostavljanje. Ponekad učinilac smišljeno održava takav utisak, umanjujući sopstvenu odgovornost („*Toliko si slatka da se ne mogu kontrolisati kad te vidim.*”).

3. Zarobljenost i prilagođavanje

S vremenom dijete uključuje mehanizme odbrane koji mu olakšavaju trpljenje. Blokira pamćenje, potiskuje osjećanja ili se fragmentiše, disocira da bi održalo doživljaj snage i kontroli. Disocijacija (cijepanje) je neka vrsta mentalnog bijega iz situacije razdvajanjem duha i tijela. Tijelo pati, ali dijete više ništa ne osjeća jer se duhom sakrilo na sigurno mjesto. Ponekad ima doživljaj da lebdi iznad kreveta ili zamišlja da se to dešava nekom drugom. „Zamrzavanje” osjećanja i prividna smirenost, ravnodušnost mogu djelovati zbunjujuće na ispitivače koji ne poznaju mehanizme odbrane od traumatske bespomoćnosti.

4. Odloženo otkrivanje

Saopštenje o zlostavljanju često se dešava slučajno, nenamjerno. Npr. djevojčica kojoj otac zabranjuje izla-

zak s prijateljicom u afektu ga pred majkom optužuje da je godinama seksualno zlostavlja.

Ponekad djeca predškolskog ili ranog školskog uzrasta slučajno otkriju seksualnu zlopotrebu, „izlanu” se pitajući odrasle ono što nisu razumjela, što ih je zbunilo ili uznemirilo u ponašanju zlostavljača. (Primjer: dok je tetka ljubi i štipka golu poslije kupanja, govoreći da „*nikom ne da koku*”, petogodišnja djevojčica saopštava da je djed „*dirao koku i vrtio prstom unutra*”. Druga djevojčica od šest godina kaže majci: „*Daidža me danas čudno dirao po guzi. Babo me tako nikad ne mazi.*”

5. Poricanje

U više od 25% potvrđenih slučajeva dijete negira potvrđeno zlostavljanje (Lakić, 2001). Često povlači prvobitnu izjavu zbog sagledavanja implikacija prijavljivanja (raspad porodice, otac u zatvoru, majka depresivna, ono izdvojeno u dom ili sigurnu kuću) i/ili spoljašnjeg pritiska. Preplavljeno strahom od budućnosti i krivicom, dijete nastoji popraviti situaciju negirajući događaj. Ponekad je i profesionalcima teško povjerovati s kolikom upornošću je dijete u stanju negirati nesumnjivi incest da bi zaštitilo oca i cjelovitost porodice, čak i po cijenu nastavka sopstvene patnje.

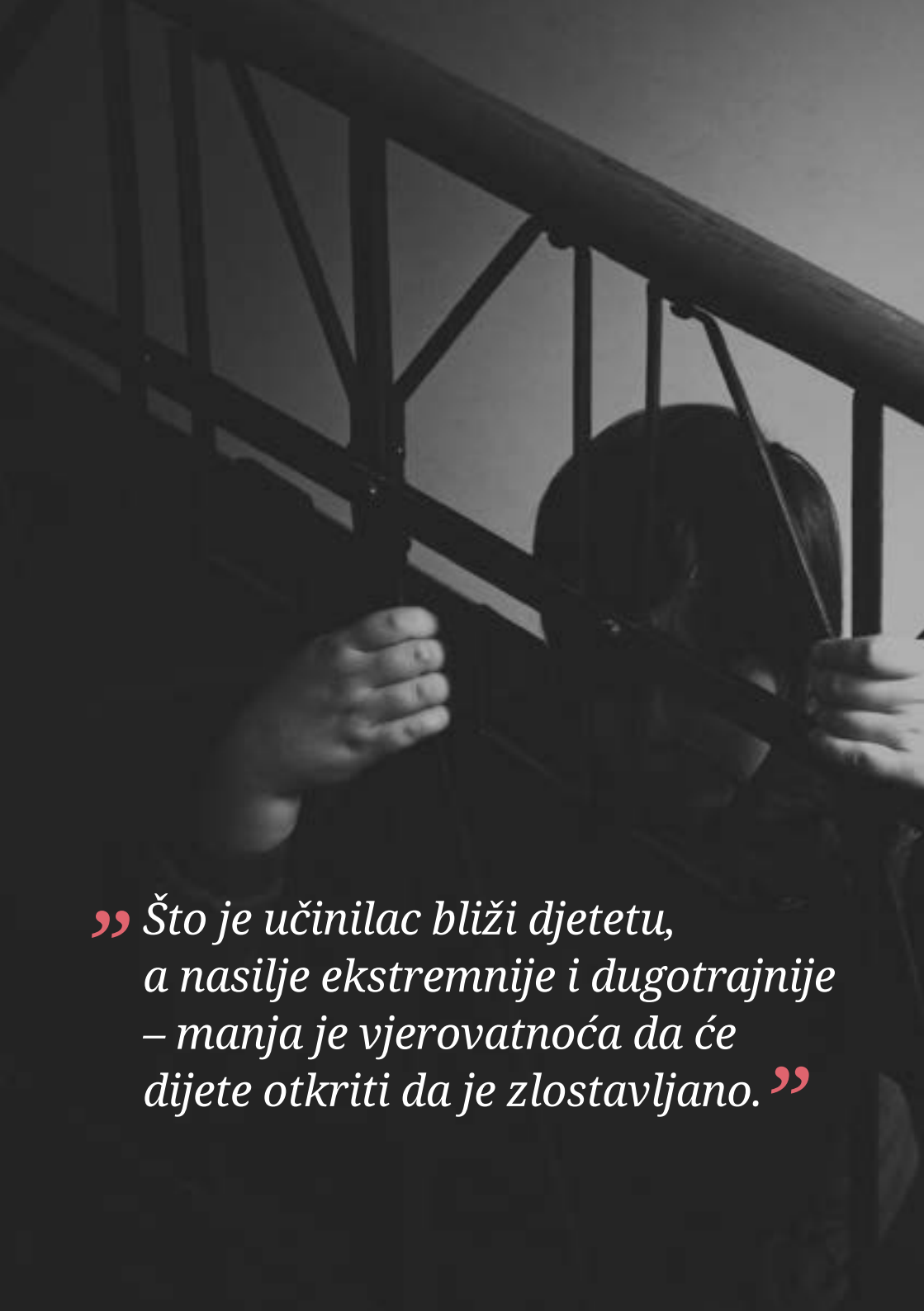
Većina djece ne saopštava iskustvo zlostavljanja, čak ni najbližima, zbog:

- zbunjenosti, konfuzije, nerazumijevanja šta im se dogodilo (kod sasvim male djece);
- procjene da mu odrasli neće vjerovati (često opravdano!);
- stida da razgovaraju s roditeljima (porodice u kojima je seksualnost tabuizirana);
- straha od prijetnji ili osвете učinioca;
- dvostrukih osjećanja prema učinio-cu ako je u pitanju bliska osoba;
- straha da će ih drugi roditelj smatrati nelojalnim/lošim (kod incesta);
- straha da će odrasli kazniti njega, a ne učinioca;
- straha da će odrasli impulsivno/neadekvatno reagovati, ugroziti sebe i/ili učinioca;
- straha da će ga porodica, vršnjaci, roditelj odbaciti;
- straha da će se nešto loše dogoditi njemu i roditeljima;
- straha da će biti udaljeno iz porodice;
- straha od raspada porodice/razvoda roditelja (kod incesta);
- iracionalnog osjećanja krivice zbog uvjerenja da je ćutanjem postalo saučesnik;
- niskog samopouzdanja, doživljaja neadekvatnosti i beznada;
- svjesnosti starije djece o društvenoj dominantnosti učinilaca i interesnom savezništvu odraslih;
- nepoznavanja svojih prava.

Ovi strahovi ne otežavaju samo otkrivanje zlostavljanja/zanemarivanja, nego mogu da budu osnova otpora u

istražnom intervjuu ili da dovedu do povlačenja prvobitne izjave.

Emocionalno reagovanje djeteta prilikom saopštavanja zlostavljanja može varirati od intenzivnih reakcija plača, uznemirenosti, ljutnje i tuge – do „zaravnjenosti” afekta, emocionalne tuposti, opisivanja zbivanja kao da su se desila nekom drugom. Kad žrtva daje podatke o *dogadjaju*, ali oni nisu praćeni adekvatnim emocionalnim *doživljajem*, to najčešće govori o odbrani izolacijom afekta ili disocijaciji, rjeđe naučenom, isfabrikovanom scenariju podstaknutom od strane odraslih.

*„ Što je učinilac bliži djetetu,
a nasilje ekstremnije i dugotrajnije
– manja je vjerovatnoća da će
dijete otkriti da je zlostavljano. ”*

4. Tok postupka

4.1 Uvod

Bazirajući se na zapažanjima iznijetim u prethodnim poglavljima, ovo poglavlje nastoji da stručnjacima koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama i/ili svjedocima krivičnog djela pruži određena uputstva za postupanje s tom djecom u toku krivičnog postupka. Rukovodeći se principom najboljeg interesa djeteta, uloge pojedinih stručnjaka objašnjavaju se opisivanjem pojedinih faza postupka kroz koje dijete žrtva i/ili svjedok krivičnog djela prolazi. Stoga ovo poglavlje pored uvoda sadrži još pet dijelova. Prvi dio je fokusiran na prijavljivanje krivičnog djela učinjenog na štetu djeteta ili kojem je dijete svjedočilo. Drugi dio se odnosi na istragu protiv učinioca takvog krivičnog djela i poklanja posebnu pažnju saslušanju djeteta u fazi istrage. U trećem dijelu ukazuje se na pojedine oblike podrške djeci žrtvama i svjedocima. Četvrti dio se odnosi na položaj djeteta žrtve ili svjedoka krivičnog djela u toku postupka pred sudom. Peti dio je posvećen položaju djeteta nakon suđenja i ukazuje na obaveze stručnjaka u tom pogledu. Nakon ovog poglavlja navedene su kontrolne liste koje ovlaštenim, služ-

Ovaj dio Priručnika nastoji korisnicima pružiti informacije o sljedećem:

KO je dužan prijaviti krivično djelo izvršeno na štetu djeteta

KO vrši saslušanje djeteta

KO je dužan prisustvovati saslušanju djeteta

ŠTA stručnjaci mogu učiniti da bi umanjili sekundarnu viktimizaciju djeteta u toku krivičnog postupka

ZAŠTO je važna priprema djeteta za saslušanje

KADA je najbolje vrijeme za saslušanje djeteta

GDJE se može izvršiti saslušanje djeteta

KAKO pravo djeteta žrtve na naknadu štete može biti realizovano u okviru krivičnog postupka

benim licima, tužiocima, radnicima centara za socijalni rad, sudijama i stručnim osobama uz čiju se pomoć saslušavaju djeca u krivičnom postupku mogu poslužiti kao koristan pribor u radu s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela.

4.2 Prijavljivanje krivičnog djela

U pozitivnim pravnim propisima u Bosni i Hercegovini (krivično procesno zakonodavstvo) predviđena je dužnost službenih i odgovornih osoba u organima vlasti, javnim preduzećima i ustanovama da prijave policiji ili tužilaštvu krivična djela o kojima su obaviještene ili za koja saznaju na koji drugi način. Krivično procesno zakonodavstvo obavezuje zdravstvene radnike, nastavnike, vaspitače, roditelje, staratelje, usvojioce i druge osobe koje su ovlaštene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć djeci, da vrše nadzor, odgajanje i vaspitavanje djeteta, da odmah obavijeste policiju ili tužilaštvo ako saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je dijete žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja.⁴⁵ Porodično zakonodavstvo ide korak dalje te predviđa obavezu državnih organa, ustanova i samih građana da prijave centru za socijalni rad, kao organu starateljstva, svaki slučaj zanemarivanja i zlostavljanja djeteta.⁴⁶

Prijava o učinjenom krivičnom djelu obično se podnosi policiji koja dalje preduzima zakonom joj povjerene aktivnosti. Policijske agencije sistematizovale su radna mjesta operativnog dežurstva u operativnom centru, gdje se zaprimaju pozivi za sve događaje na terenu. Dežurni operativni radnik, nakon što putem telefona zaprimi poziv⁴⁷ da je dijete ili maloljetnik žrtva nekog krivičnog djela ili nasilja, na lice mjesta upućuje najbližu patrolu policije. Policijske službenike u patroli obavještava o krivičnom djelu i pruža im što više informacija ukoliko su one dobijene od pozivatelja poziva. Ukoliko je žrtva krivičnog djela ili nasilja osoba ženskog pola, preporučuje se da se na lice mjesta uputi mješovita patrola policije. Drugim riječima, na lice mjesta treba uputiti patrolu policije koja u svom sastavu ima policijskog službenika i policijsku službenicu. Ukoliko pozivatelj ne raspolaže s puno informacija, osim da je dijete žrtva krivičnog djela, policijski službenici su dužni preduzeti sve mjere i radnje iz svoje nadležnosti na isti način kao i da raspolažu sa svim potrebnim informacijama o samom slučaju.

⁴⁵ Vidi: ZKP BiH, čl. 213; ZKP RS, čl. 221; ZKP FBiH, čl. 228; ZKP BD, čl. 213.

⁴⁶ Vidi: Porodični zakon FBiH („Službene novine FBiH”, čl. 150 st. 2), Porodični zakon RS („Službeni glasnik RS”, član 13), Porodični zakon Brčko Distrikta („Službeni glasnik BD”, čl. 133).

⁴⁷ 122 – besplatni broj telefona na koji svi građani mogu prijaviti krivično djelo ili bilo koji događaj, jedinstven je za sve MUP-ove.

Prijavljivanje krivičnih djela počinjenih na štetu djece uglavnom dolazi iz četiri izvora, i to:

- Djeca sama slučajno prijavljuju zlostavljanje tako što to nekome slučajno ili nenamjerno ispričaju, ili na drugi način ukažu da se dogodilo nešto što ona ne razumiju, ili što ih zbunjuje ili uznemirava;
- Djeca prijavljuju spontano, ili/i svjesno i namjerno;
- Djeca ponekad, iz veoma različitih razloga, prijavljuju zlostavljanje koje se zapravo nije dogodilo;
- Odrasla osoba (laik ili stručnjak) posumnja da se nešto događa, ili se dogodilo, pa onda to prijavljuje odgovarajućim službama radi daljeg postupka. Ta osoba može biti osoba iz neposredne okoline djeteta ili stručnjak koji tokom rada s djetetom dođe do podataka na osnovu kojih se može osnovano posumnjati da je izvršeno krivično djelo na štetu djece ili maloljetnika.

Stakić, (2013)

Bez obzira na koji način je izvršeno prijavljivanje i bez obzira ko podnosi prijavu, policijski službenici su dužni da bez odlaganja izvrše provjeru, te preduzmu mjere i radnje iz svoje nadležnosti. Ako je u prostorije policijskog organa pristupila žrtva krivičnog djela uz prisustvo roditelja/staratelja, na zapisnik o prijemu usmene krivične prijave zaprima se prijava. Prijavu krivičnog djela ili nasilja može da podnese i dijete.

Treba imati u vidu da prijavljivanje krivičnog djela od strane djeteta žrtve ili svjedoka i prisjećanje samog događaja može imati negativne psihološke posljedice na dijete, naročito u slučajevima nasilja u porodici ili slučajevima seksualnih delikata kada je navodni izvršilac krivičnog djela član porodice ili neko drugi blizak djetetu.⁴⁸ Dijete može biti uvjereno da mu se neće vjerovati, može biti zabrinuto o posljedicama koje prijavljivanje može imati na izvršioca krivičnog djela ili o negativnim reakcijama

⁴⁸ Moore M. and Randel B. Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems: A training manual and reference point for professionals and policymaker (Penal Reform International, 2013), str. 65, dostupno na <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final%C2%ADHR.pdf> (zadnji put posjećeno 21. januara 2017), str. 62.

⁴⁹ Ibid

⁵⁰ ZKP BiH, čl. 213. st. 1; ZKP RS, čl. 224 st. 1; ZKP BD, čl. 216. st.1; ZKP FBiH, čl. 231. st.1 međutim zahtijeva postojanje osnovane sumnje da je izvršeno krivično djelo za donošenje naredbe o provođenju istrage.

roditelja ili društvene sredine.⁴⁹ Stoga je neophodno da u radu s djecom žrtvama ili svjedocima krivičnog djela postupaju specijalizovani policijski službenici koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica.

Ukoliko je prijavljivanje krivičnog djela izvršeno pismeno ili anonimno i tada će se preduzeti sve mjere i radnje iz nadležnosti policije radi dokumentovanja prijavljenog krivičnog djela. Jedna od tih radnji uključuje i izlazak na lice mjesta. Izlazak na lice mjesta prijavljenog krivičnog djela podrazumijeva obavezu policijskih službenika da radi prikupljanja svih potrebnih informacija o prijavljenom slučaju preduzmu mjere i radnje koje zahtijeva konkretan slučaj.

Preporuka je da na lice mjesta izađe mješovita patrola, a prilikom intervencije da imaju na umu elemente zaštite i samozaštite, da zaustave protivpravno ponašanje, da zaštite djecu žrtve nasilja, tj., uz primjenu policijskih ovlasti u skladu sa zakonom. Potrebno je situaciju staviti pod kontrolu i zaštititi dijete izloženo nasilju, jer ne smije doći do pogoršanja i eskalacije. Drugim riječima, potrebno je voditi računa o svim elementima intervencije (zaštititi sebe i druge, zaustaviti protivpravno ponašanje i kontrolisati situaciju).

Prije preduzimanja odgovarajućih mjera i radnji u vezi s krivičnim djelom, zavisno od samog slučaja, policijski službenici trebaju obavij-

jestiti i u slučaj uključiti dežurnog tužioca nadležnog tužilaštva, stručno lice organa starateljstva (socijalnog radnika, pedagoga, psihologa), te nevladine organizacije, ukoliko je potreban smještaj u sigurnu kuću ili drugu ustanovu, a sve zavisno od procjene same situacije na licu mjesta i stanja djeteta.

Davanje unificiranih hodograma za postupanje policijskih službenika na licu mjesta je vrlo teško, jer je svaki slučaj specifičan, poseban i sam za sebe i patrola nikad ne zna „šta će zateći na licu mjesta” i u kakvom stanju će biti dijete. Međutim, bez obzira na način otkrivanja ili prijavljivanja krivičnog djela na štetu djeteta, uzimanje izjave od djeteta je sljedeća logična radnja koju treba preduzeti. Propisi u Bosni i Hercegovini sadrže detaljna pravila o saslušanju djeteta, o čemu će više biti riječi u narednim dijelovima Priručnika.

4.3 Istraga

Istraga o krivičnom djelu počinjenom na štetu djeteta se mora provesti na hitan način. U skladu s konceptom tužilačke istrage koji je u krivičnopravni sistem BiH uveden još 2003. godine, istragom rukovodi ili nad njom vrši nadzor ovlašteni tužilac. Tužilac ima isključivo pravo da donese naredbu o provođenju istrage koju je dužan da donese čim ustanovi da postoje osnovni sumnje da je počinjeno krivično djelo.⁵⁰

Kod krivičnih djela počinjenih na štetu djeteta, radi očuvanja najboljeg interesa djeteta jedan tužilac, u principu, treba da rukovodi istragom a ne da nad njom samo vrši nadzor. To naročito dolazi do značaja u onim situacijama kada je osnovni izvor informacija o počinjenom krivičnom djelu i učiniocu upravo dijete žrtva krivičnog djela. Kroz rukovođenje istragom tužilac mora preduzeti sve neophodne radnje da se dijete žrtva ili svjedok ne podvrgne sekundarnoj viktimizaciji kroz njegovo ispitivanje o učinjenom krivičnom djelu a s druge strane, ako dođe do saslušanja djeteta, da osigura da se informacije dobijene na taj način mogu koristiti kao dokaz u sudskom postupku.

U komparativnim pravnim sistemima prisutna su dva pristupa kojima se nastoji umanjiti potreba za višestrukim saslušavanjima djeteta o krivičnom djelu. Prema jednom pristupu, saslušanje djeteta se provodi kroz razgovor s djetetom koji zajednički provodi multidisciplinarni tim sastavljen od raznih stručnjaka. Prema drugom pristupu, razgovor s djetetom obavlja posebno obučeni stručnjak koji kroz ispitivanje djeteta prikuplja dokaze i informacije koje mogu biti od značaja kako raznim službama koje pružaju podršku djetetu tako i u krivičnom postupku.⁵¹

Prema rješenjima prisutnim u Bosni i Hercegovini, u slučaju da postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora preko pet godina, ovlaštena

Test 10

1. Koje radnje policijske agencije preduzimaju po prijemu krivične prijave?
2. Da li je obavezno ispitivanje djeteta putem uređaja za prenos slike i zvuka?
3. Šta sve obuhvata planiranje saslušanja djeteta?

službena osoba je dužna odmah obavijestiti tužioca i pod njegovim nadzorom preduzeti potrebne mjere da se prikupe sve informacije koje mogu biti korisne u krivičnom postupku. Ako postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo za koje je predviđena kazna zatvora do pet godina, ovlaštena službena osoba je dužna obavijestiti tužioca o svim raspoloživim informacijama i istražnim radnjama koje je preduzela najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnovna sumnje da je krivično djelo učinjeno.⁵²

Pod opseg ovih potrebnih mjera može potpadati i uzimanje izjave odnosno obavljanje razgovora s djetetom svjedokom. Taj razgovor u ovoj fazi mogu obaviti ili ovlaštena službena

lica ili tužilac koji vodi istragu. Na takav razgovor primjenjuju se kako opšte procesne odredbe o saslušanju svjedoka tako i odredbe posebnih zakona.⁵³ Saslušanje djeteta, naročito ako je ono oštećeno krivičnim djelom, mora se obaviti na obazriv način i uz pomoć pedagoga psihologa ili drugog lica, da saslušanje ne bi štetno uticalo na dijete.

Prema opštim krivičnim procesnim odredbama, saslušanje svjedoka se mora snimati audiovizuelnim sredstvima u slučajevima kada se saslušavaju djeca žrtve krivičnog djela koja nisu navršila šesnaest godina života, te ako postoje osnove za bojazan da se svjedok neće moći saslušati na glavnom pretresu.⁵⁴

Posebni zakoni o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku obavezuju tužioce ili ovlaštene službene osobe da saslušanje obavljaju putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, a bez prisustva tužioca ili ovlaštene službene osobe u prostoriji gdje se svjedok nalazi. U skladu s tim odredbama tužilac će naložiti saslušanje svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, tako da se na glavnom pretresu može reproducirati ta snimka odnosno pročitati zapisnik o iskazu svjedoka. Navedenim odredbama štiti se dijete i njegovo pravo da svjedoči, s time da ono nije izloženo svim pogledima i pitanjima ovlaštenih službenih osoba koje po nalogu tužioca ispituju dijete ili tužiocu koji lično uzima izjavu od djeteta.

Prema ovim posebnim zakonima tužilac ili ovlaštena službena osoba djecu žrtve ili svjedoke u pravilu saslušavaju uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugih stručnih osoba. Dijete žrtva ili svjedok se može saslušati u svom stanu ili drugom prostoru u kojem boravi ili centru za socijalni rad, gdje se i tada razgovor snima putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka.

Iako u Bosni i Hercegovini ne postoje unifikovani standardi kojima se definišu tehnički uslovi koje uređaji za prenos slike i zvuka moraju ispunjavati niti ko i na koji način njima rukuje,⁵⁵ ovom prilikom preporučujemo da se saslušanje djeteta, u pravilu,

⁵¹ Moore M. and Randel B. *Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems: A training manual and reference point for professionals and policymaker* (Penal Reform International, 2013), str. 65, dostupno na <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final%C2%ADHR.pdf> (zadnji put posjećeno 21. januara 2017).

⁵² ZKP FBiH, čl. 233, dodati; ZKP BD, čl. 218; ZKP BiH, čl. 218; ZKP RS, čl. 226.

⁵³ Vidi *supra*, poglavlje 1, dio 1.3. Primjenjivo domaće pravo.

⁵⁴ Čl. 104 ZKP FBiH; ZKP BiH, čl. 90; ZKP RS, čl. 155; ZKP BD, čl. 90.

⁵⁵ U Hrvatskoj, na primjer, podzakonskim aktima se detaljno regulišu ova pitanja, vidi: Pravilnik o snimanju dokazne ili druge radnje u prethodnom i kaznenom postupku („Narodne novine”, br. 85/2014). Dostupan na <https://pravosudje.gov.hr/pristup-informacijama-6341/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni-i-propisi-6354/kazneno-pravo/zakon-o-kaznenom-postupku/6603>.

Primjer dobre prakse
Island: „Barnhaus” ili
„Dječija kuća”⁵⁶

Na Islandu su radi izbjegavanja višestrukih ispitivanja djeteta koja obavljaju razne ustanove i organizacije ustanovljene tzv. „Dječije kuće”, da bi se kod traumatizovanog djeteta stvorio osjećaj sigurnosti a u isto vrijeme omogućila koordinacija svih institucija koje rade na slučajevima seksualnog zlostavljanja djece. U tim kućama se obavlja razgovor s djetetom žrtvom. Razgovor vrši stručna osoba koja je obučena da obavlja forenzički intervju dok predstavnici različitih institucija (policajci, tužioc, socijalni radnici, advokati,) putem video-linka posmatraju i slušaju razgovor. Na taj način se osigurava provođenje istrage bez ugrožavanja najboljeg interesa djeteta.

obavlja u prostorijama opremljenim za saslušanje djeteta u kojima već postoji instalirana oprema. Na taj način, saslušanjem djeteta u prostorijama opremljenim u tu svrhu, osigurava se zaštita najboljeg interesa djeteta s jedne strane, dok se s druge strane osigurava upotreba tako pribavljenog

dokaza u kasnijim fazama postupka. Naravno, postoje situacije kada je neophodno dijete saslušati i u njegovom stanu ili drugom prostoru. U tim slučajevima potrebno je preduzeti sve neophodne radnje da bi se osiguralo adekvatno saslušanje djeteta putem uređaja za prenos slike i zvuka bez prisustva tužioca odnosno službenog lica u prostoriji s djetetom, po potrebi organizovati prenos opreme u prostorije na kojima se vrši saslušanje kao i sve druge neophodne radnje koje omogućavaju saslušanje djeteta u skladu s procesnim pravilima za provođenje te radnje.

U krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece istragu mora voditi tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba a u istražnim radnjama moraju postupati specijalizirane ovlaštene službene osobe koje su stekle posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba. Saslušanje djeteta treba obaviti uz pomoć stručnih osoba i u skladu sa pravilima o izvođenju forenzičkog intervjua.⁵⁷

Zakoni o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka⁵⁸ definišu dijete kao ugroženog svjedoka. Ti zakoni nameću obavezu tužiocu da obavijesti centar za socijalni rad o uključenju ugroženog svjedoka u sudski postupak i omogućiti pružanje pomoći tog organa u toku postupka kao i psihološku pomoć svjedoku.⁵⁹ Pojedini sudovi donijeli su i poslovni-

ke o primjeni mjera zaštite svjedoka uključujući tu i mjere koje se odnose na ugrožene svjedoke.⁶⁰

Treba imati u vidu da, prema opštim procesnim odredbama, svjedočenje mogu odbiti dijete ili usvojenik osumnjičenog odnosno optuženog.⁶¹ Štaviše, kao svjedok se ne može saslušati maloljetno lice koje s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposobno da shvati značaj prava da ne mora svjedočiti niti se na takvom iskazu, ako je dat, može zasnovati odluka. Stoga se u takvim situacijama mora prethodno utvrditi da li je dijete svjedok sposobno razumjeti ovu blagodan, na koju se mora upozoriti prije

saslušanja.

Komentarišući slične odredbe hrvatskog zakonodavstva, Kujundžić objašnjava da se za takvo utvrđenje mora „zatražiti mišljenje stručne osobe” jer, kako se to dalje objašnjava, „za takvu procjenu nije dovoljno znanje tužioca ili ovlaštene službene osobe koja po ovlaštenju tužioca ispituje dijete na čiju štetu je učinjeno krivično djelo”.⁶² Ovo objašnjenje je svakako primjenjivo i na procesna rješenja u BiH. O modalitetima primjene ovog objašnjenja govorićemo više u nastavku.

4.3.1 Planiranje saslušanja djeteta

Radi osiguranja najboljeg interesa djeteta i sprečavanja sekundarne viktimizacije djeteta, tužilac treba da koristi sve raspoložive procesne odredbe da bi osigurao da se dijete svjedok, a naročito dijete žrtva ispita već u fazi istrage, da se taj razgovor s djetetom snimi, da bi se kasnije mogao koristiti kao dokaz u postupku pred sudom.

U tom smislu tužilac se treba starati da ostvari kvalitetnu saradnju sa specijalizovanim ovlaštenim službenim licima, sa stručnim savjetnicima/ službenicima za podršku svjedoka, ukoliko oni postoje u tužilaštvu, te s centrima za socijalni rad čija je zakonska obaveza da pruže pomoć svjedoku.⁶³

⁵⁶ Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems, str. 66.

⁵⁷ Vidi *supra*, poglavlje 2. Takode ZZPDMKP RS, čl. 186 st. 2; ZZPDMKP BDBiH, čl. 186 st. 2; ZZPDMKP FBiH, čl. 187 st. 2. naglašavaju da se saslušanje u pravilu obavlja uz pomoć stručnih lica, dok odredbe opštih procesnih zakona jasno nalažu da se saslušanje maloljetne osobe mora sprovesti uz pomoć stručnog lica ZKP FBiH, čl. 100. st. 4; ZKP BDBiH čl. 86. st. 4; ZKP BiH, čl. 86. st. 4. i ZKP RS 151. st. 4.

⁵⁸ Vidi poglavlje 1, dio 1.3. Primjenjivo domaće pravo.

⁵⁹ Up. npr. član 6. ZS BiH.

⁶⁰ Vidi npr. Poslovnik o primjeni mjera zaštite svjedoka u sudovima RS koji je donio Vrhovni sud RS („Službeni glasnik RS”, br. 64/2013).

⁶¹ Vidi npr. član 9. stav (1) a) i b). ZKP FBiH.

⁶² L. Petõ-Kujundžić: „Dijete kao svjedok”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 111-118.

⁶³ Vidi čl. 7. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka (ZZS) FBiH, čl. 6. ZZS BiH, ZZS RS, ZZS BD.

Test 11

1. Navedite prednosti planiranja saslušanja djeteta u fazi istrage?

2. Koje aktivnosti planiranje saslušanja obuhvata ?

3. Ko je dužan da se u toku istrage stara o pružanju stručne, psihološke i socijalne pomoći djetetu svjedoku?

Iskustva drugih zemalja potvrđuju važnost planiranja uzimanja izjave od djeteta žrtve ili svjedoka krivičnog djela.⁶⁴ Pomnim planiranjem saslušanja djeteta u fazi istrage postižu se višestruki ciljevi. Prije svega, na taj način se umanjuje sekundarna viktimizacija djeteta. Zatim, saslušanjem djeteta svjedoka neposredno ili nakon malog protoka vremena od učinjenog krivičnog djela smanjuje se vjerovatnoća da dijete zaboravi činjenice koje su bitne za krivični postupak. Konačno, uz pravilno planiranje saslušanja djeteta u fazi istrage osigurava se dobijanje kvalitetnog iskaza djeteta, koji može predstavljati bitan dokaz na sudu.

Primjer dobre prakse Zajednički istražni intervju

U Škotskoj se ispitivanje djeteta za koje se sumnja da je bilo žrtva zlostavljanja obavlja nakon odluke donesene u tom smislu, kroz takozvani zajednički istražni intervju. Obavljanje ovog zajedničkog istražnog intervjua je u cijelosti povjerenopoliciji i službama socijalne zaštite. Nadležne vlasti u Škotskoj su pripremile detaljna uputstva za obavljanje te vrste intervjua. Uputstva su bazirana na principu da svako dijete ima pravo na slobodu od zlostavljanja i eksploatacije.

Za više informacija pogledajte: Scottish Executive, *Guidance on Joint Investigative Interview in Scotland*; 2011, dostupno na: www.scotland.gov.uk.

S tim u vezi treba naglasiti da ovlašteno službeno lice i tužilac moraju usko sarađivati u ovoj fazi postupka, i u skladu s najboljim praksama zajedno planirati saslušanje djeteta uz pomoć stručne osobe, kao i odlučiti ko će od njih vršiti saslušanje djeteta a ko ostati da prisustvuje tom saslušanju.

Planiranje saslušanja djeteta svjedoka u fazi istrage obuhvata niz aktivnosti koje se mogu odnositi na procjenu potrebe djeteta svjedoka, utvrđivanje plana saslušanja djeteta, pribavljanje anamneze porodičnih prilika, određivanje mjesta i vremena saslušanja, itd.⁶⁵

Te aktivnosti, naravno, nije moguće sve navesti nego će one zavisiti od svakog konkretnog slučaja, ali prilikom njihovog obavljanja princip najboljeg interesa djeteta se mora poštovati.

U skladu s odredbama propisa o zaštiti svjedoka i podzakonskih akata za njihovu provedbu, tužilac u fazi istrage te sve do potvrđivanja optužnice je u obavezi da omogućava pružanje stručne, psihološke i socijalne pomoći svjedoku.⁶⁶ S tim u vezi tužilac treba omogućiti stručnom osoblju da izvrši procjenu potreba svjedoka i da mu tu procjenu dostavi na razmatranje, te da na osnovu nje on pristupi planiranju saslušanja djeteta i pripremi plana saslušanja. U ovoj fazi tužilac treba da pribavi i mišljenje stručne osobe o sposobnosti djeteta da shvati blagodat nesvjedočenja. Takvo mišljenje se može zatražiti i od stručnih osoba u tužilaštvu. Ukoliko u tužilaštvu ne

⁶⁴ Vidi *supra*, 2.3.2, takođe vidi, npr. Scottish Executive, *Guidance on Joint Investigative Interview in Scotland*, 2011, dostupno na: www.scotland.gov.uk.

⁶⁵ Vidi *supra*, 2.3.2. Faze intervjua.

⁶⁶ Vidi npr. član 7. Poslovnika o primjeni mjera zaštite svjedoka u sudovima RS ili član 6. ZZS BiH.

Primjer dobre prakse Sobe za ispitivanje djeteta⁷¹

U Poljskoj postoje posebne prostorije koje služe za saslušanje djece žrtava i svjedoka. Saslušanje obavlja sudija uz pomoć psihologa, dok su druga lica, kao što su tužilac, optuženi, branilac, prisutni u drugoj sobi koja je odvojena prozirnim ogledalom ili u kojoj se saslušanje može pratiti putem uređaja za prenos slike i zvuka. Same sobe za intervju su prilagođene djeci i posjeduju opremu za audiovizuelno snimanje.

U Bugarskoj postoje tzv. *Plave sobe*. Riječ je o prostorijama koje su podijeljene na dva dijela s jednostranim ogledalom. U jednoj dijelu se nalazi dijete i psiholog a u drugom sve ostale zainteresovane stranke, koje mogu pratiti šta se dešava u dijelu u kojem se nalazi dijete. U različite dijelove prostorije se ulazi kroz različite ulaze čime se onemogućuje kontakt djeteta i osumnjičenog. Korištenje Plave sobe od pružaoца usluga mogu zatražiti kako istražni organi tako i sud, a sobe se, pored krivičnog postupka, koriste i u građanskim postupcima u kojima se odlučuje o pravima i interesima djeteta.

postoji stručna osoba, tužilac će zatražiti da podatke prikupe stručna lica organa starateljstva, odnosno u svrhu saslušanja djece i maloljetnika može i angažovati stručno lice (socijalne pedagoge–defektologe, socijalne radnike i psihologe) iz drugih odgovarajućih ustanova.

Planiranju saslušanja djeteta može svakako pomoći i anamneza porodičnih prilika, informacije pribavljene od drugih osoba koje poznaju dijete, od nastavnika, pedagoga ili drugih osoba. Sve te informacije su bitne i za određivanje vremena i mjesta saslušanja djeteta. Naime, radi izbjegavanja traumatiziranja djeteta, s jedne strane i pribavljanja relevantnih informacija od djeteta, s druge strane, neophodno je utvrditi navike i rutinu djeteta⁶⁷ (vrijeme odlaska u školu, vrijeme pohađanja vannastavnih aktivnosti, uobičajeno vrijeme za jelo i sl.). Izbjegavanje narušavanja **navika i rutine djeteta** doprinosi djetetovom osjećaju sigurnosti i izbjegavanju dodatne štete ili traume i samim tim njegovoj većoj otvorenosti i spremnosti da pruži relevantne informacije.

U tom pogledu i **izbor mjesta saslušanja** djeteta je bitan.⁶⁸ Prethodno pribavljene informacije svakako mogu

⁶⁷ Vidi *supra*, 2.3.2.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Ova situacija je zamisliva npr. kod slučajeva nasilja u porodici, trgovine ljudima i drugih oblika zlostavljanja.

⁷⁰ Vidi *supra*, 4.3.

biti od pomoći prilikom odlučivanja izbora mjesta saslušanja djeteta. I tom prilikom, kada je u pitanju izbor mjesta saslušanja, najbolji interes djeteta mora biti odlučujući.

U odsustvu posebno opremljenih prostorija za saslušanje djeteta u tužilaštvu ili policijskoj agenciji, logičan izbor za obavljanje saslušanja djeteta će najvjerojatnije biti prostorije centra za socijalni rad, dom djeteta ili pak sigurna kuća ili sklonište,⁶⁹ odnosno neko drugo mjesto gdje se dijete nalazi u sigurnim uslovima i okruženju koji minimiziraju posljedice koje saslušanje može imati na dijete. U tim slučajevima neophodno je planirati i preduzeti sve gore spomenute neophodne mjere kojima će se osigurati da se saslušanje djeteta sprovodi u skladu s procesnim pravilima.⁷⁰

4.3.2 Saslušanje djeteta u fazi istrage

U prethodnim dijelovima ovog priručnika već je navedeno da se saslušanje djeteta obavlja uz pomoć stručnih osoba, u prostoriji u kojoj nije prisutan tužilac ili ovlašteno službeno lice, i putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka. Saslušanje se mora snimiti kada je riječ o djeci mlađoj od 16 godina i kada su ona oštećena krivičnim djelom ali je preporučljivo primijeniti odredbe o obaveznom snimanju i na sva lica mlađa od 18 godina.

Kad se saslušavaju djeca i maloljetnici uz pomoć stručnih lica, u praksi, a posebno u toku istrage javlja se po našem mišljenju pogrešna dilema ko saslušava dijete, odnosno ko je ovlašten za vođenje postupka. S tim u vezi treba primijetiti da zakonske odredbe jasno preciziraju da saslušanje djeteta svjedoka vrše tužilac ili ovlašteno službeno lice.⁷² Stručna lica po prirodi svoje struke bolje razumiju djecu,

čime doprinose da se zaštiti njihov interes i izbjegnu štetne posljedice i njihova osnovna uloga se sastoji u tome da pomognu organu koji vodi postupak da saslušava dijete.⁷³ Način na koji će se obavljati samo saslušanje djeteta i u čemu će se sastojati pomoć stručnog lica se mora odrediti u fazi planiranja saslušanja, uzimajući u obzir ciljeve krivičnog postupka i najbolji interes djeteta.

Primjeri iz prakse drugih zemalja

Zakonom o maloljetničkom pravosuđu i dokazima u krivičnom postupku iz 1999 (*Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*) u **Engleskoj i Velsu** uvedena je norma o ispitivanju ugroženih svjedoka, uključujući i djecu, putem takozvanog ovlaštenog posrednika (*Registred Intermediary*). Ovlašteni posrednici su stručna lica koja imaju znanja iz psihologije djeteta, defektologije, pedagogije ili slične oblasti. Njihova osnovna zadaća je da omoguću uspješnu komunikaciju između djeteta i osobe koja ga ispituje i osiguraju da se ispitivač i dijete međusobno razumiju. Oni pomažu sudu i istražnim organima da na odgovarajući način ispituju

dijete ili drugog ugroženog svjedoka sačinjavanjem sveobuhvatne procjene komunikacijskih sposobnosti i potreba ugroženog svjedoka koja uključuje i preporuke o primjerenom načinu ispitivanja tog svjedoka.⁷⁴

U **Hrvatskoj**, u skladu s odredbama *Zakona o sudovima za mladež*,⁷⁵ sudija istrage za mladež provodi dokazno ročište uz pomoć stručnih osoba. S obzirom na to da dijete nema direktan kontakt sa sudnicom, razgovor s djetetom obavlja stručna osoba, a sva dodatna pitanja sudije ili stranaka, uz prethodnu saglasnost i odobrenje sudije, postavljaju se preko stručne osobe. Stručna osoba pitanja, prema potrebi, prilagođava djetetovom uzrastu.⁷⁶

1,2

Prostorije u kojima se obavlja razgovor sa djetetom uz prisustvo stručnog savjetnika

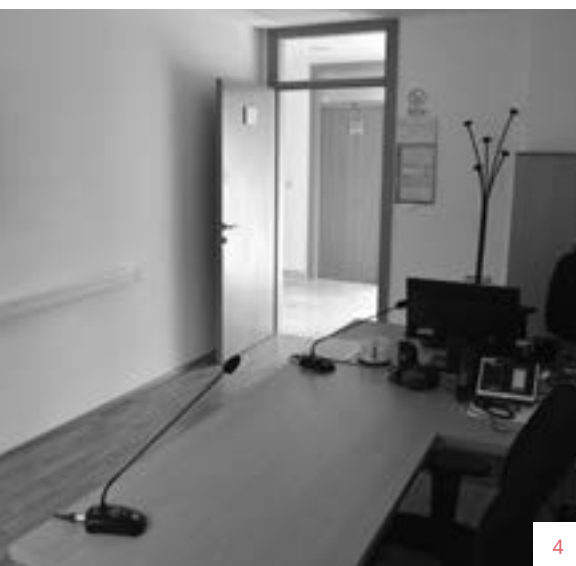
3,4

Oprema koja se koristi za praćenje i snimanje razgovora sa djetetom koja se nalazi u odvojenoj prostoriji

5

Dvosmjerni komunikacijski uređaj za uspostavljanje veze između stručnog savjetnika i tužitelja/tužiteljice tokom obavljanja razgovora sa djetetom

Zakoni o zaštiti i postupanju prema djeci i maloljetnicima u krivičnom postupku ne ostavljaju mogućnost saslušanja djeteta mlađeg od 16 godina bez upotrebe uređaja za prenos slike i zvuka. Iako su zakoni doneseni, sva tužilaštva i sve policijske stanice ne posjeduju potrebnu tehničku opremu.⁷⁷ S druge strane, međutim, potrebno je naglasiti da mnoge policijske agencije kao i tužilaštva raspolažu kako s potrebnom opremom tako i s opremljenim prostorijama za saslušanje djece. Tako u Republici Srpskoj „posebne prostorije imaju svi centri javne bezbjednosti, kao i Uprava za policijsko obrazovanje”.⁷⁸ Prema izvještaju VSTS-a za 2015. godinu, videokonferencijskim sistemom je povezano 19 sudova i 15 tužilaštva

va kao i sam VSTS.⁷⁹ S obzirom na postojanje ovog videokonferencijskog sistema, moguće je saslušavati svjedoke u istragama koje provode različita tužilaštva. Uzimajući u obzir postojanje ovog sistema u pravosudnim institucijama BiH, opremljenost policijskih stanica posebnim prostorijama, kao i odredbe posebnih zakona koje dozvoljavaju saslušavanje djeteta mlađeg od 16 godina na bilo kojem mjestu, tužiocima su otvorene mogućnosti da saslušaju dijete putem uređaja za prenos slike i zvuka čak i u onim slučajevima kada u nadležnom tužilaštvu ili policijskoj agenciji ne postoje posebne prostorije za saslušanje ili nedostaje oprema.

71 Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems, str. 65.

72 ZZZPDMKP RS, čl. 186 st. 2; ZZZPDMKP BDBiH, čl. 186 st. 2; ZZZPDMKP FBiH, čl. 187 st. 2.

73 Uporedi: O. Perić, „Komentar Zakona o maloletnim učincima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica” „Službeni glasnik”, Beograd, 2005. god.

74 Za više informacija vidi: *Making the Most of Working with an Intermediary*, dostupno na <http://lexiconlimited.co.uk/wp-content/uploads/2014/11/intermediary-toolkit-update-251114.pdf>.

75 Tekst ovog zakona i pratećih podzakonskih akata, uključujući i Pravilnik o radu stručnih suradnika izvanpravne struke na poslovima delinkvencije mladih i kaznenopravne zaštite djece u državnim odvjetništvima i na sudovima, dostupan je na <https://pravosudje.gov.hr/pristup-informacijama-6341/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni-i-propisi-6354/kazneno-pravo/zakon-o-sudovima-za-mladez-6605/6605>.

76 Za više informacija vidi: L. P. Kujundžić, Suradnja stručnjaka u radu sa djecom svjedocima i žrtvama kaznenih djela, Ured UNICEF-a za Hrvatsku (Zagreb, 2016), dostupno na <http://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2016/01/Suradnja-stru%C4%8Dnjaka-u-radu-s-djecom-svjedocima-i-%C5%BErtvama-kaznenih-djela-priru%C4%8Dnik.pdf>.

77 Vidi: M. Smith Hrlje i S. Tošić, *Jednak pristup pravdi djece u Bosni i Hercegovini* (UNICEF, novembar 2015, Sarajevo), str. 100.

78 Grbić-Pavlović, str. 38.

79 Spisak institucija povezanih videokonferencijskim sistemom se može naći na <http://vsts.pravosudje.ba/>.

80 Uporedi B. Mitchels, *Let's Talk. Developing effective communication with child victims of abuse and human trafficking. Practical handbook for social workers, police and other professionals* (UNICEF and UNMIK/Government of the UN Administered Province of Kosovo Ministry of Labour and Social Welfare, September 2004), str. 33.

81 Uporedi sa *supra* 2.4.2. Faze intervjua, faze 2 do 4.

Test 12

1. U kojem slučaju tužilac može da vrši nadzor nad istragom?

2. Da li je tužilac dužan prikupljati dokaze o učinjenoj šteti djetetu?

Bez obzira gdje se saslušanje vrši, tužilac ili ovlašteno službeno lice se mora postarati da se prethodno utvrdi da li su uređaji za prenos slike i zvuka, odnosno audiovizuelno snimanje u funkciji. Dobra praksa pokazuje da je korisno da se tužilac odnosno ovlašteno službeno lice, iako neće biti prisutan u prostoriji gdje se dijete saslušava, prethodno predstavi i upozna s djetetom.⁸⁰

Prije samog saslušanja djetetu se treba objasniti cilj saslušanja, ko će biti prisutan u prostoriji za saslušanje, a ko u drugoj prostoriji. Djetetu takođe treba objasniti da će se saslušanje snimati i na koji način će se taj snimak kasnije koristiti.⁸¹

U toku samog saslušanja dijete treba ohrabrivati korištenjem primjerenih pitanja da se slobodno prisjeti svih relevantnih činjenica odnosno da spontano daje informacije bitne za

Primjer dobre prakse Kanada

Neki pravni sistemi poznaju institut takozvane izjave o posljedicama krivičnog djela na oštećenog (*Victim Impact Statement*). U publikaciji pod nazivom „Pomaganje djetetu da bude svjedok na sudu, 101 stvar koja treba da se zna, kaže i uradi”,⁸² koju je podržalo Kanadsko ministarstvo pravde, nudi se lista pitanja koja se djetetu mogu postaviti da bi se utvrdile posljedice koje je krivično djelo ostavilo na njega:

- Kako si se osjećao/osjećala kad se to događalo?
- Kako se osjećaš sada?
- Da li je to što se dogodilo uticalo na:
 - *Tvoje raspoloženje*
 - *Strahove*
 - *Samopouzdanje*
 - *Odnose s drugim ljudima, porodicom*
 - *Tvoj uspjeh u školi*
 - *Način na koji spavaš (npr. noćne more, teškoće da se zaspj) itd.*

Informacije o pravima žrtava i svjedoka

Prilikom formulisanja imovinskopravnog zahtjeva roditeljima, usvojiojcima ili starateljima djece žrtava krivičnog djela može biti od pomoći letak s praktičnim uputstvima žrtvama i svjedocima krivičnih djela kao i obrazac za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva koje je izradila Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Ovi dokumenti se mogu naći na stranici Visokog sudskog i tužilačkog savjeta Bosne i Hercegovine.

Letak

(http://pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=17590)

Obrazac

(http://www.pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet?p_id_doc=16473)

krivični postupak.⁸³

Prilikom uzimanja izjave od djeteta, tužilac mora imati u vidu i obavezu da prikupi dokaze o imovinskopravnom zahtjevu.⁸⁴ U slučaju djece žrtava

krivičnog djela, naročito onih koji se odnose na zlostavljanje, izjava djeteta o tome kako je krivično djelo uticalo na njega može pomoći sudu u donošenju odluke o imovinskopravnom zahtjevu.⁸⁵

Neophodno je saslušanje i završiti na primjeren način, zahvaliti se djetetu na uloženom naporu i obavijestiti ga o postojećim službama ili organizacijama koje mu mogu pružiti podršku.⁸⁶

Od velike pomoći tužiocima i ovlaštenim službenim licima mogu biti i nevladine organizacije specijalizovane da pružaju pomoć svjedocima. Širom Bosne i Hercegovine uspostavljene su mreže za podršku svjedocima-žrtvama koje okupljaju različite aktere, kako iz nevladinog tako i vladinog sektora. Cilj uspostave ovih mreža je da pravovremeno obezbijede svaku vrstu podrške svjedocima i žrtvama.⁸⁷

⁸² A. Cunningham, L. Stevens, *Helping a child be a witness in court: 101 things to know, say & do*, (Centre for Children & Families in the Justice System, 2011, London Family Court Clinic, Inc.), str. 28.

⁸³ Vidi: 2.4.2 *Faze intervjuja*, faze 5 do 7. Takođe vidi: 2.3.1 *Tipovi pitanja*.

⁸⁴ ZKP BiH, čl. 197. st. 1; ZKP BD, čl. 197. st. 1; ZKP FBiH, čl. 211. st. 1; ZKP RS, čl. 107. st. 1.

⁸⁵ Vidi *infra*, 4.7.2

⁸⁶ Vidi: *Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems*, str. 66, te 2.4.2 *Faze intervjuja*, faza 8.

⁸⁷ Za dodatne informacije vidi: <http://svjedocipravdapristup.com/index.php/lat/>.

⁸⁸ *Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems*, str. 63.

4.4 Asistencija djetetu žrtvi i svjedoku

Dijete koje je žrtva ili svjedok krivičnog djela može trpjeti ozbiljne posljedice po svoj fizički i psihički razvoj, stoga dijete, njegov zakonski zastupnik ili staratelj imaju pravo da budu obaviješteni što ranije o mogućnostima dobijanja socijalne psihološke ili pravne podrške pomoći ili zaštite.⁸⁸ Stoga svi oni koji dolaze u kontakt s djecom žrtvama ili svjedocima krivičnog djela, a naročito ako je riječ o prvom kontaktu, moraju biti upoznati s pravima koja pripadaju djeci žrtvama i svjedocima krivičnog djela i moraju imati informacije o načinima ostvarivanja tih prava.

Značajna uloga u pružanju zaštite i pomoći djeci žrtvama i svjedocima pripada centrima za socijalni rad. Najvažnije mjere koje centar za socijalni rad, kao organ starateljstva, mora odrediti u smislu zaštite žrtve jesu mjere porodično-pravne intervencije, oblici i mjere socijalne zaštite, te usluge socijalnog rada. Usluge socijalnog rada, u najširem smislu, podrazumijevaju da će žrtva i njena porodica dobiti savjetodavno-terapijsku uslugu sa svrhom pružanja pomoći u prevazilaženju teškoća ili ublažavanju posljedica slučaja nasilja.

Usluge socijalnog rada koje centri za socijalni rad pružaju samostalno ili u

Primjer dobre prakse

Iako je maloljetna N. N. izuzeta iz biološke porodice, uzimajući u obzir da je majka pokazala zainteresovanost za aktivno učešće u rješavanju problema koje dijete ima, majci je rješenjem propisan pojačan nadzor, te smo je obavezali na terapiju u porodičnom savjetovalištu. Tokom ovog procesa, a do završetka postupka protiv oca, majka će raditi na izgradnji sopstvenih roditeljskih kapaciteta zajedno s porodičnim terapeutom.

saradnji s drugim institucijama su:

- usluge savjetovanja;
- usluge posredovanja i zastupanja;
- usluge podrške i praćenja osoba u stanju socijalne potrebe.

Ukoliko je dijete žrtva roditelja, hitna intervencija podrazumijevaće donošenje odluke o privremenom starateljstvu, odluke o privremenom zbrinjavanju djeteta i pokretanje sudskih postupaka. Smatra se da postoji potreba za hitnom mjerom ukoliko je dijete u ozbiljnoj i neposrednoj opasnosti, ako je dijete na bolničkom liječenju, a postoji razumna sumnja da bi otpuštanjem ili predajom roditeljima dijete bilo izloženo neposrednoj opasnosti,

te ukoliko postoji dokaz ili potvrda da okolnosti nalažu oduzimanje djeteta od roditelja.

Ovaj postupak je moguće provesti po skraćenoj proceduri, ali je dejstvo mjere ograničenog i privremenog karaktera. Pod istim uslovima može se, ukoliko je to potrebno na terenu, donijeti i usmeno rješenje, koje se u najkraćem roku mora formalizovati i pisanim dokumentom. Cilj te mjere je da se u najkraćem mogućem roku otkloni opasnost i osigura bezbjednost djeteta, dok se provedu odgovarajući postupci u skladu sa zakonom.

Nakon što donese odluku o *privremenom starateljstvu*, centar za socijalni rad imenovaće i staratelja djetetu. Nakon toga, stručni tim centra razmatraće okolnosti slučaja, te će odabrati oblik zaštite djeteta koji u najvećoj mjeri odgovara potrebama i interesu djeteta. Kada roditelji grubo zanemaruju ili zlostavljaju dijete, te je usljed toga nastala štetna posljedica za dijete, centar za socijalni rad će, paralelno s određivanjem starateljstva nad djetetom, nadležnom sudu *podnijeti tužbu za oduzimanje roditeljskog prava*, odnosno preduzeti radnje u skladu sa propisima o zaštiti nasilja u porodici.

Organ starateljstva dužan je obavijestiti nadležno tužilaštvo o uočenom zlostavljanju djeteta.

U slučajevima kada su život i zdravlje ugroženi postupcima trećih lica, roditelji su dužni da osiguraju hitne mjere

Primjer dobre prakse

S obzirom da je stručni tim donio zaključak da je u ovom trenutku protiv interesa djeteta povratak u primarnu porodicu, a da maloljetnica napušta bolničko liječenje, te da joj je neophodan adekvatan smještaj, dijete će se zbrinuti u hraniteljskoj porodici, a majci će se omogućiti kontakt s djevojčicom u prisustvu stručnog radnika centra u službenim prostorijama centra za socijalni rad.

bezbjednosti, ali ukoliko oni nisu to u mogućnosti, ove mjere preduzeće organ starateljstva uz prethodnu saglasnost i dogovor s roditeljima. Ako se radi o djetetu koje je bez roditeljskog staranja, ove mjere i intervencije preduzeće se uz saglasnost staratelja.

Na osnovu procjene da je jedini način obezbjeđenja sigurnosti djeteta *smještaj u hraniteljsku porodicu* ili ustanovu socijalne zaštite, organ starateljstva će donijeti i odluku o najboljem načinu zbrinjavanja žrtve. Ova odluka mora da se donese bez odlaganja, a najdalje u roku od dvadeset četiri časa od saznanja o postojanju potrebe.

Zaštita djeteta koje je zbrinuto u hraniteljskoj porodici suštinski se ne razlikuje od zaštite koja se primjenjuje prema djeci koja žive u biološkim porodicama. Identične mjere koje se primjenjuju prema roditeljima koji zanemaruju ili zlostavljaju svoju djecu primjenjuju se i prema hraniteljima koji učine spomenuto djelo, te se dijete u najkraćem roku izmješta iz hraniteljske porodice.

4.5 Suđenje

4.5.1 Opšte napomene

Susret s pravosudnim sistemom te svjedočenje i za odrasle osobe predstavlja vrlo neprijatno, nerijetko i traumatično iskustvo pogotovo ako su svjedoci ujedno i žrtve teških krivičnih djela. Ovo se dešava bez obzira na to što odrasli imaju neka znanja ili pretpostavke o pravnom sistemu, razumiju uloge, dužnosti i obavezu svjedočenja. Djeca generalno o tome ne moraju znati ništa i njihovo poimanje pravde i sistema u kojem se ona provodi bitno se razlikuje od poimanja odraslih. Stoga je bitno da suđenja⁸⁹ koja uključuju djecu svjedoke i žrtve krivičnog djela budu provedena na način prilagođen djeci i njihovim potrebama. Ovi postupci se moraju provesti hitno uz adekvatnu primjenu mjera kojima se osigurava zaštita privatnosti djeteta žrtve i/ili svjedoka krivičnog djela. Dijete i maloljetnik

trebaju biti saslušani što prije jer se protekom vremena potiskuju sjećanja na događaj koji žele da zaborave. Neopravdano i nepotrebno dugo trajanje postupka može doprinijeti da dijete bude dodatno viktimizirano i stigmatizirano zbog reakcije sredine koja na različite načine vidi i interpretira njegovu ulogu u konkretnom događaju.⁹⁰ Naravno, potrebno je naglasiti da se kao svjedok ne može saslušati dijete koje, s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost, nije sposobno da shvati značaj prava da ne mora svjedočiti, niti se na takvom iskazu može zasnovati sudska odluka. Takođe, svjedočenje može odbiti dijete optuženog. Sud je dužan da dijete svjedoka koje je u srodstvu s optuženim prvo upozori na blagodet zakona da ne svjedoči. Djetetu svjedoku se to pitanje treba postaviti na način koji nije sugestivan a koji je u skladu s njegovim uzrastom, razumljiv i nedvosmislen.

U krivičnom postupku protiv punoljetnih učinilaca krivičnog djela u kojem se djeca i maloljetnici pojavljuju kao svjedoci, takođe važi pravilo koje se odnosi na to da se ne smije objaviti tok krivičnog postupka ni odluka donesena u tom postupku,

⁸⁹ Izraz suđenje u ovom kontekstu odnosi se kako na pojmove glavni pretres, glavnu raspravu, ročište tako i na cjelokupan proces suđenja.

⁹⁰ Priručnik za obuku sudija i tužilaca o odredbama Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine, grupa autora, Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH, 2014. god.

niti se može u svrhu objavljivanja vršiti video i audiosnimanje. Može se objaviti pravosnažna presuda, ali bez navođenja **imena maloljetnika i drugih podataka** iz kojih bi se mogao utvrditi njihov identitet.

Saslušanje djeteta na sudu treba biti u obliku razgovora, a ne ispitivanja.⁹¹ Kako smo prethodno naglasili, u svrhu zaštite djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom primjenjuju se i odgovarajuće odredbe zakona kojim se propisuje zaštita svjedoka u krivičnom postupku.⁹² Prema tim propisima dijete se, po sili zakona, smatra ugroženim svjedokom. U toku glavnog pretresa sud može saslušati ugrožene svjedoke u najskorije moguće vrijeme, uz mogućnost da sasluša te svjedoke drukčijim redosljedom od onog koji je utvrđen opštim procesnim zakonom. Sud će u odgovarajućoj mjeri kontrolisati način ispitivanja svjedoka, kada se ispituje ugroženi svjedok, posebno u cilju zaštite svjedoka od uznemiravanja i uzbunjivanja. Slijedom navedenog proizilazi da je način saslušanja svjedoka identičan pravilima procesnog zakona (op. direktno i unakrsno ispitivanje). Prema propisima o zaštiti svjedoka sud može izuzetno, uz saglasnost stranaka i branioca, saslušati ugroženog svjedoka tako što će mu direktno postavljati pitanja u ime stranaka i branioca. Kada se ta odredba dovede u vezu s odredbama posebnih zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (*lex specialis*), onda je vidljivo da zakon *lex specialis* poznaje samo mogućnost

saslušanja posredstvom suda.⁹³ Prema tom propisu saslušanje djeteta ili maloljetnika se obavlja tako da se pitanja postavljaju posredstvom suda, a po potrebi uz pomoć stručnog lica. Dakle, potrebno je da prethodno stranke i branilac svoja pitanja formulišu u pisanoj formi i dostave sudu, nakon čega sud postavlja pitanja svjedoku ili ih prenosi stručnom licu da pitanja po potrebi prilagodi kako bi ih svjedok razumio i na njih odgovorio. Nadalje, dok zakon *lex specialis* predviđa obavezno saslušanje svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, nasuprot tome Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku predviđa fakultativnu mogućnost da sud ocijeni opravdanost razloga da se svjedok ispita putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka. Treba

⁹¹ Opšti komentar br. 12 Komiteta za prava djeteta, paragraf 43.

⁹² Vidi *supra*, 1.3. *Primjenjivo domaće pravo*; riječ je naravno o propisima o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku.

⁹³ Saslušanja djeteta samo posredstvom suda propisuju odgovarajući propisi u RS i BDBIH, međutim član 187. stav 4. Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom maloljetnicima relativizuje FBIH ovo rješenje tako što propisuje da se saslušanje „djeteta ili maloljetnika obavlja tako da se pitanja **moгу** postavljati posredstvom suda, a, po potrebi, uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe”.

⁹⁴ Vidi čl. 149. st. 5. ZKP RS; čl. 84. st. 5. ZKP BD; čl. 84. st. 5. ZKP BiH; čl. 98. st. 5. ZKP FBiH.

⁹⁵ Vidi npr. ZZS čl. 5.

⁹⁶ Više informacija o zakonodavstvu i pružaocima besplatne pravne pomoći se može naći na <http://mrezapravnepomoci.org/ba/>.

Primjeri dobre prakse

U Hrvatskoj za krivična djela za koja je propisana kazna zatvora pet godina ili teža, kao i kada je učinilac krivičnih djela protiv polne slobode i krivičnih djela protiv polnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, srodnik djeteta u uspravnoj lozi, srodnik u pobočnoj lozi do trećeg stepena, srodnik po tazbini do drugog stepena zaključno, usvojjilac, djetetu žrtvi krivičnog djela, ukoliko dijete nema izabranog punomoćnika, sud punomoćnika postavlja po službenoj dužnosti. Isti se postavlja iz reda advokata i mora imati izraženu sklonost za pitanje maloljetnika te vladati osnovnim znanjima s područja kriminologije, socijalne pedagogije, psihologije mladih i socijalnog rada za mlade osobe. U ostalim slučajevima, ako sudija istrage za mlade, odnosno predsjednik savjeta za mlade utvrdi da je radi zaštite prava i interesa djeteta žrtve potrebno postaviti mu punomoćnika, podnijet će prijedlog predsjedniku suda da postavi punomoćnika djetetu.

još naglasiti da se prema opštem procesnom zakonu, ukoliko je očito da svjedok sam nije u stanju da koristi svoja prava u vrijeme saslušanja i ako njegovi interesi ne mogu biti zaštićeni na drugi način, svjedoku određuje advokat za savjetnika, odlukom suda, za vrijeme trajanja saslušanja.⁹⁴

Pored toga, sud, kao i tužilac i drugi organi koji učestvuju u postupku su u obavezi da po službenoj dužnosti pouče dijete kao ugroženog svjedoka o mjerama zaštite svjedoka koje uključuju i pravo na pravnu pomoć u skladu sa zakonom.⁹⁵ U tom smislu sud treba podučiti dijete odnosno njegovog zakonskog zastupnika ili staratelja o mogućnostima ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć.⁹⁶

Takođe, u svrhu zaštite djeteta i maloljetnika oštećenih teškim krivičnim djelima i zakonom priznatog statusa ugroženog svjedoka, sud im rješenjem može odrediti status svjedoka pod prijetnjom ili status zaštićenog svjedoka u skladu s odgovarajućim odredbama propisa o zaštiti svjedoka i ugroženih svjedoka.

4.5.2 Procesne mjere zaštite djece žrtava i svjedoka

Procesne mjere za zaštitu djeteta svjedoka krivičnog djela i djeteta žrtve krivičnog djela od sekundarne viktimizacije u postupku pred sudom možemo podijeliti u tri grupe:

a) *Mjere predviđene opštim pravilima krivičnog postupka:*

- Isključenje javnosti iz sudnice;⁹⁷
- Princip zaštite privatnosti;
- Princip obazrivog postupanja.

b) *Mjere predviđene posebnim zakonima o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku:*

- Svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka bez prisustva optuženog, tužioca, branioca i suda;
- Ispitivanje posredstvom suda te po potrebi uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica;
- Svjedočenje djeteta mlađeg od 16 godina u stanu, drugom prostoru ili centru za socijalni rad.

c) *Mjere predviđene propisima o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka:*

- Osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći;⁹⁸
- Promjena redoslijeda saslušanja;⁹⁹
- Kontrola načina ispitivanja svjedoka od sudije ili predsjednika savjeta postavljanjem pitanja direktno u ime stranaka i branilaca;¹⁰⁰

Test 13

1. Šta sve uključuju oblici socijalne zaštite?

2. Navedite četiri cilja psihološke podrške djetetu svjedoku!

- Svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka;¹⁰¹
- Udaljavanje optuženog;¹⁰²
- Izuzeci od direktnog izvođenja dokaza;¹⁰³
- Ograničenja prava na pregled spisa i dokumentacije optuženom i njegovom braniocu;¹⁰⁴
- Dodatne mjere za osiguravanje anonimnosti svjedoka, privremena ili trajna anonimnost.¹⁰⁵

4.5.3 Korištenje ranijih iskaza

U pogledu korištenja zapisnika o iskazima koji su dati u istrazi, a u cilju zaštite ugroženog svjedoka, propisi o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku dozvoljavaju da se oni mogu pročitati i koristiti kao dokaz na glavnom pretresu čime se odstupa od principa neposrednosti da se svjedok sasluša

na glavnom pretresu ako bi pojavljivanjem na glavnom pretresu mogao biti izložen značajnoj duševnoj boli.

Iz navedenog proizilazi da u nastojanju da se zaštite prava i interesi svjedoka u određenom trenutku prava okrivljenog, garantovana članom 6. EKLJP, mogu biti ograničena. S tim u vezi potrebno je naglasiti da je ESLJP u svojoj praksi primijetio kako član 6. EKLJP eksplicitno ne zahtijeva da se uzmu u obzir interesi svjedoka i onih žrtava koje su pozvane da svjedoče. Međutim, njihov život, sloboda ili bezbjednost ili druga prava i interesi često mogu biti na kocki. Takvi interesi svjedoka i žrtava se u principu štite drugim, suštinski bitnim odredbama Konvencije, kao što je npr. član 8, koje impliciraju da bi države potpisnice

97 Čl. 251. ZKP RS; čl. 250. ZKP FBiH; čl. 235. ZKP BD; čl. 235. ZKP BiH. U skladu s opštim procesnim normama, sudija odnosno savjet, od otvaranja zasjedanja pa do završetka glavnog pretresa, može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka i branioca, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cio glavni pretres ili jedan njegov dio, ako je to potrebno, između ostalog, radi zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka.

98 Čl. 7. ZKS FBiH; čl. 6. ZKS BiH, RS, BD.

99 Čl. 8. ZKS FBiH; čl. 7. ZKS BiH, RS, BD.

100 Čl. 9. ZKS FBiH, čl. 8. ZKS BiH, RS, BD.

101 Čl. 10. ZKS FBiH, čl. 9. ZKS BiH, RS, BD.

102 Čl. 11. ZKS FBiH, čl. 10. ZKS BiH, RS, BD.

103 Čl. 12. ZKS FBiH, čl. 11. ZKS BiH, RS, BD.

104 Čl. 13. ZKS FBiH, čl. 12. ZKS BiH, RS, BD, primjenjiv na svjedoke pod prijetnjom.

105 Član 14. ZKS FBiH, čl. 13. ZKS BiH, RS, BD, primjenjuje se na svjedoke pod prijetnjom.

Primjer iz sudske prakse

U predmetu AP-2717/11 Ustavni sud Bosne i Hercegovine je imao priliku da odgovori da li je osuda apelanta za polno nasilje nad djetetom, koja je isključivo zasnovana na iskazu maloljetnih žrtava datom tokom istrage, došlo do povrede apelantovog prava na pravično suđenje iz člana II/3e Ustava Bosne i Hercegovine i člana 6. stav 1. i 3. tačka (d) EKLJP. Ustavni sud je prvo ustanovio da je saslušanje djeteta u istrazi izvršeno u skladu s odredbama čl. 151. i 155. ZKP RS i članom 186. st. 2. Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima. Audiovizuelni snimak iskaza je pre slušan i pregledan na glavnom pretresu. Zatim je primijetio da odbrana nije zahtijevala saslušanje oštećene pred sudom, niti je imala suštinskih primjedbi na iskaz dat u istrazi nego je samo prigovarala kompetentnosti lica koja su saslušavala svjedoke. Uzimajući u obzir navedeno, Ustavni sud je odbio apelaciju kao neosnovanu.

trebale organizovati krivične postupke na taj način da ti interesi nisu nepravedno ugroženi. S tim iskustvom principi pravednog suđenja, garantovani članom 6. EKLJP, takođe zahtijevaju da u odgovarajućim slučajevima interesi odbrane balansiraju sa interesima onih svjedoka ili žrtava koje su pozvane da svjedoče.¹⁰⁶

Iako je upotreba snimljenih iskaza datih u istrazi korisno sredstvo za sprečavanje sekundarne viktimizacije djeteta žrtve ili svjedoka, ipak će se često desiti da se dijete mora saslušati kao svjedok na glavnom pretresu. U sljedećim dijelovima teksta objasnićemo mjere koje učesnici u postupku treba da preduzmu da bi umanjili moguće efekte ove sekundarne viktimizacije.

4.5.4 Priprema djeteta za svjedočenje na sudu

Jedna od osnovnih procesnih mjera za zaštitu djeteta kao ugroženog svjedoka je osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći svjedoku. Nakon potvrđivanja optužnice sud je u obavezi da omogućava pružanje psihološke i socijalne pomoći ugroženim svjedocima¹⁰⁷ te u tom smislu je dužan da osigura odgovarajuću saradnju s centrima za socijalni rad i drugim stručnim službama.

Već je naglašeno da su zakonodavci imali sluha za specifične potrebe

djece uvažavajući njihov razvoj, te je propisano obavezno prisustvo stručnog lica tokom saslušanja. Stručno lice može biti psiholog, pedagog, socijalni radnik i po zakonu je to lice uz čiju se pomoć dijete saslušava. U praksi je to najčešće osoba koja pruža psihološku podršku djetetu tokom saslušanja i izvodi psihološku pripremu djece za saslušanje. To je i opravdano jer treba voditi računa da je za djecu lakše da što manje osoba bude uključeno tokom pravosudnog procesa. U principu ne postoji sukob interesa da ove uloge budu dodijeljene jednoj osobi/stručnom licu koje imamo zaposlene u sudovima i tužilaštvima u BiH kao stručne saradnike za podršku svjedocima ili stručne savjetnike za maloljetnike.¹⁰⁸ Naravno, postoje situacije (dijete s posebnim potrebama, djeca s teškoćama u mentalnom razvoju i sl.) kada u proces saslušanja osim lica za podršku treba uključiti specijalistu koji će pomoći saslušanju. Dakle, psihološku pripremu i psihološku podršku treba da obavljaju stručnjaci koji imaju specijalizovana znanja iz oblasti traume.

¹⁰⁶ Vidi npr. *Doorson protiv Holandije*, 26. mart 1996, par. 70, takođe vidi supra poglavlje 1 u kojem se govori i o stavovima koje je dao ESLJP za postizanje balansa između interesa maloljetnih svjedoka i prava optuženog na pravedno i nepristrasno suđenje.

¹⁰⁷ Čl. 7. ZZZ FBiH, čl. 6. ZZZ BiH, RS, BD.

¹⁰⁸ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku predviđa zapošljavanje stručnih savjetnika u sudovima i tužilaštvima, a koji mogu biti socijalni pedagozi-defektolozi, specijalni pedagozi-defektolozi, socijalni radnici i psiholozi.

4.5.4.1 Ciljevi i faze psihološke pripreme

Poziv na sud za svjedočenje djeca, bez obzira na uzrast, doživljavaju kao da im se ne vjeruje. Djeca slijede logiku „Pa već sam to ispričao/la, zašto moram opet?“, pa zaključuju da to mora značiti da im se ne vjeruje kad moraju ponovo prepričavati ono što im se dogodilo. Osim što osjećaju obavezu i pritisak da ne razočaraju odrasle u želji da im vjeruju, djeca svjedočenje, grubo rečeno, doživljavaju kao svojevrsno zlostavljanje, mučenje od strane sistema kojim upravljaju odrasli. Uloga stručnih lica u pripremi djece za svjedočenje je dvojaka – s jedne strane usmjerena je na interes djece, a s druge na interese postupka.

Ciljevi psihološke pripreme djece za svjedočenje su:

- 1) da smanji negativne posljedice svjedočenja po dijete, odnosno da ublaži sekundarnu traumatizaciju,
- 2) da smanji nivo stresa/anksioznosti tokom svjedočenja,
- 3) da pomogne djeci da shvate prirodu i ozbiljnost postupka i
- 4) da poboljša sposobnosti djeteta da odgovori na pitanja najtačnije, najpotpunije i na istinit način.

Sva četiri cilja odnose se na dobrobit djeteta i u njegovom su najboljem interesu, dok četvrti cilj ujedno doprinosi i efikasnosti pravosudnog postupka.

Pripremiti adekvatno dijete za ono što ga čeka u sudnici najviše će se reflektovati na nivo stresa i anksioznosti. Naime, djeca postanu veoma zbunjena i anksiozna ako u toku svjedočenja shvate da ih stranke u postupku ne razumiju ili da ne znaju šta se od njih očekuje. Ova situacija dijelom se prevazilazi specijalizovanim edukacijama za sudije, tužioce, advokate, inspektore, jer upravo neprilagođen i nestručan način ispitivanja najviše tome doprinosi.

Psihološka priprema izvodi se kroz sljedeće faze:

1. Upoznavanje djeteta i sticanje njegovog povjerenja

Stručno lice trebalo bi da dijete upozna ranije, prije dana svjedočenja. Idealno je da se upriliči susret u sudu neposredno nakon obavještenja djetetu da će svjedočiti. Sticanje povjerenja vrlo je važno za daljnji rad s djetetom i može uticati na dječiju motivaciju za svjedočenje. **S obzirom da rad stručnih lica ne ulazi u sadržaj iskaza koji će dijete dati pred sudom, a priori se zauzima stav da se vjeruje djetetu.** U ovoj fazi se od djeteta prikupljaju i provjeravaju anamnestički podaci o porodici, školi, interesima i sl. S djetetom se vodi nestrukturirana vrsta intervjua koji pomaže prilikom izrade informacije o potrebama i stanju djeteta za potrebe suda i/ili tužilaštva.

2. Informisanje djeteta

Djeci se daju osnovne informacije o istražnom i sudskom postupku prilagođene njihovom uzrastu i nivou razumijevanja. Važno je djeci objasniti zašto su tu, šta znači biti svjedok, na koji način da svjedoči, kada može odbiti da svjedoči, ko ga sluša, koliko postupak može trajati, šta se dešava kada se izrekne presuda i slično. Dakle, sve informacije u cilju boljeg razumijevanja postupka i njihove uloge svjedoka. Vrlo važno pravilo je da se tokom informisanja ne služimo eufemizmima, jer većina djece shvata ozbiljnost situacije u kojoj se nalaze, pa bi takvim pristupom izazvali zbunjenost. Djetetu možemo poslati poruku da je proces svjedočenja „ugodan”, ako govorimo: „Nije to ništa”; „Samo će te nešto kratko pitati i začas će proći” i sl. S druge strane, ovim pristupom možemo minimizirati njegovu ulogu žrtve ili njegov trud i hrabrost da ispriča događaj kada se nađe u ulozi očevica.

3. Interaktivna priprema u sudnici – igranje uloga

Činjenica je da se djeci sadržaji koje želimo da usvoje najbolje predstavljaju na interaktivan način i kroz igru. Igra kao dominantna aktivnost djeteta povezana je s fizičkim razvojem, razvojem intelekta, motiva, procjenjivanjem vrijednosti, emocionalnim razvojem i razvojem ličnih osobina, te se kao takva

Test 14

1. Opišite način na koji se saslušava dijete na sudu!
2. Ko se stara o pružanju podrške djetetu nakon potvrđivanja optužnice?

može iskoristiti i u pripremi djece za svjedočenje.

„Igra predstavlja zonu narednog razvika djeteta. U igri dijete je uvijek više od svog prosječnog uzrasta, za glavu više od samog sebe” (Vigotski, 1996).

Kako igra predstavlja pripremu za život djece ona može poslužiti i kao trening za ne baš uobičajeno iskustvo djece kao što je to svjedočenje pred sudom, naročito kod mlađe djece. Bez obzira na činjenicu da djeca ne svjedoče iz sudnice, u postupku pripreme treba ih uvesti u praznu sudnicu, kako bi dijete steklo određenu perspektivu, pa onda na licu mjesta kroz pozicije svih učesnika u postupku objasniti njihovu ulogu. Na primjer, djetetu možemo reći da je uloga sudije slična ulozi razrednog starješine koji je zadužen da sprovodi pravila,

da bude pravičan i sl. S posebnom pažnjom treba objasniti ulogu branioca, da dijete njihova pitanja ne doživi suviše negativno, već kao dio procesa koji pomaže sudiji da donese pravičnu odluku slušajući obje strane u postupku. Igranje uloga u sudnici posebno je korisno za djecu ispod 12 godina. Djetetu, nakon što objasnimmo uloge, damo zadatak da bude u ulozi ispitivača, a mi se postavimo na mjesto za svjedoke i damo neku neutralnu instrukciju – da je dijete direktor škole, a mi se prijavljujemo na posao za nastavnika likovnog. Vrlo su ilustrativna pitanja („Volite li djecu?”, „Da li vam se desilo nešto ružno dok ste bili dijete?”) koja djeca znaju postaviti u toj igri, jer s obzirom na okolnosti, projekcije su vrlo očite i upečatljive. Takođe djecu stavimo u ulogu svjedoka, na taj način da ono izabere svoju ulogu (u posljednje vrijeme popularne su dječije talent šou emisije, pa obično biraju da budu kandidati, a vi neka komisija/žiri). Treba imati na umu da se neka djeca, zapravo većina njih, u sudnici prvi put susreće s tehnikom, naročito mikrofonom, te se na taj način i tehnički pripremaju za saslušanje. Naravno, opet treba istaći individualni pristup, jer nisu sva djeca podobna za tu vrstu interakcije, a naročito treba voditi računa o tome koji sadržaj u igri predlažete. Treba biti oprezan kada se radi o igri kao metodi koju koristimo u smislu dječijeg shvatanja postupka i opuštanja djece. Ne treba pretjerivati, jer djeca znaju

da su u sudu veoma neprijatnim povodom i sud ne treba predstavljati kao dječiju igraonicu, niti dječiju pozitivnu igru vezivati za svjedočenje.

4. Priprema na neugodnosti i nepredviđene stvari

Ovu fazu zapravo izvodimo kroz prethodne tri, ali zbog njene važnosti izdvajamo je kao posebnu. Osim što su djeca neosjetljiva na protivrječnosti, trauma koju su doživjeli svrstava ih u vrlo vulnerabilne svjedoke, te svako iznenađenje, neugodnost i protivrječnost tokom postupka mogu biti okidači za dodatnu traumu i ponašanje koje će kod djece ometati tok ispitivanja. Dijete će se zbuniti, začutati, izgubiti motivaciju da dalje odgovara na pitanja i sl. Stručni saradnici za podršku ne mogu predvidjeti sve situacije kako bi adekvatno pripremili dijete, ali postoje neke „uobičajene”. To su, na primjer, pauze koje zatraži neko od stranaka, prisustvo policije, toge kod sudija i tužilaca. Dijete može tokom pretresa čuti riječ „prigovor” i pomisliti da se odnosi na njega, da je nešto pogriješilo.

4.5.5 Saslušavanje djeteta u sudskom postupku

4.5.5.1 Prije pretresa

U sudovima u kojima postoje stručna lica, psihološka i stručna pomoć djetetu odnosno njegova priprema za svjedočenje, kao što smo vidjeli u prethodnom dijelu, biće obezbijeđena od strane tih lica. U sudovima u kojima nemaju zaposlene stručne osobe, odnosno nemaju mogućnost da koriste stručne osobe iz najbližeg kantonalnog/okružnog suda, psihološku, socijalnu i stručnu pomoću u obavezi su da pruže centri za socijalni rad.

Međutim, priprema djeteta za saslušanje na sudu podrazumijeva i aktivnu ulogu postupajućeg sudije ili predsjednika savjeta. Naime, sudije na pogodan način moraju biti upoznate s porodičnim prilikama djeteta, njegovim navikama, dosadašnjim razvojem i socijalnim funkcionisanjem djeteta u kontekstu vrste predmetnog krivičnog djela. Navedene informacije mogu biti od značaja postupajućem sudiji ili predsjedniku savjeta prilikom zakazivanja suđenja ili određivanja mjesta gdje će se saslušanje djeteta obaviti. Ove informacije sudiji će po logici stvari obezbijediti stručni savjetnici. Ukoliko sudovi nemaju stručne savjetnike, sudija će zatražiti da podatke prikupe stručna lica organa starateljstva, odnosno u svrhu saslušanja djece i maloljetnika mogu angažovati stručno lice (socijalne pe-

dagoge–defektologe, socijalne radnike i psihologe) iz drugih odgovarajućih ustanova.¹⁰⁹

S obzirom na važnost koju međunarodni standardi u ovoj oblasti pridaju naknadi štete žrtvama krivičnog djela, prilikom upućivanja poziva djetetu¹¹⁰ koje je oštećeno krivičnim djelom treba mu dostaviti i informativne materijale za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva.

Kako zakoni o zaštiti i postupanju predviđaju da se djeca saslušavaju posredstvom suda, postupajući sudija odnosno predsjednik vijeća treba

Primjer iz prakse¹¹¹

Prema praksi Kantonalnog suda u Novom Travniku svakom svjedoku-oštećenom s pozivom se dostavlja brošura „Žrtva ste ili svjedok krivičnog djela – Upoznajte se sa svojim pravima” i odmah mu se nude rješenja u vezi s imovinskopravnim zahtjevom u vidu obrasca koji se dostavlja oštećenom svjedoku koji taj obrazac može da popuni i da se upozna sa svim detaljima potrebnim za podnošenje imovinskopravnog zahtjeva.

naložiti strankama i braniocu da prethodno formulišu u pisanoj formi i dostave sudu pitanja koja će sud postaviti svjedoku. Takođe predsjednik vijeća ili postupajući sudija treba preduzeti mjere koje će omogućiti da ih dijete upozna prije pretresa.

Iako nakon potvrđivanja optužnice obaveza da preduzme mjere na zaštiti djeteta kao ugroženog svjedoka leži na sudu, ni uloga tužioca nije zanemarljiva. Prije svega, tužilac se mora suzdržati od zahtjeva za odgađanje pretresa i na taj način aktivno doprinijeti hitnosti postupka. Takođe, vrlo je važno osigurati da se tužioc u toku

cijelog postupka ne mijenjaju, jer dijete treba da bude u kontaktu s istim tužiocem kroz sve faze postupka.

Podršku djetetu za učestvovanje na glavnom pretresu, pored stručnih savjetnika, mogu pružiti i roditelji. U tom smislu roditeljima se savjetuje da osiguraju što stabilniju okolinu djetetu, da mu objasne da na sva pitanja ne moraju dati odgovor te da slobodno mogu reći da odgovor ne znaju ili ne razumiju pitanje. Roditeljima se preporučuje da se suzdrže od poticanja djeteta da razgovara o slučaju, da unaprijed okrivljuju ili osuđuju dijete za ono što mu se dogodilo ili razgovaraju o specifičnim detaljima slučaja s djetetom jer to može dovesti do iskripljivanja iskaza.¹¹² Stručne osobe u sudu, u centrima za socijalni rad ili nevladinim organizacijama kao i tužioc i navedenom treba da upoznaju roditelje djeteta.

109 Op. stručna lica koja se angažuju u sudu su obično zaposlena u okviru odjela za psihološku struku okružnih (kantonálnih) sudova ili se za potrebe sudova povremeno angažuju iz drugih ustanova ili iz reda priznatih stručnjaka iz te oblasti.

110 Prema procesnim rješenjima u BiH pozivanje kao svjedoka maloljetne osobe koja nije navršila šesnaest godina života vrši se preko roditelja, odnosno zakonskog zastupnika, osim ako to nije moguće zbog potrebe da se hitno postupa ili drugih okolnosti.

111 Bilten Kantonalnog suda u Novom Travniku, posebno izdanje povodom Evropskog dana civilne pravde (oktobar/listopad 2014), dostupno na http://pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet;jsessionid=733b9a671a1291c8b0ff19a0340841ef52d91ee778ece0a5d9bb30132bfb3abe.e34TbxyRbNi-Rb40LchiNbxysb3aRe0?p_id_doc=31276 (zadnji put posjećeno 22. 12. 2016)

112 Vidi: Gordana Buljan-Flander, Priprema djeteta za sud, Brošura za roditelja/skrbnika (UNICEF, Zagreb, 2016), str. 6-7.

Primjer iz prakse

Mišljenje stručnog lica o stanju svjedoka i njegovim potrebama prije svjedočenja na glavnom pretresu

N/R sudije

Odjel za podršku svjedocima

Informacija o stanju i potrebama svjedoka N. B.

Poštovani,

Odjel za podršku svjedocima preko Centra za socijalni rad stupio je u kontakt s malodobnim svjedokom oštećenim N. B. radi psihološke podrške i procjene stanja i potreba svjedoka, čije je svjedočenje zakazano za...

Dana..... organizovan je susret sa svjedokom u prostorijama Odjela, gdje je svjedoku objašnjena njegova uloga pred sudom, te je upoznat sa sudnicom i prostorijom iz koje će svjedočiti putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka. Svjedok razumije svoju ulogu pred sudom i način na koji će svjedočiti, ali izjavljuje da ga je strah i da osjeća nelagodu i sramotu da priča o onome što se dešavalo pred nepoznatim licima. Navodi da ne želi da njegova majka sluša iskaz, iako je poznata s predmetom. Ističe da je njegova majka lošeg zdravstvenog stanja i da je ovim želi zaštititi od negativnog iskustva.

Prilikom uzimanja anamnestičkih podataka, svjedok navodi da živi s majkom i četiri maloljetne sestre. Redovan je učenik drugog razreda srednje škole... Prvi razred je završio s vrlo dobrim uspjehom.

Potvrđuje da je nakon prijavljivanja događaja hospitalizovan na Psihijatrijskoj klinici zbog trauma izazvanih krivičnim djelom. Navodi da je

danas njegovo stanje poboljšano, ali da još uvijek redovno ide na terapiju.

Svjedok je rođen... danas ima 17 godina. Uredne je spoljašnosti, sitne građe. Sa svjedokom se lako uspostavlja kontakt, a tokom razgovora je komunikativan, ljubazan, lako verbalizuje i ima izražene socijalne vještine. Činjenice koje govore da je svjedok uz pomoć stručnih lica (CSR, Psihijatrijske klinike) i nakon kritičnih događaja nastavio redovno školovanje i postigao solidan uspjeh ukazuju da se radi o licu s izraženim razvojnim kapacitetima. Takođe svjedok pokazuje i motivaciju za svjedočenje jer „želi da se takve stvari više nikom ne događaju i da sve to bude što prije iza njega”.

Iako je psihičko stanje svjedoka trenutno zadovoljavajuće i stabilno, posljedice traumatičnog događaja se manifestuju u vidu straha od svjedočenja i od optuženog. Rizik od sekundarne traumatizacije za ovog svjedoka je realan i biće neminovan opetovanim prepričavanjem događaja.

ZAKLJUČAK S PRIJEDLOGOM MJERA PODRŠKE:

S obzirom na navedeno, radi se o psihički osjetljivom svjedoku kod kojeg reaktivacija sjećanja traumatičnog iskustva tokom svjedočenja može dovesti do emotivnih reakcija i somatskih/tjelesnih reakcija koje će ometati tok svjedočenja, zbog čega je potrebno omogućiti pauze. Skrećem pažnju da će svjedoku biti teško govoriti o seksualnom iskustvu i da je u tom dijelu svjedoka potrebno ohrabriti specifičnim konkretnim pitanjima. Molim sud da prilikom postavljanja pitanja ima u vidu emocionalnu osjetljivost i proživljeno traumatsko iskustvo kao i dob svjedoka. Takođe ukazujem da kod pitanja odbrane/optuženog, bez obzira na sadržaj, svjedok može nastupiti agresivno. Kako će saslušanje biti iz posebne prostorije uz pomoć tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka i uz prisustvo psihologa Odjela, drugih specifičnih potreba nema. Svjedok će na saslušanje doći u sud ranije a ponuđena je i opcija dolaska u zgradu suda na sporedni ulaz.

4.5.5.2 Na suđenju

U prostoriji gdje se sasluša, osim djeteta i stručnog lica nije poželjno prisustvo drugih lica, pa čak ni roditelja. Roditelji imaju veliki uticaj na sadržaj iskaza koji će dijete dati. Uz dozvolu suda, ukoliko je dijete manje, pa se insistira na prisustvu roditelja u prostoriji za saslušanje, vizuelni kontakt između djeteta i roditelja mora biti onemogućen.

Kada su u pitanju starija djeca, naročito djeca starije dobi žrtve seksualnog nasilja, treba se konsultovati s njima i napraviti procjenu da li roditeljima treba omogućiti da slušaju iskaz djeteta u sudnici. Tokom prakse primijećeno je da djeca filtriraju iskaz u prisustvu roditelja kako bi ih zaštitila od svog negativnog iskustva. Roditelji veoma burno reaguju na informaciju da im je dijete zlostavljano i njihove reakcije snažno utiču na dijete.

Svi prisutni u sudnici na monitoru vide dijete koje svjedoči i obavezno treba omogućiti da se vidi i stručno lice uz čiju pomoć dijete svjedoči kako bi se stranke u postupku uvjerile da se ni na koji način ne vrši uticaj na sadržaj iskaza koji dijete daje. Takođe, stručno lice ne treba da ima bilo kakva pomagala, uključujući olovku i papir.

Jedno od pitanja koja djeca među prvima postavljaju jeste da li će na monitoru iz sobe za saslušanje vidjeti

optuženo lice. Naravno da djeca ne žele da gledaju optuženog dok svjedoče i u tom smislu tehnički to treba onemogućiti. Vizuelni i auditivni kontakt preko monitora treba omogućiti samo s predsjedavajućim i članovima sudskog vijeća, odnosno licem koje ispituje dijete.

Na samom pretresu postupajući sudija ili predsjednik vijeća, mora na obazriv način postavljati pitanja djetetu onako kako je to prilagođeno njegovom ili njenom uzrastu. I kod saslušanja djeteta na sudu potrebno je ohrabrivati dijete da slobodno saopštava činjenice te poštovati preporuke i faze preporučene za obavljanje forenzičkog intervjua. S tim u vezi sudija prvo treba da se predstavi te objasni djetetu, neposredno ili uz pomoć stručnog lica, zbog čega se ono nalazi na sudu, te na koji način će se obavljati njegovo saslušanje i šta se od njega očekuje. Saslušanje djeteta treba započeti postavljanjem opštih pitanja te postepenim postavljanjem pitanja u vezi s konkretnim slučajem. Saslušanje treba završiti s pitanjem da li dijete ima nešto još da doda te mu se svakako zahvaliti na uloženom naporu.

113 Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd 2009. god. dostupno na http://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_o_postupanju_pravosudnih_organu_u_zastiti_maloletnih_lica_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html (posjećeno 12. 12. 2016).

Primjer dobre prakse

U Republici Srbiji Ministarstvo pravde je donijelo poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti djece od zlostavljanja i zanemarivanja.¹¹³ Ovaj protokol sadrži poseban prilog u kojem se navode opšte preporuke za saslušanje djece u krivičnom i parničnom postupku:

- *Maloletno lice se mora osloboditi straha od suda tako što će ga sudija i stručno lice upoznati sa prostorom, pokazati mu zgradu, kompjutere, dati sok ili čokoladu, neku prigodnu igračku, da bi se osetilo bezbedno.*
- *Sudija treba maloletnom licu, na način koji ono može da shvati, da objasni šta će se u sudu događati, šta se od njega očekuje i da obavezno proveri da li je ono to razumelo.*
- *Saslušanje mora biti prilagođeno ne samo uzrastu maloletnog lica i njegovim ličnim svojstvima već sudija mora prilagoditi rečnik njegovom uzrastu da bi ga ono pravilno razumelo, kao i boju glasa, tako da ga sve vreme blagim glasom istovremeno smiruje i ohrabruje da objasni događaj ili događaje koji su se desili.*
- *Maloletno lice mora biti upozoreno da ne mora da odgovori na sva pitanja ukoliko ne želi.*
- *Maloletnom licu se prvo postavljaju opšta pitanja, uz obavezno pitanje da li je razumelo pitanje, potom mu se postavljaju pitanja u vezi sa konkretnim činjenicama.*
- *Pošto sudija završi saslušanje, treba da pita maloletno lice da li ono samo želi nešto da kaže i da dopuni.*
- *Pravila o sastavljanju zapisnika o preduzimanju ovih parničnih radnji obavezuju sud da maloletno lice pouči da pažljivo sluša diktiranje zapisnika i da, ako je sudija nešto pogrešno uneo, ono ima pravo da slobodno, bez straha, traži da se to ispravi.*
- *Sudija i stručno lice istovremeno treba da obrate pažnju na ponašanje maloletnog lica (izraz lica, pokrete tela, uznemirenost, da li pokazuje strah prema roditeljima ili drugom članu porodice i dr.) i da tok saslušanja prilagodi sagleđanim reakcijama maloletnog lica.*

4.6 Nakon suđenja

Povratne informacije djetetu o težini koja je data njegovim stavovima omogućava mu da zna kakav je ishod procesa i kako su njegovi stavovi razmotreni. Bečke smjernice određuju da se djeci žrtvama treba omogućiti da se njihovi pogledi i preokupacija predstave i razmotre u odgovarajućim fazama postupka. Sudski procesi za potrebe djece žrtava i svjedoka trebaju se, između ostalog, olakšati informisanjem djeteta žrtve o odlučivanju u njihovim slučajevima, posebno kada se radi o ozbiljnim krivičnim djelima.¹¹⁴

Filipović objašnjava da, prema UN-ovom modelu zakona, u obaveze sudija spada ne samo vođenje računa o vremenu zakazivanja saslušanja, atmosfere u kojoj se saslušanje odvija nego i briga o informisanju djeteta o svim bitnim činjenicama kao i pružanju podrške djetetu.¹¹⁵ Tako se postupajući sudija treba postarati „neposredno ili posredstvom osobe za stručnu podršku djetetu” da dijete bude obaviješteno o „rezultatima suđenja kao i o svim bitnim činjenicama koje se događaju nakon suđenja”, uključujući tu i puštanje osuđenog na slobodu ili staranje da djetetu „bude pružena emocionalna podrška ako je to potrebno”.¹¹⁶

4.6.1 Podrška djeci žrtvama i svjedocima nakon svjedočenja

Osiguranje podrške djetetu svjedoku ne iscrpljuje se okončanjem saslušanja djeteta na sudu. Tako, na primjer, Pravilnik Odjela za podršku svjedocima Kantonalnog suda u Novom Travniku¹¹⁷ predviđa mogućnost kontaktiranja svjedoka, petnaest dana nakon njegovog pojavljivanja na sudu. Svjedok se kontaktira radi obavljanja razgovora o uticaju svjedočenja na njegovo stanje te procjene da li mu je daljnja podrška neophodna. Prema tom pravilniku, Odjel za podršku svjedocima može preporučiti svjedoku pružanje daljnje podrške u centrima za mentalno zdravlje ili drugim nadležnim službama.

¹¹⁴ Vidi: Bečke smjernice, smjernica 51.

¹¹⁵ G. Filipović, „Dijete kao svjedok u svjetlu međunarodnih propisa”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Evropske konvencije o ostvarivanju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* / Filipović, Gordana; Osmak Franjić, Davorka (ur.). Zagreb: Pravobranitelj za djecu, (2012), str. 18.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Dostupan na http://pravosudje.ba/vstvi/faces/docservlet?p_id_doc=24013 (zadnji put posjećeno 20. decembra 2016)

¹¹⁸ D. M. Popović, L. Dighiero, L. Hadžimešić, A. Tašo-Deljković, „Procjena stanja i potreba kantonalnih / okružnih tužilaštava i sudova na polju podrške i zaštite svjedoka / žrtava u predmetima ratnih zločina u BiH”, UNDP, 2011, str. 32.

¹¹⁹ *Ibid.*

Odjeljenje za podršku svjedocima Suda BiH je takođe razvilo praksu prema kojoj petnaest dana nakon svjedočenja predstavnici ovog odjela kontaktiraju svjedoka radi saznanja kako je svjedočenje uticalo na njega i njegov svakodnevni život.¹¹⁸ Ako svjedok izrazi želju u tom smislu, osoblje ovog odjela ga upoznaje s datumom izricanja presude, te ako je potrebno, organizuje dolazak svjedoka u sud te zajedno sa svjedokom prisustvuje izricanju presude kako bi, ako se za to ukaže potreba, pružilo hitnu podršku.¹¹⁹

Navedena praksa, iako razvijena u kontekstu suđenja za ratne zločine, bazirana je na odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH i uz određene modifikacije je primjenjiva i na slučajeve koji se tiču djece žrtava i svjedoka. Postupajući sudija treba poučiti stručne osobe koje pružaju pomoć svjedocima, odnosno stručna lica zaposlena u centru za socijalni rad da prilikom pružanja pomoći djetetu svjedoku od njega na pogodan način saznaju informacije da li želi prisustvovati izricanju presude. U slučaju potvrdnog odgovora, neophodno je preduzeti odgovarajuće mjere za zaštitu privatnosti djeteta te onemogućavanje kontakta djeteta i okrivljenog.

Sistemska pružanje podrške djeci žrtvama i svjedocima nakon okončanja krivičnog postupka je od naročito značaja u slučajevima koji se odnose na zlostavljanje djece u okviru poro-

Primjer iz prakse

Stručni tim centra za socijalni rad u predmetu maloljetne N. N, a nakon izvještaja dobijenog iz porodičnog savjetovaništa o značajnom napretku majke u smislu izgradnje roditeljskih kapaciteta, kao i značajnog poboljšanja odnosa s kćerkom, te činjenice da je otac osuđen na 18 godina zatvora i ne postoji mogućnost da ponovi krivično djelo, preporučuje voditelju postupka obustavu pojačanog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava (iz mišljenja stručnog tima centra za socijalni rad).

dice i kod kojih je donesena odluka o zbrinjavanju djeteta van biološke porodice. U tim slučajevima, kada se sudski postupak završi osuđujućom presudom učinioca, organ starateljstva će, cijeneći najbolji interes djeteta, donijeti odluku o daljnjem načinu zbrinjavanja djeteta. Između ostalog, to može uključivati i vraćanje djeteta drugim članovima porodice, ukoliko ne postoji opasnost od ponavljanja krivičnog djela. Ipak, ostaje obaveza organa starateljstva da prati porodicu te će kroz donošenje rješenja o pojačanom nadzoru i definisanjem

obaveza i odgovornosti roditelja još neko vrijeme pratiti porodicu. Nakon što stručni tim procijeni da su se stekli uslovi da se organ starateljstva povuče iz podrške porodici, donosi se rješenje o obustavi pojačanog nadzora.

Princip zaštite najboljeg interesa djeteta podrazumijeva i blagovremeno obavještavanje djeteta žrtve ili svjedoka, ako to okolnosti slučaja zahtijevaju, o otpuštanju učinioa krivičnog djela iz ustanove za izvršenje krivičnih sankcija. Propisi o izvršenju krivičnih sankcija¹²⁰ nameću obavezu obavještavanja policijskih agencija o puštanju osuđenika na uslovni otpust. Državni zakon obavezuje ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija da obavijesti i centar za socijalni rad o puštanju osuđenog lica na uslovni otpust.¹²¹ Zakon Republike Srpske ustanovljava obavezu obavještavanja suda koji je izrekao prvostepenu presudu, organa unutrašnjih poslova i organa starateljstva nadležnog po mjestu prebivališta odnosno boravišta o otpuštanju osuđenog lica sa izdržavanja kazne.¹²²

Organi koji saznaju da će učinilac krivičnog djela biti pušten na slobodu treba da na pogodan način i blagovremeno obavijeste porodicu ili staratelja djeteta o toj činjenici kako bi oni preduzeli neophodne mjere predostrožnosti.¹²³

4.6.2 Naknada štete

Jedan od važnih aspekata osiguranja prava djeteta je i dosuđivanje naknade štete djetetu. To naročito dolazi do

Primjer iz prakse¹²⁴

U **Holandiji** oštećeni može zahtijevati naknadu štete u okviru krivičnog postupka a sudija može narediti osuđenoj osobi da isplati odštetu. U tom slučaju država se stara da naplati iznos štete od učinioa i prenese ga na žrtvu. U slučaju nasilnih i seksualnih delikata, naknadu štete obezbjeđuje država. Ako osuđena osoba ne plati pun iznos naknade štete u roku od osam mjeseci od pravosnažnosti presude, država plaća pun iznos naknade štete žrtvi krivičnog djela a prema učinioa ima regresni zahtjev.

Na **Islandu** žrtve naknadu štete potražuju direktno od države i nemaju obavezu da pokušaju obeštećenje prvo dobiti od učinioa. Država prema učinioa ima regresni zahtjev.

izražaja u bosanskohercegovačkom kontekstu, gdje ne postoje posebni pravni instituti koji bi omogućavali žrtvama krivičnih djela da naknadu štete zahtijevaju direktno od države.

U BiH žrtve krivičnog djela naknadu štete nastalu usljed izvršenja krivičnog djela ne mogu zahtijevati od države. Procesni krivični propisi daju mogućnost oštećenom da postavi imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku, što praktično znači da djeca žrtve krivičnog djela mogu zahtijevati od krivičnog suda da obaveže okrivljenog da im nadoknadi štetu. U slučaju da je postavljen imovinsko-

pravni zahtjev, nadležni krivični sud mora donijeti odluku o njemu. Kako bi se izbjegla sekundarna viktimizacija djeteta, a i radi osiguranja prava iz EKLJP,¹²⁵ sudovi trebaju nastojati da u slučaju donošenja osuđujuće presude svakako obavežu osuđenog na naknadu štete djetetu žrtvi krivičnog djela.

Na taj način bi se umanjile patnje djeteta i skratio postupak odlučivanja o zahtjevu za naknadu štete djeteta jer dijete ne bi bilo upućivano na to da svoje pravo ostvaruje u parničnom postupku, u kojem ne postoje mjere zaštite koje se na djecu žrtve i svjedoke mogu primjenjivati u toku krivičnog postupka.

U jednom predmetu koji se tiče krivičnog djela trgovine ljudima izvršenog na štetu djeteta Sud BiH je, temeljeći svoju odluku na odredbama člana 198. st. 2. ZKP BiH, djelimično dosudio naknadu nematerijalne štete u iznosu od 5.000 konvertibilnih maraka. Odlučujući o osnovanosti postavljenog zahtjeva za naknadu štete, Sud je ponudio sljedeće obrazloženje:

Sud utvrđuje da u konkretnom slučaju osnov za naknadu pretrpljene neimovinske štete oštećenju krivičnim djelom ne može biti sporan zbog prirode krivičnog djela i činjenice da je pretrpljena šteta u samom biću krivičnog djela. Iz iskaza oštećene nesumnjivo proizilazi da su seksualne veze sa optuženim kod nje izazivale psihičko uznemirenje koje je sanirala sedativima, da je trpila psihičke traume zbog kojih je pokušavala da se liši života, te da je nakon ot-

120 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH – službeni prečišćeni tekst (ZIKS BiH, „Sl. glasnik BiH“, br. 22/16), Zakon o izvršenju krivičnih sankcija FBiH (ZIKS FBiH, „Sl. novine FBiH“, br. 44/98, 42/99, 12/09, 42/11), Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS (ZIKS RS, „Sl. glasnik RS“, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16).

121 ZIKS BiH, čl. 209.

122 ZIKS RS, čl. 162. st. 3.

123 Vidi: Protecting children's rights in criminal justice systems, str. 70.

124 *Compendium of good practices on the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings* (GRETA and Committee of the Parties, Council of Europe, 2015), str. 19-20, dostupno na <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806af624> (zadnji put posjećeno 22. 12. 2016).

125 Vidi npr. presude ESLJP u predmetima *Boris Stojanovski protiv BJR Makedonije*, Aplikacija broj 41916/04, 6. maj 2010, i *Ristić protiv Srbije*, Aplikacija broj 32181~/08, 18. januar 2011.

krivanja krivičnog djela bila identifikovana u socijalnoj sredini i bila izložena javnim osudama i žigosanju koje joj je pričinjavalo duševne patnje. Po prirodi stvari, normalna maloljetna ličnost u ovakvoj situaciji mora proći kroz fazu teških psihičkih trauma, zbog čega sud prihvata osnovanim postavljeni odštetni zahtjev.

U pogledu visine štete Sud nije izvodio posebne dokaze pravdajući to između ostalog i činjenicom da bi izvođenje tih dokaza doprinijelo i odugovlačenju krivičnog postupka te ponudio dodatno objašnjenje:

*Osnov za djelimično dosuđenje štete bez izvođenja dokaza u pogledu visine sud nalazi i u sistemu građanskog prava. Naime, zakonodavac je u Zakonu o parničnom postupku u BiH sudiji dao moć da po slobodnoj ocjeni odluči o visini štete ako se ona ne može utvrditi, ili bi se mogla utvrditi samo sa nesrazmjernim teškoćama (član 94.). Ova moć ima svoje uporište u načelu pravde. U krivičnom procesnom zakonodavstvu ovo pravo ima još dublji smisao jer se obeštećenjem žrtve krivičnog djela uspostavlja princip društvene pravde. Sa sociološkog stanovišta princip obeštećenja žrtve bi trebao imati istu važnost kao i princip kažnjavanja kao vid društvene reakcije na kriminogenu djelatnost. **Naime, svrha suđenja ne smije ostati samo na represiji prema počiniocu krivičnog djela nego mora težiti potpunom uspostavljanju stanja koje je narušeno krivičnim djelom.***

Gore navedeno rezonovanje daje prostora sudu da bez odugovlačenja postupka donese odluku o imovinskopравnom zahtjevu i na taj način zaštiti pravo djeteta na naknadu štete garantovanog međunarodnim standardima.¹²⁶

¹²⁶ Vidi *supra*, poglavlje 1.

Kontrolne liste

U ovom dijelu Priručnika nalaze se kontrolne liste namijenjene stručnjacima koji se u svom radu susreću s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela. Kontrolne liste su sačinjene na osnovu informacija koje su sadržane u prethodnim dijelovima ovog priručnika. Njihov cilj je da relevantnim stručnjacima pruže putokaze za postupanje s djecom žrtvama i svjedocima krivičnog djela. Liste su naravno informativnog karaktera a stručnjacima se savjetuje da svoje postupke prilagode karakteristikama svakog pojedinačnog slučaja.

Kontrolna lista 1

Policijski službenici

A) Prijavljivanje i otkrivanje krivičnog djela

Građani i žrtve krivičnih djela krivična djela često prijavljuju policiji. Ova prijava se može podnijeti neposredno dolaskom u prostorije policijske agencije ili posredno, na primjer, pismenim putem ili putem telefonskog poziva. Do saznanja o krivičnom djelu pripadnici policijskih agencija mogu doći i prilikom obavljanja svojih redovnih aktivnosti. Postupanje policijskih službenika s prijavom zavisice od načina saznanja za izvršeno krivično djelo:

U slučaju **neposrednog** podnošenja krivične prijave:

- ☑ Prijavu zaprimaju specijalizovane ovlaštene službene osobe koje su stekle posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba;
- ☑ Obezbjedeno je prisustvo predstavnika centra za socijalni rad ako roditelji, staratelji ili usvojenici djeteta nisu dostupni ili ako njihovo prisustvo nije u najboljem interesu djeteta;
- ☑ U slučaju da je riječ o krivičnom djelu za koje je predviđena kazna zatvora preko pet godina, tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba je odmah obaviješten i sve radnje su preduzete pod nadzorom tužioca;
- ☑ U ostalim slučajevima tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba je obaviješten najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnova sumnje da je krivično djelo učinjeno;
- ☑ Preduzete su druge mjere na prikupljanju tragova krivičnog djela. Te mjere mogu uključivati prikupljanje obavještenja od drugih lica, odvođenje djeteta do najbliže zdravstvene ustanove da se konstatuju povrede ukoliko ih ima;
- ☑ Kontaktirane su nevladine organizacije koje vode sigurne kuće ili skloništa za žrtve trgovine ljudima ukoliko je neophodno dijete žrtvu smjestiti u takav smještaj.

U slučaju **posrednog** podnošenja krivične prijave, policijski službenik kojem se prijavljuje krivično djelo treba saznati informacije kojima se otkriva sljedeće:

- ✓ Vrsta krivičnog djela koje se prijavljuje;
- ✓ Dob i pol djeteta nad kojim je izvršeno krivično djelo ili koje je svjedočilo tom djelu;
- ✓ Gdje se djelo dogodilo ili se događa;
- ✓ Informacije o povredama i potrebi angažovanja hitne medicinske pomoći;
- ✓ Identitet osobe koja prijavljuje osim ako ona želi ostati anonimna;
- ✓ Podatke koji mogu pomoći identifikaciji učinioca krivičnog djela.

Pored navedenog, policijski službenici mogu preduzeti i sljedeće aktivnosti:

- ✓ Sačiniti službenu zabilješku o pozivu;
- ✓ Uputiti patrolu na lice mjesta koja mora u svom sastavu imati specijalizovano ovlašteno službeno lice;
- ✓ Obaviti informacione razgovore sa svim osobama koje mogu dati informacije o okolnostima relevantnim za rasvjetljavanje krivičnog djela i o tim razgovorima sačiniti službene zabilješke;
- ✓ Obavijestiti nadležnog tužioca te provoditi daljnje radnje pod njegovom kontrolom ili nadzorom.

Policijski službenici saznanje o krivičnom djelu na štetu djeteta ili kojem je dijete svjedočilo mogu dobiti i prilikom obavljanja svojih redovnih aktivnosti, na primjer prilikom patroliranja odnosno na vlastitu inicijativu, ili prilikom provođenja proaktivnih istraga. U tom slučaju policijski službenici treba da preduzmu sljedeće aktivnosti:

- ✓ Odmah obavijeste nadležnog dežurnog policijskog službenika u policijskoj agenciji koji tu informaciju odmah prosljeđuje specijalizovanom ovlaštenom službenom licu, ako ono već nije neposredno uključeno;
- ✓ Ukoliko se radi o djeci zatečenoj na radu na ulici, odmah treba da obavijeste najbliži dnevni centar kao i nevladinu organizaciju koja se bavi pitanjima zaštite djece na ulici;
- ✓ Djecu zatečenu u skitnji, prosjačenju, džeparenju ili bavljenju prostitucijom pri-

marno posmatrati kao potencijalne žrtve krivičnog djela trgovine ljudima a ne kao prestupnike i prema njima se ponašati u skladu s tom pretpostavkom;

- ☑ Obavijestiti nadležni centar za socijalni rad radi preduzimanja povjerenih im poslova;
- ☑ Utvrditi lokaciju gdje je učinjeno krivično djelo i obezbijediti lice mjesta;
- ☑ Utvrditi identitet prisutnih lica na licu mjesta;
- ☑ Identifikovati ili lišiti slobode osumnjičeno lice ukoliko postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo;
- ☑ Pružiti neophodnu pomoć povređenima ili pozvati hitnu medicinsku pomoć;
- ☑ Obavijestiti nadležnog tužioca te provoditi daljnje radnje pod njegovom kontrolom ili nadzorom.

Bez obzira na koji način je došlo do prijavljivanja ili okrivljanja krivičnog djela, policijski službenici treba da:

- ☑ Na primjeren i jasan način upoznaju dijete žrtvu ili svjedoka, odnosno njegovog roditelja, staratelja ili usvojioca o organizacijama i ustanovama socijalne zaštite, savjetovalištima, nevladinim organizacijama i drugim institucijama koje rade na pružanju podrške djeci žrtvama i svjedocima krivičnog djela.

B) Forenzičko-istražni razgovor s djetetom svjedokom ili žrtvom krivičnog djela

a) Pripremne radnje

- ☑ Nadležni specijalizovani tužilac je obaviješten o postojanju osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo;
- ☑ Tužilac je saglasan da saslušanje djeteta obave policijski službenici ali je njemu podnesen zahtjev da prisustvuje saslušanju djeteta;
- ☑ Organ starateljstva je obaviješten i od njega su zatraženi relevantni podaci o djetetu, (imovno stanje porodice, porodične prilike, sklonosti i navike djeteta i sl.);

- ✓ Obezbijeđeno je prisustvo stručne osobe saslušanju;
- ✓ Rezervisane su pogodne prostorije za saslušanje djeteta (u prostorijama policijske agencije ili nekom drugom odgovarajućem mjestu) u terminu koji na najmanji način narušava navike i rutinu djeteta;
- ✓ U saradnji s tužiocem, stručnom osobom koja će prisustvovati saslušanju djeteta, sačinjen je plan i način saslušanja (sačinjena lista opštih, specifičnih i usmjera- vajućih pitanja, odlučeno je da li će se pitanja postavljati direktno od strane ovla- štenog službenog lica putem uređaja za prenos slike i zvuka ili posredno putem stručnog lica koje će postavljena pitanja prilagoditi uzrastu djeteta i sl.);
- ✓ Izvršena je provjera ispravnosti opreme za audiovizuelno snimanje.

b) Saslušanje

- ✓ Upoznavanje s djetetom je izvršeno na način primjeren uzrastu djeteta;
- ✓ Dijete je upoznato s prostorijama za saslušanje i načinom na koji će se saslušanje obaviti na način primjeren uzrastu djeteta;
- ✓ Razgovor s djetetom započet je postavljanjem opštih i otvorenih pitanja;
- ✓ Dijete je postepeno ohrabrivano da slobodno saopštava činjenice vezane za krivično djelo;
- ✓ Postepeno su postavljana specifična pitanja usmjerena na rasvjetljavanje krivič- nog djela, uključujući tu i pitanja vezana za imovinskopравни zahtjev;
- ✓ Tokom saslušanja izvršene su provjere da li je dijete razumjelo postavljena pita- nja te ako nije, pitanja su preformulisana na način razumljiv djetetu.

c) Završetak saslušanja

- ✓ Djetetu je iskazana zahvalnost za uloženi napor;
- ✓ Djetetu je data mogućnost da postavi pitanja;
- ✓ Djetetu su ponuđeni odgovori na njegova pitanja.

Kontrolna lista 2

Tužioc i – Razgovor s djetetom svjedokom ili žrtvom krivičnog djela

a) Pripremne radnje

- ☑ Upoznati se s porodičnim prilikama djeteta, njegovim navikama, dosadašnjim razvojem i društvenim funkcionisanjem;
- ☑ U tom smislu zatražiti relevantne informacije od stručnih savjetnika za podršku svjedocima u sudu, odnosno od drugih stručnjaka iz centra za socijalni rad ili drugih odgovarajućih ustanova;
- ☑ Ako to okolnosti slučaja diktiraju, psihološka evaluacija nenasilnog roditelja je pribavljena;
- ☑ Pribavljena je medicinska dokumentacija;
- ☑ Obezbijeđeno je prisustvo stručne osobe saslušanju;
- ☑ U saradnji s ovlaštenim službenim licem, radnicima organa starateljstva i stručnom osobom koja će prisustvovati saslušanju djeteta sačinjen je plan i način saslušanja:
 - ☑ sačinjena je lista opštih, specifičnih i usmjeravajućih pitanja;
 - ☑ odlučeno je da li će se pitanja postavljati direktno od strane tužioca putem uređaja za prenos slike i zvuka ili posredno putem stručnog lica koji će postavljena pitanja prilagoditi uzrastu djeteta. U svakom slučaju, razgovor s djetetom treba snimiti;
 - ☑ određeno mjesto gdje će se saslušanje obaviti i sl.);

Ovaj multidisciplinarni pristup maksimalizuje napore tužilaštva, policije i centra za socijalni rad na dobijanju neophodnih informacija i smanjuje mogućnost sekundarne viktimizacije.

- ☑ Rezervisane su pogodne prostorije za saslušanje djeteta;

- ✓ Vrijeme saslušanja je zakazano u terminu koji na najmanji način narušava navike i rutinu djeteta;
- ✓ Uz poziv za saslušanje dostavljene su i informacije vezane za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva;
- ✓ Izvršena je provjera ispravnosti opreme za audiovizuelno snimanje i prenos slike i zvuka.

b) Saslušanje

- ✓ Upoznavanje s djetetom je izvršeno na način primjeren uzrastu djeteta;
- ✓ Dijete je upoznato s prostorijama za saslušanje i načinom na koji će se saslušanje obaviti na način primjeren uzrastu djeteta;
- ✓ Djetetu je objašnjeno ko će se nalaziti s njim u prostoriji a ko će prisustvovati u drugoj prostoriji;
- ✓ Razgovor s djetetom započet je postavljanjem opštih i otvorenih pitanja;
- ✓ Dijete je postepeno ohrabrivano da slobodno saopštava činjenice vezane za krivično djelo;
- ✓ Postepeno su postavljana specifična pitanja, uključujući tu i pitanja vezana za imovinskopravni zahtjev;
- ✓ Tokom saslušanja izvršene su provjere da li je dijete razumjelo postavljena pitanja te ako nije, pitanja su preformulisana na način razumljiv djetetu.

c) Završetak saslušanja

- ✓ Djetetu je iskazana zahvalnost za uloženi napor;
- ✓ Djetetu je data mogućnost da postavi pitanja;
- ✓ Djetetu su ponuđeni odgovori na njegova pitanja;
- ✓ Nakon okončanja krivičnog postupka na pogodan način objasniti djetetu ishod postupka, naročito u slučaju oslobađajuće presude.

Kontrolna lista 3

Sudije – Saslušanje djeteta u sudskom postupku

a) Prije pretresa

- ☑ Upoznati se s porodičnim prilikama djeteta, njegovim navikama, dosadašnjim razvojem i društvenim funkcionisanjem;
- ☑ U tom smislu zatražiti relevantne informacije od stručnih savjetnika za podršku svjedocima u sudu, odnosno od drugih stručnjaka iz centra za socijalni rad ili drugih odgovarajućih ustanova;
- ☑ Na osnovu pribavljenih informacija odrediti vrijeme održavanja suđenja;
- ☑ Prilikom upućivanja poziva dostaviti i informacije o mogućnostima postavljanja imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku;
- ☑ Naložiti strankama i braniocu da prethodno formulišu u pisanoj formi i dostave sudu pitanja koja će sud postaviti svjedoku;
- ☑ Omogućiti djetetu da se upozna sa sudnicom i prostorijama gdje će davati svoj iskaz kao i da upozna postupajućeg sudiju.

b) Tokom saslušanja

- ☑ Preduzeti mjere radi osiguranja da svi prisutni u sudnici vide dijete koje svjedoči na monitoru kao i stručno lice uz čiju pomoć se dijete saslušava;
- ☑ Vizuelni kontakt djeteta omogućiti samo s predsjedavajućim i članovima savjeta;
- ☑ Objasniti djetetu, na način i rječnikom primjerenim uzrastu djeteta, zbog čega se ono nalazi na sudu i na koji način će se obaviti saslušanje;
- ☑ Upozoriti dijete svjedoka kojem je optuženi roditelj na blagodet nesvjedočenja na način koji nije sugestivan a koji je u skladu s djetetovim uzrastom, razumljiv i nedvosmislen. Odgovor djeteta unijeti u zapisnik te u slučaju odricanja djeteta od blagodeti nesvjedočenja nastaviti sa saslušanjem;

- ✓ Postavljati pitanja djetetu na obazriv način primjeren uzrastu djeteta nastojeći postavljati prvo opšta pitanja a zatim pitanja o konkretnim činjenicama;
- ✓ Na kraju saslušanja zahvaliti se djetetu na uloženom naporu.

c) Završetak saslušanja

- ✓ Djetetu je iskazana zahvalnost za uloženi napor;
- ✓ Djetetu je data mogućnost da postavi pitanja;
- ✓ Djetetu su ponuđeni odgovori na njegova pitanja.

d) Nakon saslušanja

- ✓ Osigurati da se dijete na susretne s optuženim prilikom izlaska iz zgrade suda;
- ✓ Prilikom izrade presude paziti da se u njen tekst ne uvrste informacije koje mogu odati identitet djeteta;
- ✓ Donijeti odluku o imovinskopravnom zahtjevu ako je on postavljen;
- ✓ Ukoliko je dijete pokazalo interes da prisustvuje izricanju presude, u saradnji sa stručnim osobama preduzeti mjere na zaštiti sigurnosti i privatnosti djeteta i osiguranju psihološke pomoći djetetu ako se za to ukaže potreba;
- ✓ Nakon okončanja krivičnog postupka na pogodan način objasniti djetetu ishod postupka te kakav je značaj dat djetetovom svjedočenju.

Kontrolna lista 4

Radnici centra za socijalni rad

Obavještenja o učinjenom krivičnom djelu na štetu djeteta centar za socijalni rad može dobiti na više načina, pisanim ili usmenim putem, od policije tužilaštva, školskih radnika, iz medija ili na drugi način. Nakon prijema a obavještenja centar za socijalni rad mora odrediti da li je riječ o hitnoj situaciji koja zahtijeva neodložnu intervenciju a koja će postojati u slučaju da su sigurnost i život djeteta ugroženi.

U slučaju *hitne situacije*:

- ☑ Zajedno s policijom izaći na lice mjesta;
- ☑ Otvoriti predmet;
- ☑ Preduzeti mjere psiho-socijalne dijagnostike:
 - ☑ obaviti razgovor s roditeljima, drugim članovima porodice, komšijama;
 - ☑ pribaviti relevantne podatke od ustanova u kojim dijete boravi;
 - ☑ u uskoj saradnji s tužiocem i policijom procijeniti potrebu obavljanja razgovora s djetetom;
- ☑ Preduzeti mjere porodično-pravne zaštite s ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta kao što su:
 - ☑ stavljanje porodice pod nadzor,
 - ☑ psiho-socijalno i zdravstveno zbrinjavanje djeteta i porodice,
 - ☑ pokrenuti sudske postupke radi zaštite prava djeteta,
 - izuzimanje djeteta iz porodice
 - oduzimanje roditeljskog staranja
- ☑ Sačiniti plan zaštite djeteta;

- ✓ Sarađivati s drugim nadležnim ustanovama (obrazovanje, zdravstvo, policija, pravosuđe-tužilaštvo i sud).

U slučaju situacije koja ne zahtijeva hitnu intervenciju:

- ✓ Otvoriti predmet po saznanju za krivično djelo;
- ✓ Sačiniti, po potrebi, službenu zabilješku, te obavijestiti tužilaštvo ili policiju;
- ✓ Formirati tim za rad na slučaju;
- ✓ Preduzeti mjere psiho-socijalne dijagnostike:
 - ✓ obaviti razgovor s roditeljima, drugim članovima porodice, komšijama;
 - ✓ pribaviti relevantne podatke od ustanova u kojim dijete boravi;
 - ✓ u uskoj saradnji s tužiocem i policijom procijeniti potrebu razgovora s djetetom;
- ✓ Preduzeti mjere porodično-pravne zaštite s ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta:
 - ✓ stavljanje porodice pod nadzor,
 - ✓ psiho-socijalno i zdravstveno zbrinjavanje djeteta i porodice,
 - ✓ pokrenuti sudske postupke radi zaštite prava djeteta,
 - izuzimanje djeteta iz porodice
 - oduzimanje roditeljskog prava
- ✓ Sačiniti plan zaštite djeteta;
- ✓ Sarađivati s drugim nadležnim ustanovama (obrazovanje, zdravstvo, policija, pravosuđe-tužilaštvo i sud).

U svakom slučaju, centri za socijalni rad treba da:

- ✓ Upoznaju dijete žrtvu odnosno njegovog zakonskog zastupnika ili staratelja o njegovim zakonskim pravima;

- ☑ Razmotre jesu li zaštićena prava i interesi djeteta u toku krivičnog ili prekršajnog postupka;
- ☑ Imenuju posebnog staratelja za potrebe ovih postupaka kada roditelji nisu u mogućnosti zaštititi prava i interes djeteta;
- ☑ Dostave, na vlastitu inicijativu ili njihov zahtjev, policiji i pravosudnim organima sve informacije od značaja za dokazivanje krivičnog djela:
 - ☑ izvještaj socijalnog radnika,
 - ☑ izvještaj tima o sprovođenju nadzora,
 - ☑ izvještaj o porodičnoj anamnezi,
 - ☑ mišljenje psihologa i drugih stručnjaka.

Kontrolna lista 5

Stručni saradnici/savjetnici (lica za podršku svjedocima)

Zakoni o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku predviđaju da sudovi i tužilaštva, po pravilu, imaju stručne savjetnike: socijalne pedagoge - defektologe, socijalne radnike, pedagoge i psihologe. Stručni savjetnici prisustvuju saslušanju djece i na čiju štetu je učinjeno krivično djelo ili su bili svjedoci učinjenog djela. Ukoliko sudovi odnosno tužilaštva nemaju stručne savjetnike, tužilac i sudija mogu radi saslušanja angažovati stručnu osobu iz drugih odgovarajućih ustanova.

a) Psihološka priprema

- ✓ Upoznati dijete prije saslušavanja;
- ✓ Prikupiti i provjeriti anamnestičke podatke o porodici, školi, interesima i sl.;
- ✓ Dati djetetu osnovne informacije o krivičnom postupku na način prilagođen njegovom uzrastu i razumijevanju;
- ✓ Objasniti djetetu na primjeren način ulogu svjedoka i ostalih učesnika u postupku;
- ✓ Pripremiti dijete na neugodnosti.

b) Procjena stanja i potreba

- ✓ Prikupiti heteroanamnestičke podatke o djetetu;
- ✓ Provjeriti te podatke s djetetom;
- ✓ Pribaviti medicinske podatke od roditelja ili staratelja;
- ✓ Pribaviti druge relevantne podatke (npr. djetetu prijete porodica optuženog ili je stigmatizovano u školskoj sredini ili od medija);
- ✓ Fokusirati se na trenutni psihički status djeteta.

c) Tokom saslušanja

- ☑ Razmotriti potrebu prisustva roditelja saslušanju;
- ☑ Ukoliko postoji potreba za prisustvom roditelja, preduzeti radnje da se onemogući vizuelni kontakt djeteta i roditelja;
- ☑ Ukoliko se koriste bubice prilikom saslušanja, prenijeti pitanje djetetu na njemu razumljiv način;
- ☑ Predložiti pauzu u saslušanju ako je to u najboljem interesu djeteta.

d) Nakon saslušanja

- ☑ Najmanje petnaest dana nakon saslušanja kontaktirati dijete i provjeriti uticaj svjedočenja na njega;
- ☑ Ukoliko postoji potreba, uputiti dijete na druge službe pomoći kao npr. centre za mentalno zdravlje;
- ☑ Ukoliko dijete iskaže interes da prisustvuje izricanju presude, u saradnji sa sudijom preduzeti mjere na zaštiti sigurnosti i privatnosti djeteta i osiguranju psihološke pomoći djetetu ako se za to ukaže potreba.

ANEKS 1: Izvodi iz posebnih zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku

Zakoni o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Krivična djela na štetu djece i maloljetnika

BD	FBiH	RS
Član 184. (Opća odredba)	Član 185. Opće odredbe	Opšta odredba Član 184.
(1) Sudija za maloljetnike, odnosno vijeće kojim predsjedava sudija za maloljetnike ili sudija koji ima posebna znanja sudi i punoljetnim učiniocima za krivična djela propisana Krivičnim zakonom, kada se u krivičnom postupku kao oštećeni pojavljuje dijete i maloljetno lice, kao što su	(1) Sudija za maloljetnike, odnosno vijeće kojim predsjedava sudija za maloljetnike ili sudija koji ima posebna znanja iz oblasti prava djeteta sudi i punoljetnim učiniocima krivičnih djela propisanih Krivičnim zakonom kada se u krivičnom postupku kao oštećeni pojavljuje dijete i maloljetna osoba,	(1) Sudija za maloljetnike, odnosno vijeće kojim predsjedava sudija za maloljetnike ili sudija koji ima posebna znanja sudi i punoljetnim učiniocima za krivična djela propisana Krivičnim zakonom, kada se u krivičnom postupku kao oštećeni pojavljuje dijete i maloljetno lice, kao što su

krivična djela: a) ubistvo, b) teško ubistvo, c) ubistvo djeteta pri porođaju, d) navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, e) teška tjelesna povreda, f) otmica, g) protivpravno lišenje slobode, h) zlostavljanje, i) silovanje, j) obljava nad nemoćnim licem, k) spolno nasilje nad djetetom, l) obljava zloupotrebom položaja, lj) zadovoljavanje spolnih strasti pred drugim, m) trgovina ljudima radi vršenja prostitucije, n) iskorištavanje djece ili maloljetnih lica za pornografiju, nj) proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije, o) rodoskrvljenje, p) vanbračna zajednica sa maloljetnim licem, r) oduzimanje maloljetnog lica, s) zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica, š) nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, t) kršenje porodičnih obaveza, u) izbjegavanje davanja izdržavanja, v) omogućavanje uživanja opojnih droga, z) razbojništvo i ž) razbojnička krađa.

(2) Tužilac pokreće i postupak protiv punoljetnih učinilaca drugih krivičnih djela propisanih krivičnim zakonom, saglasno odredbama ovog dijela zakona, ako ocijeni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti djece i maloljetnih lica koja kao oštećeni učestvuju u krivičnom postupku.

kao što su krivična djela: 1) ubistvo, 2) čedomorstvo, 3) učestvovanje u samoubistvu, 4) teška tjelesna povreda, 5) protupravno lišenje slobode, 6) otmica, 7) silovanje, 8) spolni odnos sa nemoćnom osobom, 9) spolni odnos zloupotrebom položaja, 10) spolni odnos sa djetetom, 11) bludne radnje, 12) zadovoljavanje pohote pred djetetom ili maloljetnikom, 13) navođenje na prostituciju, 14) iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, 15) upoznavanje djeteta sa pornografijom, 16) rodoskrvrnuće, 17) vanbračna zajednica sa mlađim maloljetnikom, 18) oduzimanje djeteta ili maloljetnika, 19) promjena porodičnog stanja, 20) zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika, 21) napuštanje djeteta, 22) nasilje u porodici, 23) izbjegavanje izdržavanja, 24) sprečavanje i neizvršavanje mjera za zaštitu maloljetnika, 25) omogućavanje uživanja opojnih droga, 26) razbojnička krađa, 27) razbojništvo.

(2) Tužitelj pokreće i postupak protiv punoljetnih učinilaca drugih krivičnih djela propisanih Krivičnim zakonom, u skladu sa odredbama ovog dijela zakona, ako ocijeni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti djece i maloljetnih osoba koje kao oštećeni učestvuju u krivičnom postupku.

krivična djela: a) ubistvo, b) teško ubistvo, v) ubistvo djeteta pri porođaju, g) navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, d) teška tjelesna povreda, đ) otmica, e) protivpravno lišenje slobode, ž) zlostavljanje, z) silovanje, i) obljava nad nemoćnim licem, j) polno nasilje nad djetetom, k) obljava zloupotrebom položaja, l) zadovoljavanje spolnih strasti pred drugim, lj) trgovina ljudima radi vršenja prostitucije, m) iskorišćavanje djece ili maloljetnih lica za pornografiju, n) proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije, nj) rodoskrvljenje, o) vanbračna zajednica sa maloljetnim licem, p) oduzimanje maloljetnog lica, r) zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica, s) nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, t) kršenje porodičnih obaveza, č) izbjegavanje davanja izdržavanja, u) omogućavanje uživanja opojnih droga, f) razbojništvo i h) razbojnička krađa.

(2) Tužilac pokreće i postupak protiv punoljetnih učinilaca drugih krivičnih djela propisanih krivičnim zakonom, saglasno odredbama ovog dijela zakona, ako ocijeni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti djece i maloljetnih lica koja kao oštećeni učestvuju u krivičnom postupku

Član 185.
(Provođenje krivičnog postupka)

(1) Krivični postupak protiv učinilaca krivičnih djela iz člana 184. ovog zakona vodi se prema odredbama Zakona o krivičnom postupku, s tim da se ne primjenjuju odredbe koje se odnose na kazneni nalog. (2) Istragu vodi tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica. (3) U istražnim radnjama postupaju specijalizovana ovlaštena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica.

Član 186.
Provođenje krivičnog postupka

(1) Krivični postupak protiv učinilaca krivičnih djela iz člana 185. ovog zakona vodi se prema odredbama Zakona o krivičnom postupku, s tim da se ne primjenjuju odredbe koje se odnose na kazneni nalog. (2) Istragu vodi tužitelj koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba. (3) U istražnim radnjama postupaju specijalizirane ovlaštene službene osobe koje su stekle posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba.

Provođenje krivičnog postupka
Član 185.

(1) Krivični postupak protiv učinilaca krivičnih djela iz člana 184. ovog zakona vodi se prema odredbama Zakona o krivičnom postupku, s tim da se ne primjenjuju odredbe koje se odnose na kazneni nalog. (2) Istragu vodi tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica. (3) U istražnim radnjama postupaju specijalizovana ovlaštena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica.

Član 186.
(Postupanje)

(1) Kod postupanja u krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji posebno obazrivo se odnosi prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njegov budući život, vaspitanje i razvoj. Saslušanje

Član 187.
Postupanje

(1) U krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji posebno obazrivo se odnosi prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na budući život, odgoj i razvoj. Saslušanje djeteta ili

Postupanje
Član 186.

(1) Kod postupanja u krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji posebno obazrivo se odnosi prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njegov budući život, vaspitanje i razvoj. Saslušanje

djeteta ili maloljetnika se u pravilu obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

(2) Ako se kao svjedok saslušava dijete ili mlađi maloljetnik oštećen krivičnim djelom iz člana 184. ovog zakona, saslušanje se može provesti najviše dva puta. Tužilac ili ovlašteno službeno lice saslušava svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, a bez prisustva tužioca ili ovlaštenog službenog lica u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se u pravilu obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

(3) Dijete ili mlađe maloljetno lice može se saslušati u svom stanu ili drugom prostoru u kome boravi ili centru za socijalni rad. Pri saslušanju svjedoka postupa se u skladu sa stavom 2 ovog člana.

(4) Sud saslušava dijete ili maloljetnika kao svjedoka oštećenog krivičnim djelom iz člana 184 ovog zakona, u skladu sa stavom 2 ovog člana, tako da sud, stranke u postupku i branilac mogu postavljati pitanja, a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa svjedokom. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se obavlja tako da se pitanja postavljaju posredstvom suda, a po potrebi uz pomoć pedagoga, psihologa ili

maloljetnika se, po pravilu, obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe.

(2) Ako se kao svjedok saslušava dijete ili mlađi maloljetnik oštećen krivičnim djelom iz člana 185. ovog zakona, takvo saslušanje se može provesti najviše dva puta. Tužitelj ili ovlaštena službena osoba ispitivanje obavlja putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, a bez prisustva tužitelja ili ovlaštene službene osobe u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se, po pravilu, obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe.

(3) Dijete ili mlađa maloljetna osoba može se saslušati u svom stanu ili drugom prostoru u kojem boravi ili centru za socijalni rad. Pri saslušanju postupa se u skladu sa stavom (2) ovog člana.

(4) Sud će saslušati dijete ili maloljetnika oštećenog krivičnim djelom iz člana 185. ovog zakona, u skladu sa stavom (2) ovog člana, tako da sud, tužitelj, maloljetnik i branitelj mogu postavljati pitanja a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa oštećenim. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se obavlja tako da se pitanja mogu postavljati posredstvom suda, a, po potrebi, uz pomoć

djeteta ili maloljetnika se u pravilu obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

(2) Ako se kao svjedok saslušava dijete ili mlađi maloljetnik oštećen krivičnim djelom iz člana 184. ovog zakona, saslušanje se može provesti najviše dva puta. Tužilac ili ovlašćeno službeno lice saslušava svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, a bez prisustva tužioca ili ovlašćenog službenog lica u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se u pravilu obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

(3) Dijete ili mlađe maloljetno lice može se saslušati u svom stanu ili drugom prostoru u kome boravi ili centru za socijalni rad. Pri saslušanju svjedoka postupa se u skladu sa stavom 2. ovog člana.

(4) Sud saslušava dijete ili maloljetnika kao svjedoka oštećenog krivičnim djelom iz člana 184. ovog zakona, u skladu sa stavom 2. ovog člana, tako da sud, stranke u postupku i branilac mogu postavljati pitanja, a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa svjedokom. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se obavlja tako da se pitanja postavljaju posredstvom suda, a po potrebi uz

drugog stručnog lica.

(5) U svrhu zaštite djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom iz člana 184 ovog zakona, primjenjuju se i druge odgovarajuće odredbe Zakona o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku (Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, brojevi 10/03, 8/07 i 19/07).

(6) Odredbe ovog člana se primjenjuju i onda kada se saslušava dijete ili maloljetnik koji je svjedok-očevidac učinjenog djela iz člana 184 ovog zakona.

(7) Odredba člana 84 ovog zakona primjenjuje se u krivičnom postupku protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika.

pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe.

(5) U svrhu zaštite djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom iz člana 185. ovog zakona primjenjuju se i druge odgovarajuće odredbe Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka („Službene novine Federacije BiH”, broj 36/03).

(6) Odredbe ovog člana se primjenjuju i onda kada se saslušava dijete ili maloljetnik koji je svjedok-očevidac učinjenog djela iz člana 185. ovog zakona.

(7) Odredba člana 84. ovog zakona primjenjuje se u krivičnom postupku protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika.

pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

(5) U svrhu zaštite djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom iz člana 184. ovog zakona, primjenjuju se odgovarajuće odredbe zakona kojim se propisuje zaštita svjedoka u krivičnom postupku u Republici Srpskoj.

(6) Odredbe ovog člana se primjenjuju i onda kada se saslušava dijete ili maloljetnik koji je svjedok-očevidac učinjenog djela iz člana 184. ovog zakona.

(7) Odredba člana 84. ovog zakona primjenjuje se u krivičnom postupku protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika.

Član 187. (Zabrana suočenja)

Ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim, zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa osumnjičenim, odnosno optuženim.

Član 188. Zabrana suočenja

Ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatiziran okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim, zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa osumnjičenim, odnosno optuženim.

Zabrana suočenja Član 187.

Ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim, zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa osumnjičenim, odnosno optuženim.

Član 188.**(Prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog)**

Ako prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog vrši maloljetnik oštećen krivičnim djelom, ili je očevidac učinjenog krivičnog djela, takvo prepoznavanje u svim fazama postupka vrši se na način koji u potpunosti onemogućava da osumnjičeni, odnosno optuženi, vidi maloljetno lice.

Član 189.**Prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog**

Ako prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog vrši maloljetnik oštećen krivičnim djelom ili je očevidac učinjenog krivičnog djela, takvo prepoznavanje u svim fazama postupka vrši se na način koji u potpunosti onemogućava da osumnjičeni, odnosno optuženi vidi maloljetnu osobu

Prepoznavanje osumnji-**čenog, odnosno optuženog
Član 188.**

Ako prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog vrši maloljetnik oštećen krivičnim djelom, ili je očevidac učinjenog krivičnog djela, takvo prepoznavanje u svim fazama postupka vrši se na način koji u potpunosti onemogućava da osumnjičeni, odnosno optuženi, vidi maloljetno lice.

Član 189.**(Nadležnost i sastav suda)**

U pogledu nadležnosti i sastava suda koji sudi punoljetnim učiniocima krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, shodno se primjenjuju odredbe Zakona o krivičnom postupku, ako ovim zakonom nije drugačije propisano.

Član 190.**Nadležnost i sastav suda**

U pogledu nadležnosti i sastava suda koji sudi punoljetnim učiniocima krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, shodno se primjenjuju odredbe Zakona o krivičnom postupku ako ovim zakonom nije drugačije propisano.

Nadležnost i sastav suda**Član 189.**

U pogledu nadležnosti i sastava suda koji sudi punoljetnim učiniocima krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, shodno se primjenjuju odredbe Zakona o krivičnom postupku, ako ovim zakonom nije drugačije propisano.

Član 190.**(Hitnost postupanja)**

Krivični postupak za djela iz člana 184 ovog zakona je hitan.

Član 191.**Hitnost postupanja**

Krivični postupak za djela iz člana 185. ovog zakona je hitan.

Hitnost postupanja**Član 190.**

Krivični postupak za djela iz člana 184. ovog zakona je hitan.

ANEKS 2: Opći komentar Komiteta za prava djeteta br. 14 (2013) o pravu djeteta da se prvenstveno vodi računa o njegovim najboljim interesima (čl. 3, stav 1.)*

“U svim akcijama koje u vezi s djecom poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela, mora se prvenstveno voditi računa o interesima djeteta.”

Konvencija o pravima djeteta (član 3. stav 1.)

* Usvojio Komitet na šezdesetšestom zasjedanju
(14.01. – 1.02.2013).

I Uvod

A. Najbolji interesi djeteta: pravo, princip i pravilo postupanja

1. Član 3. stav 1. Konvencije o pravima djeteta daje djetetu pravo da se njegovi najbolji interesi prvenstveno procijene i razmotre u svim radnjama ili odlukama koje se na njega odnose kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Pored toga, ovaj član definira jednu osnovnih vrijednosti Konvencije. Komitet za prava djeteta (u daljem tekstu: Komitet) navodi član 3. stav 1. kao jedan od četiri opća principa Konvencije za tumačenje i provođenje svih prava djeteta¹ i primjenjuje ga kao dinamičan institut koji zahtijeva ocjenu u skladu sa konkretnim kontekstom.

2. Institut „najboljih interesa djeteta“ nije novina. Zapravo je on stariji od Konvencije i bio je zaštićen već Deklaracijom o pravima djeteta iz 1959. (stav 2.), Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (član 5. tačka (b) i član 16 stav 1. tačka (d)), kao i regionalnim instrumentima i mnogim nacionalnim i međunarodnim zakonima.

3. Konvencija se također izričito poziva na najbolje interese djeteta u drugim članovima i to: članu 9. odvajanje od roditelja, član 10.

spajanje porodice, član 18. odgovornosti roditelja, član 20. uskraćenost porodičnog okruženja i alternativna skrb, član 21. usvajanje, član 37. tačka (c) odvajanje od odraslih u pritvoru, član 40. stav 2. tačka (b) (iii) procesne garancije uključujući prisustvo roditelja na sudskim saslušanjima za kaznene stvari koje uključuju djecu u sukobu sa zakonom. Najbolji interesi djeteta pominju se i u Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (preambula i član 8.) te u Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o postupku povodom pritužbi (preambula i članovi 2. i 3.).

4. Institut najboljih interesa djeteta ima za cilj osiguranje potpunog i stvarnog ostvarivanja svih prava priznatih Konvencijom i holistički razvoj djeteta.² Komitet je već istaknuo³ da „sud odrasle osobe o najboljim interesima djeteta ne može prevagnuti nad obavezom poštivanja svih prava djeteta u skladu sa Konvencijom“. Komitet podsjeća da nema hijerarhije prava u Konvenciji, odnosno da sva prava propisana Konvencijom pred-

¹ Opći komentar Komiteta br. 5 (2003) o općim mjerama za implementaciju Konvencije o pravima djeteta, tačka 12 i br. 12 (2009) o pravu djeteta da bude saslušano, tačka 2.

² Komitet očekuje od država da tumače razvoj kao „holističku koncepciju koja obuhvaća djetetov fizički, mentalni, duhovni, moralni, psihološki i socijalni razvoj“ (opći komentar br. 5, tačka 12).

³ Opći komentar br. 13 (2011) o pravu na zaštitu od svih oblika nasilja, tačka 61.

stavljaju „najbolji interes djeteta“ te da se niti jedno pravo ne treba ugroziti negativnim tumačenjem najboljih interesa djeteta.

5. Potpuna primjena instituta najboljih interesa djeteta iziskuje razvoj pristupa zasnovanog na pravima koji uključuje sve aktere, radi osiguravanja holističkog fizičkog, psihološkog, moralnog i duhovnog integriteta djeteta i promicanja njegovog ljudskog dostojanstva.

6. Komitet naglašava da je najbolji interes djeteta koncept koji podrazumijeva tri komponente:

a) Osnovno pravo: Pravo djeteta na procjenu i prvenstveno razmatranje njegovih najboljih interesa ukoliko se razmatraju različiti interesi kako bi se donijela odluka o danom pitanju i garancija da će ovo pravo biti ispoštovano uvijek kada se odlučuje o djetetu, grupi identificirane ili neidentificirane djece ili djeci općenito. Član 3. stav 1. propisuje nespornu obavezu država, direktno je primjenjiv (samoprovodiv) i na njega se može pozivati pred sudom.

b) Osnovni, interpretativni pravni princip: Ako je neka zakonska odredba otvorena za više tumačenja, bira se tumačenje koje najefikasnije ispunjava najbolje interese djeteta. Prava zaštićena Konvencijom i njenim fakultativnim protokolima pružaju okvir za tumačenje.

c) Pravilo postupanja: kad god se donosi odluka koja se tiče konkretnog djeteta, identificirane grupe djece ili djece općenito, proces odlučivanja mora uključivati ocjenu mogućeg učinka (pozitivnog ili negativnog) odluke na dijete ili djecu na koju se ona odnosi. Procjena i utvrđivanje najboljih interesa djeteta iziskuju procesne garancije. Nadalje, iz obrazloženja odluke mora biti vidljivo da je ovo pravo eksplicitno razmotreno. U tom smislu države članice obrazlažu na koji način je odluka ispoštovala ovo pravo, odnosno šta je razmotreno kao najbolji interes djeteta, na osnovu kojih kriterija i na koji način su interesi djeteta ocijenjeni u odnosu na druga razmatranja, bilo da se radi o široko postavljenim pitanjima politika ili o pojedinačnim slučajevima.

7. U ovom općem komentaru izraz „najbolji interesi djeteta“ ili „djetetovi najbolji interesi“ podrazumijeva ova tri aspekta.

B. Struktura

8. Opseg ovog komentara ograničen je na član 3. stav 1. Konvencije i ne odnosi se na član 3. stav 2. koji se odnosi na dobrobit djeteta, niti na član 3. stav 3. koji se odnosi na obavezu država članica da osiguraju da institucije, službe i usluge za djecu ispunjavaju utvrđene standarde i da postoje

mehanizmi kojima se osigurava da se ti standardi poštuju.

9. Komitet navodi ciljeve (poglavlje II) ovog općeg komentara i predstavlja prirodu i opseg primjene obaveze država članica (poglavlje III). Također daje pravnu analizu člana 3. stav 1. (poglavlje IV), povezujući ovaj član sa drugim općim principima Konvencije. Poglavlje V posvećeno je primjeni principa najboljih interesa djeteta u praksi, dok se u poglavlju VI navode smjernice o distribuciji ovog općeg komentara.

II Ciljevi

10. Ovaj opći komentar ima za cilj osigurati da države članice Konvencije primjenjuju i poštuju princip najboljih interesa djeteta. Komentar definira uvjete za dužno razmatranje, posebno u sudskim i upravnim odlukama kao i u drugim akcijama koje se tiču djeteta kao pojedinca i u svim fazama usvajanja zakona, politika, strategija, programa, planova, budžeta, zakonodavnih i budžetskih inicijativa i smjernica, odnosno svih implementacijskih mjera koje se odnose na djecu općenito ili na konkretnu grupu djece. Komitet očekuje da će se svi koji se bave djecom u svojim odlukama, uključujući i roditelje i skrbnike, rukovoditi ovih općim komentarom.

11. Najbolji interesi djeteta su dinamičan institut koji uključuje različita

pitanja koja se konstantno razvijaju. Ovaj opći komentar pruža okvir za procjenu i utvrđivanje najboljih interesa djeteta, bez namjere da propiše šta je najbolje za dijete u datoj situaciji u dato vrijeme.

12. Glavni cilj ovog općeg komentara je da se poveća razumijevanje i primjena prava djece da se prvenstveno vodi računa o njihovih najboljih interesa, odnosno u nekim slučajevima glavno razmatranje (vidi tačku 38. u daljem tekstu). Opći cilj komentara je da potakne stvarnu promjenu u stavovima kako bi se ostvarilo puno uvažavanje djece kao nositelja prava. Konkretno, to se odnosi na:

- a) analizu svih implementacijskih mjera koje poduzimaju vlade;
- b) pojedinačne odluke koje donose pravosudna ili upravna tijela ili javni subjekti kroz njihove službenike, a koje se odnose na jedno ili više identificirane djece;
- c) odluke subjekata civilnog društva i privatnog sektora, uključujući profitne i neprofitne organizacije koji pružaju usluge koje se odnose na djecu ili na njih imaju uticaj;
- d) smjernice za djelovanje osoba koje rade sa djecom i za njih, uključujući roditelje i skrbnike.

III Priroda i opseg obaveza država članica

13. Svaka država članica mora poštovati i ostvarivati prava djeteta na procjenu i prvenstveno razmatranje njegovih interesa te je obavezna da poduzme sve potrebne, planirane i konkretne mjere za puno ostvarenje ovog prava.

14. Član 3. stav 1. definira okvir sa tri različite vrste obaveza država članica:

- a) Obaveza da se osigura da su djetetovi najbolji interesi *na odgovarajući način uključeni i jednako primijenjeni* na svaku radnju koju poduzima javna institucija, posebno implementacijske mjere, upravne i sudske postupke koji direktno ili indirektno utiču na djecu;
 - b) Obaveza da se osigura da sve sudske i upravne odluke, kao i sve politike i zakonodavstvo vezano za djecu pokazuju da se prvenstveno vodilo računa o najboljim interesima djeteta. To uključuje opis načina na koji su najbolji interesi analizirani i procijenjeni te koju težinu im odluka pridaje.
 - c) Obaveza da se osigura da su interesi djeteta procijenjeni i da se o njima primarno vodi računa u odlukama i radnjama privatnog sektora, uključujući i pružatelje usluga ili bilo koji drugi privatni subjekt ili instituciju koja donosi odluke koje se mogu odnositi ili djelovati na djecu.
15. Kako bi osigurala usklađenost s Konvencijom države članice trebaju poduzeti niz implementacijskih mjera u skladu sa članovima 4, 42. i 44. stav 6. Konvencije i pobrinuti se da se o najboljim interesima djeteta primarno vodi računa u svim akcijama, uključujući:
- a) Reviziju i u slučaju potrebe izmjene i dopune domaćeg zakonodavstva i drugih izvora prava kako bi se uključio član 3. stav 1. i osiguralo da svi nacionalni zakoni i propisi, oblasno ili teritorijalno zakonodavstvo, pravila o radu privatnih ili javnih institucija koje pružaju usluge djeci ili utiču na djecu i sudski i upravni postupci na svim nivoima odražavaju i provode uvjet prvenstvenog razmatranja najboljih interesa djeteta i kao materijalnog prava i kao pravila postupanja;
 - b) Podržavanje najboljih interesa djeteta u koordinaciji i implementaciji politika na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou;
 - c) Uspostavljanje mehanizama i procedura za pritužbe, pravne lijekove ili obeštećenje kako bi se u cijelosti ostvarilo pravo djeteta da se njegovi najbolji interesi na odgovarajući način uključe i jednako primjenjuju u svim implementacijskim mjerama, upravnim i sudskim

postupcima koji su relevantni za dijete ili na njega utiču;

- d) Podržavanje najboljih interesa djeteta u raspodjeli nacionalnih resursa za programe i mjere s ciljem provođenja dječijih prava i u aktivnostima koje koriste međunarodnu ili razvojnu pomoć;
- e) Prilikom definiranja, monitoringa i evaluacije prikupljanja podataka, osigurati da su najbolji interesi djeteta izričito navedeni i, u slučaju potrebe, podržati istraživanje pitanja prava djece;
- f) Pružanje informacija i edukacija o članu 3. stav 1. i njegovoj praktičnoj primjeni svim donosiocima odluka koje direktno ili indirektno imaju uticaj na djecu, uključujući stručne radnike i druge osobe koje rade za djecu i sa djecom;
- g) Pružanje odgovarajućih informacija djeci na jeziku koji razumiju i njihovim porodicama i skrbnicima, kako bi razumjeli opseg primjene prava zaštićenog članom 3. stav 1. kao i uspostavljanje neophodnih uvjeta da djeca izraze svoj stav i omogućavanje da se njihovim mišljenjima prida odgovarajuća važnost;
- h) Borbu protiv negativnih stavova i mišljenja koja otežavaju puno ostvarivanje prava djeteta na procjenu i prvenstveno razmatranje njegovih najboljih interesa, kroz komunikacijske programe koji

uključuju masmedije i društvene mreže kao i djecu kako bi se djeca prepoznala kao nositelji prava.

16. Za ostvarivanje punopravnosti najboljih interesa djeteta potrebno je imati u vidu sljedeće parametre:

- a) Univerzalnost, nedjeljivost, međusobnu zavisnost i međusobnu povezanost dječijih prava;
- b) Priznavanje djece kao nositelja prava;
- c) Globalnu prirodu i primjenu Konvencije;
- d) Obavezu država članica da poštuju, štite i provode sva prava iz Konvencije;
- e) Kratkoročne, srednjoročne i dugoročne efekte aktivnosti vezanih za razvoj djeteta tokom vremena.

IV Pravna analiza i povezanost sa općim principima Konvencije

A. Pravna analiza člana 3. stav 1.

1. “U svim akcijama u vezi s djecom”

a) “u svim akcijama”

17. Član 3. stav 1. ima za cilj da ovo pravo bude zaštićeno u svim odlukama i akcijama koje se odnose na djecu. To znači da svaka akcija koja se odnosi na dijete ili djecu mora prvenstveno voditi računa o njihovim najboljim interesima. Riječ „akcija“ ne uključuje samo odluke, već i radnje, ponašanje, prijedloge, usluge, procedure i druge mjere.

18. Odsustvo ili propuštanje akcije i nečinjenja su također „akcije“, primjerice kada organi socijalne zaštite ne poduzmu radnje s ciljem zaštite djece od zanemarivanja ili zlostavljanja.

b) “u vezi sa”

19. Zakonska dužnost odnosi se na sve odluke i akcije koje direktno ili indirektno utiču na djecu. Stoga fraza „u vezi sa“ primarno označava sve mjere i odluke koje se direktno tiču djeteta,

djece kao grupe ili općenito djece, a zatim i druge mjere koje djeluju na pojedinačno dijete, djecu kao grupu ili djecu općenito, čak i ako oni nisu primarna ciljna skupina date mjere. Kako se navodi u Općem komentaru Komiteta br. 7 (2005.) takve radnje uključuju radnje usmjerene na djecu (npr. vezane za zdravlje, zbrinjavanje ili obrazovanje), kao i na akcije koje uključuju djecu i druge grupe stanovništva (npr. vezane za okoliš, stambena pitanja ili prevoz) (tačka 13. (b)). Stoga frazu „u vezi sa“ treba tumačiti vrlo široko.

20. Sve akcije koje poduzima država zaista utiču na djecu na ovaj ili onaj način. To ne znači da svaka akcija koju poduzima država treba uključivati potpuni i formalni proces procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta. Međutim, ukoliko će odluka imati značajnog uticaja na dijete ili djecu, primjeren je veći nivo zaštite i detaljne procedure za razmatranje najboljih interesa djeteta.

Stoga u vezi sa mjerama koje nisu direktno usmjerene na dijete ili djecu pojam „u vezi sa“ treba pojasniti u svjetlu okolnosti svakog slučaja kako bi se mogao procijeniti učinak akcije na dijete ili djecu.

c) “djecom”

21. Pojam „djeca“ odnosi se na sve osobe mlađe od 18 godina u nadležnosti države članice bez diskriminacije po bilo kom osnovu u skladu sa članovima 1. i 2. Konvencije.

22. Član 3. stav 1. odnosi se na djecu kao pojedince i obavezuje države članice da procjenjuju i prvenstveno vode računa o najboljim interesima djeteta u pojedinačnim odlukama.

23. Međutim, pojam „djeca“ podrazumijeva da pravo na dužno razmatranje njihovih najboljih interesa podrazumijeva djecu ne samo kao pojedince već i djecu općenito ili kao grupu. Stoga države imaju obavezu da procjenjuju i prvenstveno vode računa o najboljim interesima djece kao grupe ili djece općenito u svim akcijama koje se na njih odnose. To je posebno evidentno kod implementacijskih mjera. Komitet⁴ naglašava da se najbolji interesi djeteta promatraju i kao kolektivno i kao individualno pravo, a da primjena ovog prava na djecu iz autohtonog naroda kao skupinu iziskuje razmatranje načina na koji se pravo odnosi na kolektivna kulturna prava.

24. To ne znači da u odluci koja se odnosi na pojedinačno dijete njegove interese treba tumačiti kao identične sa interesima djece općenito, već član 3. stav 1. govori da se najbolje interese djeteta mora procjenjivati individualno. Procedure za utvrđivanje najboljih interesa djece pojedinačno i kao grupe opisane su u poglavlju V u daljem tekstu.

2. “koje poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela ”

25. Obaveza država da pridaju dužnu pažnju najboljim interesima djeteta je sveobuhvatna obaveza koja se odnosi na sve javne i privatne institucije socijalne zaštite, sudove, upravne organe i zakonodavna tijela koja uključuju ili se odnose na djecu. Iako roditelji nisu izričito navedeni u članu 3. stav 1, najbolji interesi djeteta „su njihova osnovna briga“ (član 18. stav 1).

a) “ javne ili privatne ustanove socijalne skrbi ”

26. Ove pojmove ne treba usko tumačiti ili ograničavati samo na socijalne institucije *stricto sensu*, već pod njima podrazumijevati sve institucije čiji rad i odluke utiču na djecu i ostvarivanje njihovih prava. Takve institucije ne uključuju samo one vezane za ekonomska, socijalna i kulturna prava (npr. skrb, zdravlje, okoliš, obrazovanje, posao, odmor i igru, itd.) već i institucije koje se bave građanskim pravima i slobodama (npr. upis u matičnu knjigu rođenih, zaštita od nasilja u svim okruženjima, itd.). Privatne institucije socijalne skrbi uključuju organizacije iz privatnog sektora, profitne ili neprofitne, koje igraju ulogu u pružanju usluga koje su ključne za to da djeca mogu uživati svoja prava i koje djeluju u ime ili uz vladine institucije kao alternativa.

⁴ Opći komentar br. 11 (2009.) o autohtonosti djece i njihovim pravima po Konvenciji, tačka 30.

b) “sudovi”

27. Komitet naglašava da se pojam „sudovi“ odnosi na sve sudske postupke u svim instancama, bilo da se radi o sudijama ili porotnicima, kao i na sve relevantne postupke u vezi sa djecom, bez ograničenja. To uključuje i mirenje, medijaciju i arbitražu.

28. U krivičnim predmetima princip najboljih interesa primjenjuje se na djecu u sukobu (tj. za koje postoje navodi, optuženje ili su prepoznati kao prekršitelji) ili u kontaktu (kao žrtve ili svjedoci) sa zakonom, kao i djecu pogođenu položajem njihovih roditelja koji su u sukobu sa zakonom. Komitet⁵ naglašava da zaštita najboljih interesa djeteta znači da se tradicionalni ciljevi krivičnog prava, kao što su prevencija ili sankcionisanje, moraju zamijeniti ciljevima rehabilitacije i restorativne pravde, u slučajevima djece prekršitelja zakona.

29. U građanskom pravu, dijete može braniti svoje interese direktno ili putem zastupnika, u slučajevima utvrđivanja očinstva, zlostavljanja ili zanemarivanja djeteta, spajanja porodica, smještaja, itd. Dijete može biti pogođeno suđenjem, na primjer u postupcima vezanim za usvajanje ili razvod, odlukama vezanim za starateljstvo, prebivalište, kontakte ili druga pitanja koja imaju važan uticaj na život i razvoj djeteta, kao i postupcima zbog zlostavljanja ili zanemarivanja djece. Sudovi moraju osigurati da se najbolji interesi djeteta uzmu u obzir u svim takvim situacijama i

odlukama, bilo da su one po prirodi procesne ili materijalne te moraju i pokazati da su tako zaista postupili.

c) “državna uprava”

30. Komitet naglašava da je opseg odluka koje donose organi uprave na svim nivoima vrlo širok, obuhvaćajući između ostalog i odluke koje se odnose na obrazovanje, skrb, zdravlje, okoliš, uvjete života, zaštitu, azil, imigraciju, pristup državljanstvu. Pojedinačne odluke organa uprave u ovim oblastima moraju se ocijeniti i rukovoditi najboljim interesima djeteta u vezi sa svim implementacijskim mjerama.

d) “zakonodavna tijela”

31. Proširenje obaveza države članice na njena „zakonodavna tijela“ jasno pokazuje da se član 3. stav 1. odnosi na djecu općenito, a ne samo kao pojedince. Usvajanje svakog zakona ili regulative kao i kolektivni ugovori kao što su bilateralni ili multilateralni sporazumi o trgovini ili miru koji se odnose i na djecu, rukovode se najboljim interesima djeteta. Pravo djeteta da se njegovi najbolji interesi procijene i primarno razmotre treba izričito uključiti u sve relevantne zakone, a ne samo zakone koji se odnose isključivo na djecu. Ova obaveza obuhvaća i odobravanje budžeta, za čiju je pripremu i izradu potrebno primijeniti perspektivu najboljih interesa djeteta kako bi budžeti uvažavali prava djece.

3. “o najboljim interesima djeteta”

32. Institut najboljih interesa djeteta je složen, a njegov sadržaj se mora utvrđivati pojedinačno od slučaja do slučaja. Kroz tumačenje i primjenu člana 3. stav 1. u skladu sa drugim odredbama Konvencije zakonodavac, sudija, upravni, socijalni ili obrazovni organ će moći pojasniti ovaj institut i konkretno ga iskoristiti. U skladu s tim, institut najboljih interesa djeteta je fleksibilan i prilagodljiv. Treba ga prilagoditi i definirati na pojedinačnoj osnovi, prema konkretnoj situaciji djeteta ili djece, uzimajući u obzir njihov lični kontekst, položaj i potrebe. Za pojedinačne odluke najbolji interesi djeteta moraju se procijeniti i utvrditi u svjetlu konkretnih okolnosti određenog djeteta. Za kolektivne odluke, poput odluka zakonodavaca, najbolji interesi djece moraju se procijeniti i utvrditi u svjetlu okolnosti konkretne grupe i/ili djece općenito. U oba slučaja procjena i utvrđivanje provode se uz puno poštivanje prava sadržanih u Konvenciji i njenim fakultativnim protokolima.

33. Najbolji interesi djeteta primjenjuju se na sve stvari koje se odnose na dijete ili djecu te se uzimaju u obzir pri rješavanju bilo kakvih potencijalnih sukoba između prava zaštićenih Konvencijom i drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Mora se pridati pažnja utvrđivanju mogućih rješenja koja su u najboljem interesu djeteta. To znači da su države pod obavezom da utvrde najbolje interese

sve djece, uključujući i djecu u ranjivom položaju, prilikom usvajanja implementacijskih mjera.

34. Fleksibilnost instituta najboljih interesa djeteta omogućava mu da odgovori na situaciju pojedinačne djece i da razvije znanje o razvoju djece. Međutim, također može ostaviti prostora za manipulaciju. Vlade i drugi državni organi su zloupotrebjavali institut najboljih interesa djeteta kako bi se opravdale rasističke politike na primjer. Roditelji su zloupotrebjavali ovaj institut braneći vlastite interese u sporovima oko starateljstva, stručni radnici ne mare ili odbacuju procjenu najboljih interesa djeteta kao ne-relevantnu ili nevažnu.

35. U vezi sa implementacijskim mjerama, osiguravanje da primarno vodi računa o najboljim interesima djeteta su primarno stvar zakonodavstva i izrade i provedbe politika na svi nivoima vlasti iziskuje kontinuirani proces procjene učinka na dječija prava (CRIA) kako bi se predvidio učinak bilo kojeg predloženog prava, politike ili raspodjele budžetskih sredstava na djecu i na uživanje njihovih prava, te evaluaciju učinka na dječija prava kako bi se ocijenio stvarni učinak implementacije.⁶

⁵ Opći komentar br. 10 (2007.) o pravima djece u maloljetničkom pravosuđu, tačka 10.

⁶ Opći komentar br. 5 (2003.) o općim mjerama za provođenje Konvencije o pravima djeteta, tačka 45.

4. “mora se prvenstveno voditi računa”

36. O najboljim interesima djeteta se prvenstveno vodi računa u usvajanju svih implementacijskih mjera. Riječi „mora se“ definiraju snažnu pravnu obavezu država i znače da države nemaju pravo na diskrecionu odluku o tome da li će se najbolji interesi djeteta procjenjivati i da li će im se pridati odgovarajuća težina kao primarnom razmatranju u svakoj radnji koja se poduzima.

37. Izraz „prvenstveno voditi računa“ znači da se najbolji interesi djeteta ne mogu razmatrati na istom nivou kao i sva druga pitanja. Ovakav strogi stav opravdan je posebnim položajem djece: zavisnosti, zrelosti, pravnim statusom i često nemogućnosti da se njihov glas čuje. Djece imaju manje mogućnosti od odraslih da zastupaju svoje interese i oni koji donose odluke koje se odnose na djecu moraju biti itekako svjesni njihovih interesa. Ako interesi djece nisu istaknuti, često ih se previdi.

38. U vezi sa usvajanjem (član 21.) se pravo na najbolje interese dodatno ojačava. Ono više nije samo predmet „**prvenstvenog** razmatranja“, već „**ključnog** razmatranja“. Najbolji interesi djeteta su zaista odlučujući faktor prilikom donošenja odluke o usvajanju, ali i o drugim pitanjima.

39. Međutim, s obzirom na to da član 3. stav 1. pokriva širok spektar situacija, Komitet prepoznaje potrebu

za određenim stepenom fleksibilnosti u njegovoj primjeni. Najbolji interesi djeteta, nakon što se procijene i utvrde, mogu doći u sukob s drugim interesima ili pravima (npr. druge djece, javnosti, roditelja, itd.). Potencijalni sukobi između najboljih interesa djeteta razmatrani pojedinačno i interesa grupe djece ili djece općenito trebaju se rješavati od slučaja do slučaja, kroz pažljivo balansiranje interesa svih strana i pronalaženje odgovarajućeg kompromisa. Isto je potrebno ukoliko su prava drugih osoba u sukobu sa najboljim interesima djeteta. Ukoliko nije moguće uskladiti ove dvije stvari, organi vlasti i donositelji odluka moraju analizirati i razmotriti prava svih aktera, imajući u vidu da pravo djeteta da se prvenstveno vodi računa o njegovim interesima znači da interesi djeteta imaju visoki prioritet, a nisu tek samo jedno od pitanja za razmatranje. Stoga se onome što je u najboljem interesu djeteta mora pridati veća važnost.

40. Razmatranje najboljih interesa djeteta kao „prvenstvenih“ iziskuje svijest o mjestu koje dječija prava moraju zauzimati u svim radnjama, kao i spremnost da se tim interesima da prioritet u svim okolnostima, a posebno kada neka akcija ima nesporan uticaj na djecu na koju se odnosi.

B. Najbolji interesi djeteta i veza sa drugim općim principima Konvencije

1. Najbolji interesi djeteta i pravo na nediskriminaciju (čl. 2.)

41. Pravo na nediskriminaciju nije pasivna obaveza, koja zabranjuje sve oblike diskriminacije u uživanju prava zaštićenih Konvencijom, već također osigurava odgovarajuće proaktivne mjere koje poduzima država kako bi osigurala jednake mogućnosti za uživanje prava iz Konvencije za svu djecu. To može iziskivati pozitivne mjere s ciljem rješavanja situacije stvarne nejednakosti.

2. Najbolji interesi djeteta i pravo na život, opstanak i razvoj (čl. 6.)

42. Države moraju stvoriti okruženje u kojem se poštuje ljudsko dostojanstvo i osigurava holistički razvoj svakog djeteta. Prilikom procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta država mora osigurati puno poštivanje djetetovog temeljnog prava na život, opstanak i razvoj.

⁷ Opći komentar br. 12, tačke 70-74.

⁸ Ibid., tačka 84.

3. Najbolji interesi djeteta i pravo da bude saslušano (čl. 12.)

43. Procjena najboljih interesa djeteta mora uključivati poštovanje prava djeteta da slobodno izrazi svoje stavove i da se tim stavovima prida dužna pažnja u svim stvarima koje se odnose na dijete. To je jasno navedeno u Općem komentaru Komiteta br. 12 koji također naglašava neraskidivu vezu između člana 3. stav 1. i člana 12. Ova dva člana se međusobno nadopunjuju, prvi ima za cilj ostvarenje najboljih interesa djeteta, a drugi predstavlja metodologiju kako saslušati stavove djeteta ili djece i uključiti ih u sva pitanja koja se odnose na dijete uključujući njegove najbolje interese. Član 3. stav 1. ne može se pravilno primijeniti ukoliko nisu ispoštovani uvjeti člana 12. Slično tome, član 3. stav 1. potvrđuje funkcionalnost člana 12. omogućavajući središnju ulogu djece u svim odlukama koje se odnose na njihove živote.⁷

44. Sposobnosti djeteta koje se razvijaju (član 5.) moraju se uzeti u obzir kada su u pitanju najbolji interesi djeteta i pravo da bude saslušano. Komitet je već ustanovio da što više dijete zna, što je više iskusilo i što više razumije, to više roditelj, zakonski staratelj ili druga osoba koja je za njega odgovorna treba naredbe i smjernice pretvarati u potsjetnike i savjete, a zatim u ravnopravnu razmjenu.⁸ Isto tako, kako dijete sazrijeva njegovi stavovi imaju sve veću težinu u procjeni

njegovih najboljih interesa. Bebe i vrlo mala djeca imaju ista prava kao i sva djeca da se njihovi najbolji interesi procijene na isti način, čak iako ne mogu izraziti svoje stavove ili zastupati svoje mišljenje na isti način kao starija djeca. Države moraju osigurati odgovarajuće aranžmane uključujući zastupanje, kada je potrebno, za procjenu njihovih najboljih interesa. Isto se odnosi na djecu koja ne mogu ili ne žele izraziti stav.

45. Komitet podsjeća da član 12. stav 2. Konvencije propisuje pravo djeteta da bude saslušano bilo direktno ili preko zastupnika u svakom sudskom ili upravnom postupku koji se odnosi na njega (vidi također poglavlje V.B u daljem tekstu).

V Provedba: procjena i utvrđivanje najboljih interesa djeteta

46. Kako je ranije navedeno, „najbolji interesi djeteta“ su pravo, načelo i pravilo postupanja, koje se zasniva na procjeni svih elemenata interesa djeteta ili djece u konkretnoj situaciji. Prilikom procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta u cilju donošenja odluke o konkretnoj mjeri, potrebno je pratiti sljedeće korake:

- a) Pod jedan utvrditi koji su elementi relevantni za procjenu najboljeg interesa unutar činjeničkog konteksta datog slučaja, te svakom elementu odrediti sadržaj i važnost u odnosu na druge elemente;
- b) Pod dva, za realizaciju prvog koraka potrebno je slijediti proceduru koja osigurava zakonske garancije i pravilnu primjenu prava.

47. Procjena i utvrđivanje najboljih interesa djeteta su dva koraka koja prethode donošenju odluke. „Procjenu najboljeg interesa“ čini analiza svih elemenata, koji su neophodni za donošenje odluke u konkretnoj situaciji za konkretno dijete ili grupu djece, uz postizanje ravnoteže među tim elementima. Procjenu najboljeg interesa vrši donositelj odluke i njego-

vo osoblje, po mogućnosti primjenom interdisciplinarnog pristupa, uz obavezno sudjelovanje djeteta. „Utvrđivanje najboljeg interesa“ je formalna procedura koja podrazumijeva stroge procesne garancije kojima se utvrđuju najbolji interesi djeteta na osnovu procjene najboljih interesa.

A. Procjena i utvrđivanje najboljih interesa

48. Procjena najboljih interesa djeteta je jedinstvena aktivnost koja se provodi u svakom pojedinačnom slučaju uzimajući u obzir specifične okolnosti vezane za dijete ili grupu djece ili djecu općenito. Ove okolnosti tiču se individualnih osobina djeteta ili djece, poput, između ostalog, starosne dobi, spola, zrelosti, iskustva, pripadnosti manjinskoj grupi, fizičkih, senzornih ili intelektualnih poteškoća, te socijalnog i kulturnog konteksta u kojem se dijete ili djeca nalaze, kao što su prisustvo ili odsustvo roditelja, stanovanje sa roditeljima, kvalitet odnosa između djeteta i njegove porodice ili skrbnika, okruženje u pogledu sigurnosti, postojanja kvalitetnih alternativnih rješenja koja su dostupna porodici, članovima šire porodice ili skrbnicima, itd.

49. Utvrđivanje najboljeg interesa djeteta treba započeti procjenom konkretnih okolnosti koje dijete čine jedinstvenim. To podrazumijeva razmatranje samo određenih elemenata,

ne svih, što utiče i na težinu koja će se dodijeliti svakom pojedinačnom elementu u odnosu na druge. Procjena najboljih interesa općenito za djecu podrazumijeva iste elemente.

50. Komitet smatra korisnim izraditi popis elemenata koji nije konačan i nema hijerarhijski redosljed, a koji se može koristiti za procjenu najboljih interesa od strane donositelja odluke koji treba da utvrdi najbolje interese djeteta. Činjenica da popis elemenata nije konačan znači da je moguće razmatrati i druge faktore koji su relevantni za konkretne okolnosti svakog djeteta ili grupe djece. Svi elementi na popisu moraju se razmotriti i odmjeriti u odnosu na druge elemente u svjetlu konkretne situacije. Popis treba da pruži jasne smjernice, ali i da osigura fleksibilnost.

51. Sastavljanje navedenog popisa usmjerava državu ili donositelja odluke u reguliranju konkretnih oblasti koje se odnose djecu, poput porodice, usvajanja i maloljetničke pravde, te je moguće dodati i druge elemente koji se smatraju prikladnim u skladu s pravnom tradicijom. Komitet naglašava da prilikom dodavanja elemenata na popis konačna svrha najboljih interesa djeteta treba da bude potpuno i djelotvorno uživanje prava iz Konvencije i holistički razvoj djeteta. Samim tim, elementi koji su u suprotnosti s pravima iz Konvencije, odnosno koji bi mogli proizvesti dejstvo suprotno pravima propisanim u Konvenciji, ne mogu se smatrati važećim u procjeni najboljih interesa djeteta ili djece.

1. Elementi koje treba razmotriti kod procjene najboljih interesa djeteta

52. Na osnovu navednih preliminar-
nih razmatranja, Komitet smatra da je
kod procjene i utvrđivanja najboljih
interesa djeteta potrebno uzeti u ob-
zir sljedeće elemente, prema njihovoj
relevantnosti za datu situaciju:

a) Djetetovi stavovi

53. Član 12. Konvencije propisuje
pravo djece da izraze svoje stav o
svakoj odluci koja se na njih odnosi.
Svaka odluka koja ne uzima u obzir
djetetov stav ili ne pripisuje dovoljno
važnosti djetetovom stavu u skladu s
njegovom starosnom dobi i zrelosti,
ne poštuje mogućnost datu djetetu ili
djeci da utiču na utvrđivanje njihovih
najboljih interesa.

54. Činjenica da je dijete malo ili se
nalazi u stanju ranjivosti (npr. ima
određenu poteškoću, pripadnik je
manjine, dijete je u pokretu, itd) ne
uskraćuje mu pravo da izrazi svoj
stav, niti može da umanjí značaj koji
se daje mišljenju djeteta kod utvr-
đivanja njegovih najboljih interesa.
Donošenju konkretnih mjera kojima
se jamči jednako uživanje prava za
djecu u takvim situacijama mora
prethoditi individualna procjena čiji
je cilj osigurati da je djeci data uloga
u procesu odlučivanja, kao i razumna
prilagodba⁹ i podrška, tamo gdje je to
neophodno, radi potpunog sudjelova-
nja djece u procjeni njihovih najboljih
interesa.

b) Djetetov identitet

55. Djeca nisu homogena grupa i
stoga je kod procjene njihovih najbo-
ljih interesa potrebno imati na umu
njihovu raznolikost. Identitet djeteta
određuju karakteristike poput spola,
seksualnog opredjeljenja, nacional-
nog porijekla, vjerske pripadnosti
i ubjeđenja, kulturnog identiteta i
osobnosti. Iako djeca i mladi imaju
iste univerzalne potrebe, izražavanje
tih potreba ovisi o brojnim ličnim,
fizičkim, socijalnim i kulturnim as-
pektima, i njihovim kapacitetima koji
su u razvoju. Pravo djeteta da očuva
svoj identitet propisano je Konvenci-
jom (čl. 8) i mora se poštovati i uzeti
u obzir prilikom procjene najboljih
interesa djeteta.

56. U pogledu vjerskog ili kultur-
nog identiteta, na primjer, prilikom
razmatranja smještaja djeteta u
hraniteljsku porodicu ili drugog
oblika zbrinjavanja djeteta, posebna
pažnja mora se posvetiti kontinuitetu
u djetetovom odgoju, kao i njegovom
etničkom, vjerskom, kulturnom i je-
zičkom porijeklu (čl. 20(3)), a to znači
da su donositelji odluka kod procjene
i utvrđivanja najboljih interesa dje-

⁹ Vidi Konvencija o pravima osoba sa invalidite-
tom, čl. 2: "Razumna prilagodba" znači potrebnu
i odgovarajuću prilagodbu i podešavanja, koja ne
predstavljaju neproporcionalno ili neprimjereno op-
terećenje, da bi se u pojedinačnom slučaju, tamo gdje
je to potrebno, [...] osiguralo ravnopravno uživanje ili
korištenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na
izjednačenoj osnovi s drugima.

teta dužni razmotriti ovaj specifični kontekst. Isto se odnosi i na slučajeve usvajanja, odvajanja od roditelja ili razvoda roditelja. Posebna pažnja u razmatranju najboljih interesa djeteta podrazumijeva da djeca imaju pristup kulturi (i jeziku, ako je to moguće) zemlje ili porodice iz koje potiču, te mogućnost pristupa informacijama o njihovoj biološkoj porodici, u skladu sa zakonskim propisima i stručnim pravilima date zemlje (vidi čl. 9(4)).

57. Iako se očuvanje vjerskih i kulturnih vrijednosti i tradicije mora razmotriti kao dio djetetovog identiteta, prakse koje nisu dosljedne ili kompatibilne s pravima iz Konvencije nisu u najboljim interesima djeteta. Kulturni identitet ne može opravdati ovjekovječenje tradicije i kulturnih vrijednosti od strane donositelja odluka i tijela vlasti kojima se djetetu ili djeci uskraćuju prava zagwarantirana Konvencijom.

c) Očuvanje porodične sredine i održavanje odnosa

58. Komitet podsjeća da se procjena i utvrđivanje najboljih interesa djeteta uvijek vrši u kontekstu mogućeg odvajanja djeteta od njegovih roditelja (čl. 9, 18 i 20). Komitet također naglašava da su naprijed navedeni elementi konkretna prava, a ne samo elementi u utvrđivanju najboljih interesa djeteta.

59. Porodica je osnovna jedinica društva i prirodne sredine za rast i dobrobit njenih članova, posebno

djece (preambula Konvencije). Pravo djeteta na porodični život zaštićeno je Konvencijom (čl. 16). Izraz „porodica“ mora se tumačiti u širem smislu, tako da obuhvata biološku porodicu, usvojitelje ili hranitelje ili, gdje je to primjenjivo, članove šire porodice ili zajednice kako to nalažu mjesni običaji (čl. 5).

60. Sprječavanje razdvajanja porodice i očuvanje porodične zajednice je važna komponenta sistema dječije zaštite i zasniva se na pravu iz čl. 9(1) u kojem je propisano da „se dijete ne odvađa od svojih roditelja protiv njegove volje, osim kada [...] je to odvajanje potrebno u najboljem interesu djeteta“. Nadalje, dijete koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja ima pravo „da redovno održava lične i neposredne odnose s oba roditelja ako to nije suprotno njegovim najboljim interesima“ (čl. 9(3)). To se također odnosi na sve osobe koje imaju skrbništvo, zakonske skrbnike ili druge uobičajene primarne skrbinke, hranitelje ili osobe s kojima je dijete vrlo blisko.

61. Imajući u vidu ozbiljnost utjecaja odvajanja od roditelja na dijete, odvajanje treba da bude krajnja mjera i da se poduzima u situacijama kada je dijete u izravnoj opasnosti ili kada je to neophodno iz drugih razloga; odvajanje je mjera koja se poduzima samo kada se drugim blažim mjerama ne može osigurati zaštita djeteta. Prije nego se odluči za mjeru odvajanja, država je dužna pružiti podršku roditeljima u izvršenju roditeljskih

odgovornosti, te oživjeti ili ojačati kapacitete porodice da se brine za dijete, osim ako odvajanje nije neophodno radi zaštite djeteta. Razlozi ekonomske prirode ne mogu biti opravdanje za odvajanje djeteta od njegovih roditelja.

62. Smjernice za alternativno zbrinjavanje djece¹⁰ imaju za cilj osigurati da se alternativno zbrinjavanje djece ne vrši ako nije neophodno, te da se odvija pod odgovarajućim uslovima koji su u skladu s pravima i najboljim interesima djeteta. Konkretno „finansijsko i materijalno siromaštvo, ili uslovi koji se mogu izravno ili neizravno pripisati takvom siromaštvu, nikada ne bi trebali biti jedino opravdanje za uklanjanje djeteta iz roditeljskog staranja [...] nego ga treba posmatrati kao signal potrebe da se porodici pruži odgovarajuća podrška“ (čl. 15).

63. Dijete se također ne smije odvajati od roditelja na osnovu invaliditeta, bilo djeteta ili jednog ili oba roditelja.¹¹ Odvajanje se može razmotriti

¹⁰ Rezolucija Generalne skupštine 64/142, Prilog.

¹¹ Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, čl. 23(4).

¹² Vidje se misli na Konvencije br. 28 o građansko-pravnim aspektima međunarodne otmice djece, 1980; br. 30 o zaštiti djece i saradnji u pogledu međudržavnog usvajanja, 1993; br. 23 o priznavanju i izvršenju sudskih odluka o izdržavanju, 1973; br. 24 o zakonu koji se primjenjuje na obavezu izdržavanja, 1973.

¹³ Vidi preporuke Dana općih razmatranja o djeci čiji roditelji izdržavaju zatvorske kazne (2011).

samo u slučajevima kada pomoć koja je potrebna porodici radi očuvanja porodične zajednice nije dovoljno djelotvorna u izbjegavanju rizika od zanemarivanja ili napuštanja djeteta ili opasnosti po sigurnost djeteta.

64. U slučaju odvajanja, država je dužna pružiti jamstvo da je situacija djeteta i njegove porodice analizirana, tamo gdje je to moguće, od strane interdisciplinarnog tima stručnih osoba koje posjeduju potrebna znanja uz odgovarajuće sudjelovanje pravosuđa u skladu s članom 9. Konvencije, pod uslovom da nijedna druga opcija ne može zadovoljiti najbolje interese djeteta.

65. Kada je odvajanje neophodno, donositelji odluka dužni su osigurati da dijete održava kontakt i odnose sa svojim roditeljima i porodicom (braćom i sestrama, rodbinom i osobama s kojima je dijete blisko), osim ako to nije u suprotnosti s najboljim interesima djeteta. Kvalitet odnosa i potreba za njihovim očuvanjem mora se uzeti u obzir kod odlučivanja o učestalosti i dužini posjeta i drugim kontaktima kada je dijete zbrinuto van porodice.

66. Kada su odnosi djeteta s roditeljima narušeni usljed migracije (roditelja bez djeteta, ili djeteta bez roditelja), očuvanje porodične zajednice treba se uzeti u obzir kod procjene najboljih interesa djeteta prilikom odlučivanja o spajanju porodice.

67. Komitet zastupa stav da je zajednička roditeljska odgovornost

općenito u najboljem interesu djeteta. Međutim, u odlukama koje se tiču odgovornosti roditelja jedini kriterij koji se treba razmotriti jeste šta je u najboljem interesu djeteta o kojem se odlučuje. Ako zakon automatski dodjeljuje roditeljsku odgovornost jednom ili oba roditelja to je u suprotnosti s najboljim interesima djeteta. Kod procjene najboljih interesa djeteta, sudija mora uzeti u obzir pravo djeteta da očuva odnos s oba roditelja uporedo s drugim elementima koji su relevantni za dati predmet.

68. Komitet preporučuje ratifikaciju i provedbu konvencija Haške konferencije o privatnom međunarodnom pravu,¹² koja olakšava primjenu najboljih interesa djeteta i jamči njihovo ostvarivanje u slučaju da roditelji žive u različitim zemljama.

69. U slučajevima kada roditelj ili drugi primarni skrbnik počinu krivično djelo, u obzir treba uzeti mjere koje su alternativa pritvoru i primjenjivati ih prema okolnostima svakog pojedinačnog slučaja, uzimajući u obzir očekivani učinak kazne na najbolje interese djeteta ili djece kojih se taj predmet tiče.¹³

70. Očuvanje porodične sredine podrazumijeva očuvanje djetetovih veza s drugima u širem smislu. To podrazumijeva veze sa članovima šire porodice, poput baka i djedova, stričeva/tetki, te veze sa prijateljima, školom i širom sredinom, a posebno su relevantne u slučajevima kada su roditelji razdvojeni i žive na različitim

mjestima.

d) Skrb, zaštita i sigurnost djeteta

71. Kod procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta ili djece općenito, potrebno je uzeti u obzir obavezu države da osigura zaštitu i skrb koja je neophodna za opću dobrobit djeteta (čl. 3(2)). Pojmovi “zaštita i skrb” trebaju se tumačiti u širem smislu, jer njihova svrha nije navedena u ograničenom ili negativnom smislu (kao npr. “zaštita djeteta od štetnih posljedica”), već više u smislu opće težnje ka ostvarivanju „dobrobiti“ i razvoja djeteta.

Dobrobit djece u širem smislu obuhvata osnovne materijalne, fizičke, obrazovne i emotivne potrebe, te potrebu za ljubavlju i sigurnošću.

72. Emotivna skrb je osnovna potreba djece; ako roditelji ili drugi primarni skrbnici ne ispunjavaju potrebe djeteta, potrebno je djelovati tako da dijete razvije sigurnu privrženost. Djeca moraju razvijati privrženost prema svojim skrbnicima još od ranog djetinjstva, a ta privrženost, ako je odgovarajuće razvijena, mora biti dugoročna kako bi dijete odrastalo u stabilnoj sredini.

73. Procjena najboljih interesa djeteta također obavezno obuhvata i razmatranje djetetove sigurnosti, odnosno prava djeteta na zaštitu od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zlostavljanja (čl. 19), seksualnog uznemiravanja, vršnjačkog pritiska,

vršnjačkog nasilja, ponižavajućeg postupanja, itd.,¹⁴ te zaštitu od spolnog, ekonomskog i drugog izrabljivanja, upotrebe opojnih droga, obavljanja poslova, oružanog sukoba, itd. (čl. 32-39).

74. Primjena najboljih interesa kao pristupa u procesu odlučivanja podrazumijeva procjenu sigurnosti i integriteta djeteta u sadašnjem vremenu; međutim, načelo opreznosti također nalaže procjenu mogućeg budućeg rizika i štetnih i drugih posljedica odluke po sigurnost djeteta.

e) Stanje ranjivosti

75. Važan element koji treba razmotriti je i stanje ranjivosti djeteta, poput poteškoće, pripadnosti manjinskoj grupi, statusa izbjeglice ili azilanta, statusa žrtve zlostavljanja, života na ulici, itd. Svrha utvrđivanja najboljih interesa djeteta ili djece u stanju ranjivosti ne treba se posmatrati samo u vezi sa potpunim uživanjem svih prava iz Konvencije, već i u pogledu drugih normi koje se odnose na ljudska prava u ovim specifičnim situacijama, poput onih propisanih Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom i Konvencijom o statusu izbjeglica.

76. Najbolji interesi djece u konkretnom stanju ranjivosti nisu identični najboljim interesima sve djece u istom stanju ranjivosti. Tijela vlasti i donositelji odluka dužni su razmotriti različite oblike i stepene ranjivosti za svako dijete ponaosob, jer je svako dijete posebno i svaka situacija se

mora procijeniti u skladu sa onim što dijete čini posebnim. Potrebno je provesti individualiziranu analizu djetetovog razvojnog puta od rođenja, uz redovnu reviziju analize koju vrši interdisciplinarni tim, i preporučiti odgovarajući oblik zbrinjavanja tokom razvojnog procesa djeteta.

f) Pravo djeteta na zdravlje

77. Pravo djeteta na zdravlje (čl. 24) i njegovo zdravstveno stanje od ključne su važnosti kod procjene djetetovih najboljih interesa. Ako postoji više načina na koje se dato zdravstveno stanje može liječiti ili ako je ishod liječenja neizvjestan, prednosti svih mogućih načina liječenja moraju se ocijeniti u odnosu na potencijalne rizike i neželjena dejstva, a mišljenje djeteta uvažiti u skladu sa njegovom starosnom dobi i zrelosti. U tom pogledu, djeci treba pružiti odgovarajuće i primjerene podatke kako bi razumjeli situaciju i sve relevantne aspekte u vezi sa njihovim interesima, te im omogućiti, kada je to izvodivo, da daju svoj informirani pristanak.¹⁵

Dobrobit djece u širem smislu obuhvata osnovne materijalne, fizičke,

¹⁴ Opći komentar br. 13 (2011) o pravima djeteta da bude pošteđeno svih oblika nasilja

¹⁵ Opći komentar br. 15 (2013) o pravu djeteta na najviši ostvarivi standard zdravstvene zaštite (čl. 24), tačka 31.

¹⁶ Opći komentar br. 4 (2003) o zdravlju i razvoju adolescenata u kontekstu Konvencije o pravima djeteta

obrazovne i emotivne potrebe, te potrebu za ljubavlju i sigurnošću.

78. Na primjer, kada se radi o zdravlju adolescenata, Komitet¹⁶ zauzima stav da države članice imaju obavezu osigurati da svi adolescenti, unutar i izvan škole, imaju pristup odgovarajućim informacijama koje su bitne za njihovo zdravlje i razvoj i koje će im pomoći u donošenju zdravstveno odgovornih odluka. To se odnosi na informacije o konzumiranju i uživanju duhana, alkohola i ostalih supstanci, ishrani, odgovarajuće informacije o spolnom i reproduktivnom ponašanju, rizicima maloljetničke trudnoće, prevenciji HIV/AIDS i spolno prenosivih bolesti. Adolescenti sa psihosocijalnim poremećajem imaju pravo na najbolje moguće liječenje i njegu u zajednici u kojoj žive. U slučajevima u kojima je potrebna hospitalizacija ili smještaj u ustanovu, prije donošenja odluke o tome treba procijeniti najbolje interese djeteta, uzimajući u obzir i djetetov stav; ista razmatranja važe i kod mlađe djece. Zdravlje djeteta i mogućnosti liječenja mogu biti dio procjene i utvrđivanja najboljih interesa i u pogledu drugih značajnih odluka (npr. izdavanje boravišne dozvole iz humanitarnih razloga).

g) Pravo djeteta na obrazovanje

79. U djetetovom najboljem interesu je da ima besplatan pristup kvalitetnom obrazovanju, uključujući i predškolsko obrazovanje, neformalno i informalno obrazovanje i drugim srodnim aktivnostima. Svaka odluka

o mjerama i radnjama koje se tiču konkretnog djeteta ili grupe djece mora poštivati najbolje interese djeteta ili djece u pogledu obrazovanja. U cilju unapređenja obrazovanja, odnosno kvalitetnijeg obrazovanja za što veći broj djece, države trebaju osigurati educiran nastavni kadar kao i stručni kadar u drugim oblastima koje imaju doticaja s obrazovanjem, uz okruženje koje je po mjeri djeteta i odgovarajuće metode podučavanja i učenja, imajući u vidu da obrazovanje nije samo ulaganje u budućnost, već i šansa za uživanje u različitim aktivnostima, poštovanje, sudjelovanje i ostvarivanje ambicija. Zadovoljenje ovog uslova i jačanje odgovornosti djece za prevazilaženje ograničenja koja su posljedica ranjivosti bilo koje vrste u njihovom je najboljem interesu.

2. Odmjeravanje elemenata u procjeni najboljih interesa

80. Treba naglasiti da je osnovna procjena najboljih interesa opća procjena svih relevantnih elemenata koji čine najbolje interesa djeteta i važnosti svakog pojedinačnog elementa u odnosu na druge. Nisu svi elementi relevantni za svaki slučaj i različiti elementi se mogu koristiti na različite načine u različitim slučajevima. Sadržaj svakog elementa razlikuje se od djeteta do djeteta i od slučaja do slučaja, ovisno o vrsti odluke i specifičnim okolnostima, što važi i za značaj svakog elementa u cjelokupnoj procjeni.

81. Elementi u procjeni najboljih interesa mogu biti u sukobu tokom razmatranja određenog slučaja i njegovih okolnosti. Npr, očuvanje porodične sredine može biti u sukobu sa potrebnom da se dijete zaštititi od rizika nasilja ili zlostavljanja od strane roditelja. U takvim situacijama elementi se moraju međusobno odmjeriti kako bi se pronašlo rješenje koje je u najboljem interesu djeteta ili djece.

82. Kod odmjerenja različitih elemenata, treba imati na umu da je svrha procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta potpuno i djelotvorno uživanje prava koja su priznata Konvencijom i njenim Opcionalnim protokolima, kao i holistički razvoj djeteta.

83. Moguće su situacije u kojima se faktori „zaštite“ koji utiču na dijete (koji mogu implicirati npr. ograničenja ili restrikcije prava) moraju procijeniti u odnosu na mjere „osnaženja“ (što podrazumijeva ostvarivanje prava bez ograničenja). U takvim situacijama, starosna dob i zrelost djeteta određuju način odmjerenja elemenata. Kod procjene djetetove zrelosti u obzir treba uzeti fizički, emotivni, kognitivni i socijalni razvoj djeteta.

84. Procjena najboljih interesa djeteta vrši se uz spoznaju da se kapaciteti djeteta razvijaju. Donositelji odluka stoga trebaju razmatrati mjere koje se mogu revidirati ili prilagođavati, umjesto donošenja konačnih i neopozivih odluka. U tom smislu potrebno

je procijeniti ne samo fizičke, emotivne, obrazovne i druge potrebe u momentu donošenja odluke, već i moguće scenarije djetetovog razvoja i analizirati ih na kratkoročnoj i dugoročnoj osnovi. Odluke stoga trebaju sadržati ocjenu kontinuiteta i stabilnosti djetetove sadašnje i buduće situacije.

B. Procesne garancije primjene najboljih interesa djeteta

85. Kako bi se osiguralo odgovarajuće ostvarivanje prava djeteta da se prvenstveno vodi računa o njegovom najboljem interesu, potrebno je usvojiti i primjenjivati određene procesne garancije koje su po prilagođene djetetu. Institut najboljih interesa djeteta je pravilo postupanja u tom smislu (vidi tačku 6.b).

86. Iako državne vlasti i organizacije koje odlučuju o pitanjima djece moraju djelovati u skladu sa obavezom procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta, osobe koje na dnevnoj osnovi donose odluke koje se tiču djece (roditelji, staratelji, nastavnici, itd) ne moraju se striktno pridržavati ove procedure od dva koraka, s tim da odluke koje se svakodnevno donose moraju poštivati i odražavati najbolje interese djeteta.

87. Države su dužne usvojiti formalnu proceduru, uz stroge procesne garancije za procjenu i utvrđivanje najboljih interesa djeteta, za donošenje odluka koje se tiču djeteta, uključujući i mehanizme za ocjenu rezultata. Države moraju uspostaviti transparentne i objektivne procedure za donošenje odluka od strane donositelja zakona, sudija, upravnih tijela, naročito u oblastima koje izravno utiču na dijete ili djecu.

88. Komitet poziva države i sve osobe koje procjenjuju i utvrđuju najbolje interese djeteta da posebnu pažnju posvete sljedećim garancijama:

a) Pravo djeteta da izrazi svoje stavove

89. Ključan element procesa je komunikacija s djecom u cilju omogućavanja njihovog sudjelovanja u razumnim granicama i utvrđivanja njihovih najboljih interesa. Ta komunikacija obuhvata upoznavanje djece s procesom i mogućim održivim rješenjima i uslugama, te prikupljanje informacija od djece i evidentiranje njihovih stavova.

90. U situacijama u kojima dijete želi izraziti svoje stavove, a to pravo se ostvaruje putem zastupnika, taj zastupnik je dužan da tačno prenese djetetove stavove. Ako su stavovi djeteta u suprotnosti sa stavovima zastupnika, potrebno je uspostaviti proceduru koja će omogućiti djetetu da se obrati nadležnom tijelu i ima odvojeno zastupanje (npr. staratelj ad

litem), ako je to neophodno.

91. Procedura za procjenu i utvrđivanje najboljih interesa djece kao grupe u određenoj mjeri razlikuje se od procedure koja se primjenjuje na dijete kao pojedinca. Kada su interesi veće grupe djece u pitanju, tijela vlasti moraju pronaći način da saslušaju stavove reprezentativnog uzorka djece i posvete im dužnu pažnju kod planiranja mjera i donošenja zakonodavnih rješenja koja izravno ili neizravno utiču na tu grupu, kako bi se osigurao obuhvat svih kategorija djece. Brojni su načini kojima se to postiže, poput razgovora s djecom, dječijeg parlamenta, organizacija koje predvode djeca, dječijih udruženja i drugih predstavničkih tijela, diskusija u školi, socijalnih mreža na internetu, itd.

b) Utvrđivanje činjenica

92. Činjenice i informacije relevantne za konkretan slučaj obavezno prikuplja educirano stručno osoblje radi sagledavanja elemenata neophodnih za procjenu najboljih interesa. To može podrazumijevati razgovore sa osobama koje su bliske djetetu, drugim osobama koje su u kontaktu s djetetom svaki dan, ili svjedoke određenih incidenata. Informacije i podatke koji se prikupe potrebno je provjeriti i analizirati prije nego što se upotrijebe u procjeni najboljih interesa djeteta ili djece.

c) Doživljaj vremena

93. Djeca i odrasli ne doživljavaju protok vremena na isti način. Odlaganje ili dugotrajno odlučivanje imaju posebno negativan učinak na djecu u razvoju. Stoga se preporučuje da procedure i procesi koji se odnose na djecu ili imaju uticaj na njih budu prioritizirani i završeni u što kraćem mogućem roku. Donošenje odluka treba, u onoj mjeri u kojoj je to moguće, korespondirati djetetovom viđenju prednosti tih odluka, koje je potrebno revidirati u razumnim intervalima prateći rast djeteta i razvoj njegove sposobnosti da izrazi svoje mišljenje. Sve odluke koje se tiču skrbi, liječenja, zbrinjavanja i drugih mjera vezanih za dijete moraju se periodično provjeravati u smislu djetetovog doživljaja vremena i djetetovog razvoja, kao i razvoja njegovih kapaciteta (čl. 25).

d) Kvalificiran stručni kadar

94. Djeca su raznolika grupa, i svako ima svoje osobenosti i potrebe koje adekvatno mogu procijeniti samo stručne osobe s iskustvom u rješavanju pitanja koja se odnose na razvoj djeteta i adolescenata. Stoga se formalna procedura procjene treba provoditi u prijateljskoj atmosferi u kojoj se djeca osjećaju sigurno i to od strane stručnih osoba specijaliziranih za oblast dječije psihologije, razvoja i drugih relevantnih oblasti koje se bave ljudskim i socijalnim razvojem, te koje posjeduju iskustvo u radu s djecom i koje će dobivene informacije razmotriti na objektivnan način.

U procjeni najboljih interesa djeteta treba da sudjeluje interdisciplinarni tim, sastavljen od što više različitih stručnjaka.

95. Procjena posljedica alternativnih rješenja mora se zasnivati na općem poznavanju (npr. iz oblasti prava, sociologije, obrazovanja, socijalnog rada, psihologije, zdravlja, itd) evan-tualnih ishoda svakog mogućeg rješenja za dijete, imajući u vidu djetetove osobine i ranije iskustvo.

e) Pravno zastupanje

96. Djetetu je potrebno osigurati pravnog zastupnika tokom procjene njegovih najboljih interesa od strane suda ili drugog nadležnog tijela. U slučajevima kada je dijete dio postupaka pred upravnim tijelom ili sudom u okviru kojeg se utvrđuju njegovi najbolji interesi, potrebno mu je osigurati pravnog zastupnika, pored staratelja ili zastupnika njegovih stavova, ako postoji mogućnost sukoba između strana u odluci.

f) Zakonsko obrazloženje

97. Kako bi se pokazalo da je ispoštovano pravo djeteta da se prvenstveno vodi računa o njegovim najboljim interesima, svaka odluka koja se odnosi na dijete ili djecu mora imati motiv, opravdanje i obrazloženje. U dijelu koji se odnosi na motiv treba jasno navesti sve činjenice vezane za dijete, elemente koji su relevantni za procjenu najboljih interesa, sadržaj elemenata za svaki pojedinačni

slučaj uz objašnjenje načina na koji su elementi odmjereni u utvrđivanju najboljih interesa djeteta. Ako se odluka razlikuje od djetetovih stavova, razlog za to treba biti jasno naveden. Ako odabrano rješenje u izuzetnim slučajevima nije u najboljem interesu djeteta, osnov za takvu odluku mora se obrazložiti kako bi se pokazalo da su najbolji interesi djeteta bili prvenstveno razmatrani unatoč rezultatu. Nije dovoljno navesti samo općenito da su druge okolnosti imale prevagu nad najboljim interesima djeteta; sve okolnosti koje su razmotrene moraju se tačno obrazložiti u pogledu datog slučaja, uz objašnjenje zašto im je dat veći značaj u odnosu na druge u tom

slučaju. U obrazloženju je potrebno vjerodostojno objasniti zašto najbolji interesi djeteta nisu bili dovoljno jaki da ostvare prevagu nad drugim razmatranjima. Potrebno je uzeti u obzir okolnosti u kojima su najbolji interesi djeteta najvažnije razmatranje (vidi tačku 38).

g) Mehanizmi za preispitivanje i preinačenje odluka

98. Države trebaju uspostaviti mehanizme unutar svojih pravnih sistema kojima se omogućava ulaganje žalbi na odluku ili preispitivanje odluke koja se odnosi na djecu, ukoliko postoje naznake da odluka nije donesena u skladu sa odgovarajućom procedurom procjene i utvrđivanja najboljih interesa djeteta. Potrebno je osigurati da uvijek postoji mogućnost podnošenja zahtjeva za preispitivanje

takve odluke ili ulaganja žalbe na takvu odluku na nivou države. Dijete treba upoznati sa ovim mehanizmima i staviti ih na raspolaganje djetetu ili njegovom pravnom zastupniku, ako se smatra da procesne garancije nisu ispoštovane, da su činjenice pogrešne, da procjena najboljih interesa nije bila adekvatno provedena ili da je drugim razmatranjima dat prevelik značaj. Tijelo koje vrši preispitivanje odluka mora analizirati sve navedene aspekte.

h) Procjena utjecaja na prava djeteta (CRIA)

99. Kako je ranije navedeno, sve implementacijske mjere trebaju osigurati da prvenstveno vodi računa o najboljim interesima djeteta. Procjena utjecaja na prava djeteta (CRIA) može predvijeti učinak predložene politike, zakona, propisa, budžeta ili druge administrativne odluke na djecu i uživa-nje njihovih prava, i treba upotpuniti proces monitoringa i ocjenu utjecaja mjera na prava djeteta.¹⁷ CRIA treba uvrstiti u procedure na svim nivoima vlasti i što je ranije moguće u procesu izrade politika i drugih općih mjera kako bi se osiguralo dobro rukovođe-nja po pitanju prava djeteta. Prilikom izrade CRIA moguće je usvojiti različite metodologije i prakse. Te metodolgije i prakse moraju se kao minimum oslanjati na Konvenciju i

¹⁷ Opći komentar br. 16 (2013) o obavezi država u pogledu utjecaja poslovnog sektora na prava djece, tačke 78-81.

njene Opcionalne protokole, osiguravajući da je procjena potkrijepljena općim načelima, s posebnim osvrtom na dejstvo različitih mjera na djecu. Procjena utjecaja može se zasnivati na povratnim informacijama od djece, civilnog društva i stručnog osoblja, kao i nadležnih institucija, te na podacima iz naučnih istraživanja i iskustva u zemlji i inostranstvu. Analiza treba da pruži preporuke za izmjene, alternativna rješenja i poboljšanja i biti dostupna javnosti.¹⁸

VI Distribucija

100. Komitet preporučuje da države distribuiraju ovaj opći komentar parlamentima, vladama i pravosudnim tijelima na državnom i lokalnom nivou. O njemu treba upoznati i djecu, uključujući i djecu koja su u stanju isključenosti, sve stručne osobe koje rade za i sa djecom (sudije, advokate, učitelje, staratelje, socijalne radnike, osoblje u javnim i privatnim ustanovama socijalne zaštite, zdravstvene radnike, nastavnike, itd) i civilno društvo općenito. Da bi se to postiglo, Opći komentar treba prevesti na jezik date države, uz izradu verzije koja je prilagođena djeci, te održavanje konferencija, seminara, radionica i

drugih događaja u cilju razmjene najboljih praksi o tome kako ga najbolje primjenjivati. Opći komentar treba obuhvatiti i formalnim obukama koje se provode prije ili tokom radnog odnosa za svo nadležno stručno i tehničko osoblje.

101. Države trebaju u svojim periodičnim izvještajima Komitetu navesti podatke o izazovima s kojima se susreću i mjerama koje poduzimaju u cilju primjene i poštivanja najboljih interesa djeteta u svim odlukama pravosudnih i upravnih tijela i drugim aktivnostima koje se tiču djeteta kao pojedinca, i u svim fazama usvajanja implementacijskih mjera koje se odnose na djecu općenito ili kao konkretnu grupu.

¹⁸ Države mogu koristiti kao smjernice Izvještaj posebnog izvjestitelja o pravu na hranu u Vodećim načelima o procjeni uticaja sporazuma o trgovini i ulaganju na ljudska prava (A/HRC/19/59/Add.5).

Literatura

- Ajdković, M., Pavleković, G.** (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Društvo za psihološku pomoć, Zagreb.
- Banjanin-Đuričić, N.** (1998). *Udarac po duši*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.
- Brković, A.** (2011). *Razvojna psihologija*. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Svetlost.
- Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D.** (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb.
- Burkhardt, M. A.** (1998). Preparing Children for Court, APRI HIGHLIGHTS NEWSLETTER, vol. 11, no. 8
- Ceci, S. J. & Bruck, M.** (1993). *Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis*. Psychological Bulletin, 113, 401-439.,
- Ceci, S. J. Crotteau, M. L., Smith, E. & Loftus, E. F.** (1994). *Repeatedly thinking about a nonevent: Source misattributions among preschoolers*. Consciousness and Cognition, 3, 338-407.
- Cole, C. B. & Loftus, E. F.** (1887). The memory of children. In S. J. Ceci, M. Togli, & D. Ross (Eds.), *Childrens eyewitness memory* (pp. 178-208), New York: Springer-Verlag.
- Cucić, V., (ur).** (2000). *Prava deteta i zdravlje: Priručnik za zdravstvene radnike i saradnike*. Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.
- Cunningham, A., Stevens, L.** (2011). *Helping a child be a witness in court: 101 things to know, say & do*. Centre for Children & Families in the Justice System, London Family Court Clinic, Inc.
- Dedović, A., Deljković, I.** (2007). *Policija i nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*. Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
- Faller, L. C.** (1998). *Testifying about child sexual abuse*. New York, London: Guilford Press.
- Filipović, G.** (2012). „Dijete kao svjedok u svjetlu međunarodnih propisa”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* / Filipović, Gordana; Osmak Franjić, Davorka (ur.). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Freud, S.** (1973). *Uvod u psihoanalizu*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Grbić-Pavlović, N.**, „Specifičnosti saslušanja djece i maloljetnika oštećenih krivičnim djelom” u *Zbornik radova 5. međunarodne znanstveno-stručne konferencije* (Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2016).

- Grupa autora.** (2014). *Priručnik za obuku sudija i tužilaca o odredbama Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH.
- Grupa autora.** (2001). *Priručnik za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelim nasilja*, drugo, dopunjeno izdanje, Medica-Infoteka, Zenica.
- Grupa autora.** (2009). *Sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici u Republici Srpskoj*, priručnik za postupanje subjekata zaštite. Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske, Banja Luka.
- Grupa autora.** (2010). *Preporuke i smjernice o postupanju policije u slučajevima nasilja u porodici*, kratak priručnik. Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova, Sarajevo.
- Grupa autora.** (2010). *Priručnik za trening i edukaciju zdravstvenih radnika za postupanje u slučajevima nasilja u porodici/obitelji*. Federalno ministarstvo zdravstva FBiH. Sarajevo.
- Grupa autora.** (2014). *Priručnik za trening i edukaciju zaposlenih u centrima za socijalni rad/službama socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine za postupanje u slučajevima nasilja u porodici*. Sarajevo.
- Herman, Judith, L.m** (1996). *Trauma i oporavak*. : Druga, Ženska infoteka, Zagreb
- Ignjatović, T.**, urednik. (2003). *Za život bez straha*. Autonomni ženski centar, Beograd.
- Išpanović-Radojković, V., Ignjatović, T., Vujović, R., Stevanović, I. Srna, J., Žegarac, N.** (2006). *Priručnik za primenu opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Centar za prava deteta, Beograd.
- Kapor-Stanulović, N.** (1999). *Kako pomoći deci u krizi*. Beograd: Unicef.
- Kohlbrg, L.** (1976). „The child as a moral philosopher”. In *Psychology today*, 2, 25-30.
- Kohlbrg, L.** (1984). *Essays on moral development: The Psychology of moral development*. San Francisco: Harper & Row.
- Korać-Graovac, A.** (2009). „Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* / Filipović, Gordana; Osmak Franjić, Davorica (ur.).
- Krgović, T., Milovanović, M.** (2003). Centri za socijalni rad: *Nastanak, praksa, perspektiva*. Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije i Fakultet političkih nauka Beograd, Beograd.
- Krivična djela nasilja nad djecom, stanja i problemi http://pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet.jsessionid=6bd-5b08535418326e4488b288f7dcf858a017ea-5e0980f473dc67613a1132a53.e34TbxyRb-NiRb40Lb38TbhePahuKe0?p_id_doc=26860 (Pristup: 11. 5. 2015)

Krivična odgovornost i sankcionisanje počinilaca nasilja u porodici <http://www.osce.org/bs/bih/106971?download=true> (Pristup: 11.5. 2015)

Krstić, D. (1988). *Psihološki rečnik*. Beograd: IRO „Vuk Karadžić”.

Lalić-Lukač D. (2012). „Kaznenopravna zaštita djece – uloga stručnjaka izvanpravne struke”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarenju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* / Filipović, Gordana; Osmak-Franjić, Davorika (ur.), Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

Layne, Ch., Saltzman, W., Pynoos, RS., Sandler, I. (1997). *Školski psihosocijalni program za adolescente ugrožene ratom*. UNICEF.

Marjanovič, Lj. U. i sar. (2004). *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Založba Rokus.

Matić, V. „Pravo djeteta na sudjelovanje – uloga i odgovornost stručnjaka”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarenju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* / Filipović, Gordana; Osmak Franjić, Davorika (ur.).

Milosavljević, B. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Banjaluka: Filozofski fakultet.

Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banjaluka: Filozofski fakultet.

Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad decom*. Fakultet političkih nauka, Beograd.

Milosavljević, M., urednik. (2004). *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*. Socijalno-humanitarno društvo „Sačuvajmo decu”, Beograd.

Milosavljević, M. (2000). *Seksualno nasilje nad djecom*. Udruženje građana „Obrazovanje gradi BiH”, Sarajevo.

Mitchels, B. *Let's Talk. Developing effective communication with child victims of abuse and human trafficking. Practical handbook for social workers, police and other professionals* (UNICEF and UNMIK/Government of the UN Administered Province of Kosovo Ministry of Labour and Social Welfare), September 2004.

Moore, M. and Randel, B. *Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems: A training manual and reference point for professionals and policymaker* (Penal Reform International, 2013), dostupno na <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final%C2%ADHR.pdf>

Mršević, Z. (1997). *Incest između mita i stvarnosti – Kriminološka studija seksualnog zlostavljanja dece*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.

Musen, P. H., Conger J. J., Kagan, J. & Huston, A. C. (1984). **Child development and personality**. New York: Harper & Ron, Publishers, Inc.

Mussen, P. H. (Ed.) (1969). *Priručnik o istraživačkim metodama dečjeg razvoja*. Beograd: „Vuk Karadžić”.

- Myers, J. E. B.** (1997). *Evidence in child abuse and neglect cases*. New York: Wiley Law Publications John Wiley & Sons.
- Nefić, I.** (2005). *Nasilje i zakon*. Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo.
- Nikolić-Ristanović, V.** „Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa”, u *Zaštita žrtava i svedoka* (Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2003), dostupno na <http://www.vds.org.rs/File/Tem0303.pdf>
- Obretković, M., Pejaković, Lj.**, urednici. (2001). *Od grupe do tima: multidisciplinarno usavršavanje u sistemu zaštite dece od zlostavljanja – Priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici*. Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.
- Odjel za podršku svjedocima.** (2010-2015). *Bilješke u radu sa maloljetnim žrtvama i svjedocima krivičnih djela*. Banjaluka: Okružni sud u Banjaluci.
- Perić, O.** (2005). „Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica”. „Službeni glasnik”, Beograd.
- Petö-Kujundžić, L.** „Dijete kao svjedok”. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004.
- Petö-Kujundžić, L.** „Dijete oštećenik ili svjedok”, u *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu / Filipović, Gordana; Osmak-Franjić, Davorka (ur.), Zagreb: Pravobranitelj za djecu, (2012).
- Pijaže, Ž. i Inhelder, B.** (1990). *Psihologija deteta*. Novi Sad: Dobra vest.
- Pijaže, Ž. Inhelder, B.** (1977). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Popović Dragan M., Dighiero Lucia, Hadžimešić Lejla, Taso-Deljkić Alma,** „Procjena stanja i potreba kantonalnih / okružnih tužilaštava i sudova na polju podrške i zaštite svjedoka / žrtava u predmetima ratnih zločina u BiH”, UNDP, 2011.
- Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd 2009. god.
- Priručnik za stručnjake i donosiocje odluka o pravosudnim pitanjima koja uključuju djecu žrtve i svjedoke kaznenih djela – UNODC / UNICEF.
- Sanderson, C.** (2005). *Zavođenje djeteta*. V.B.Z. Zagreb.
- Selye, H.** (1956). *The stress of life*. New York: Mc Graw-Hill.
- Siminović, B.** (2006). *Rad policije u zajednici (Community policing)*. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Visoka škola unutrašnjih poslova. Banja Luka.
- Slobin, D.** (1981). *Univerzalije u gramatičkom razvoju djece*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Smiljanić, V.** (1989). *Razvojna psihologija*. Savez društava psihologa Srbije, Beograd.
- Smith-Hrle, M. i Tošić, S.** *Jednak pristup pravdi djece u Bosni i Hercegovini* (UNICEF, Sarajevo, 2015).
- Srna, J.** (2001). *Od grupe do tima*. Beograd: Centar za brak i porodicu, IP „Žarko Albulj”.
- Srna, J.**, urednik. *Od grupe do tima: Multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu zaštite djece*. Beograd.
- Stanić, Đ.** (2013). *Priručnik za stručnjake u sistemu maloljetničkog pravosuđa*. Državni univerzitet Pensilvanije.
- Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Strategija%20za%20borbu%20protiv%20nasilja%20nad%20djecom%20u%20BiH%20-%20BOS.pdf> (Pristup: 11.5. 2015).
- Štern, V.** (1938). *Psihologija ranog djetinjstva*. Beograd: Geca Kon.
- Vidanović, I.** (1998). *Pojedinac i porodica – metode, tehnike i veštine socijalnog rada*. Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka, Beograd.
- Vidanović, I.** (2006). *Rečnik socijalnog rada*. autorsko izdanje, Beograd.
- Vigotski, L. S.** (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Vigotski, L.S.** (1996). *Dečija psihologija*. četvrti tom sabranih dela. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Žegarac, N.** (2004). *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Save the Children UK/ Beogradska kancelarija i Centar za prava deteta, Beograd.
- Živković, S.** *Sudski postupak – djeca žrtve seksualnog zlostavljanja, saslušanje žrtve, svjedoci, državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini* <http://www.google.ba/url?sa=t&rc=ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.rs.cest.gov.ba%2Findex.php%2Fsemi-nari-2011%2F47-19-209banja-luka-izbor-i-izricanje-krsankcija-prema-maloljetnicima%2F604-materijal-szivkovi> (Pristup: 11. 5. 2015).

„ Nije pitanje kako će zlostavljano dijete preživjeti djetinjstvo, već kako će preživjeti mladost i odraslo doba? „

*„ Svako dijete je važno.
Svi smo odgovorni. ”*

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Sweden
Sarajevo

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

Izrada i izdavanje ove publikacije realizuje se u okviru
UNICEF-ovog projekta „Pravda za svako dijete“
uz podršku Vlade Švicarske i Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida).